

AZ 'DAN 'YE DÜŞÜNMEK

Nigel Warburton

DOST

A'dan Z'ye Düşünmek

Nigel Warburton

Open University'de felsefe okutan Nigel Warburton, eleştirel düşünce alanında yaptığı kapsamlı çalışmaların yanı sıra, *Philosophy: The Basics* ve *Philosophy of the Classics* başlıklı yapıtlarıyla da tanınıyor. Bu çalışmalarını yayıncılık faaliyetleriyle de destekleyen Warburton, Routledge'in yayımladığı *Philosophy: Basic Readings* serisinin editörlüğünü yapıyor.

D

Sevda alışkan

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakóltesi Amerikan Kólture ve Edebiyatı Bölümü'nde öğrenim gördü. ODTÜ Yabancı Diller Eğitimi Bölümü'nden profesör unvanıyla emekli olduktan sonra Bařkent Üniversitesi Amerikan Kólture ve Edebiyatı Bölümü'nün başkanlığına getirildi ve halen bu görevi yürütüyor. Dil, kólture ve edebiyat üzerine pek çok yazısı bulunan alışkan, *World Literature Today* adlı dergiye Türk edebiyatı üzerine tanıtım yazıları yazmaktadır.

Warburton, Nigel

A'dan Z'ye Düşünmek

ISBN 975-298-209-3 / Türkçesi; Sevda alışkan / Dost Kitabevi Yayınları

Ocak 2006, Ankara, 149 sayfa.

Eleştirel Düşünce-Felsefe

A'DAN Z'YE DÜŞÜNMEK

Nigel Warburton

DOST
kitabevi

ISBN 975-298-209-3

Thinking from A to Z
NIGEL WARBURTON

© Nigel Warburton, 2000 .

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Ocak 2006, Ankara

İngilizceden çeviren Sevda Çalışkan

Yayına hazırlayan Aslı Güneş

Kapak Tasarım Raul Mansur
Teknik Hazırlık, Mehmet Dirican - Dost İTB
Baskı ve Cilt, Pelin Ofset Ltd. Şti.
Mithatpaşa Cad. No: 62/4, Kızılay / Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad 37/4, Yenisehir 06420, Ankara
Tel: (0312) 435 93 70 Fax: (0312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İçindekiler

Önsöz	7
Teşekkür	13
Yayıncının Notu	15
Giriş	17
A'dan Z'ye Düşünmek	21

Önsöz

Siyasetçiler tartışmaları nasıl kazanır? Dolaysız sorulara dolaysız yanıtlar vermeyerek. Siyasetçi yanıtı gerçeğin tamamını söylememenin bir türüdür.

“Mick Jagger ile ben aynı ilkokula gittik; Mick Jagger çok ünlü oldu, öyleyse ben de olacağım.” Bu neden bir yanıltmacadır?

Geveleme ne demektir? Bakınız jargon, sözde derinlik ve sis perdesi.

Böyle kötü uslamlama örneklerini ve konuyu saptırma hilelerini görebilmek, kendi görüşlerinize destek sağlar ve düşünme yeteneğinizi keskinleştirir.

İkinci baskısını yapmış olan bu harika kitap iyi bir tanıtı kötü bir tanıttan ayırt etmeyi öğretiyor. Nigel Warburton, ilginç ve gündemde olan konulardan örneklerle, neyin yanlış izin ardından sürüklemek ve neyin hayali hasım olduğunu anlamanıza yardım ediyor.

Bu yeni baskıda ilk baskı güncelleştirildi ve kitaba aralarında aşağıdaki maddelerin de bulunduğu birçok yeni madde eklendi:

çıkışı olmayan durum

karşıt örnek

domino etkisi

Ockham'ın usturası

paradoks

Sokrates yanıltmacası

'bu bir değer yargısı'

atasözü gerçeği

kuralın istisnası

Bir düşünceyi net olarak söyleyemiyorsanız, onu kendiniz de anlamıyorsunuz demektir.

John Searle

Matthew'un anıma (1958-93)

Teşekkür

Kitabımın çeşitli bölümlerine yaptıkları yorumlar için birçok kişiye teşekkür borçluyum. Özellikle James Cargile, Simon Christmas, Michael Clark, Shirley Coulson, Jonathan Hourigan, Robin Le Poidevin, Jonathan Lowe, Lotte Motz, Alex Orenstein, Tom Stoneham, Anne Thomson, Jennifer Trusted, Jamie Whyte ve adını veremeyeceğim sayısız okura teşekkürler. Karım Anna'nın özenli eleştirileri de bu kitabın daha iyi bir çalışma olmasına katkıda bulundu.

Nigel Warburton

Yayıncının Notu

A'dan Z'ye Düşünmek başlıklı kitabın özgün İngilizce metni, kitabın yapılandırılmasında izlenen özgün karakteristiği dikkate alarak, İngiliz dilinde "x" hariç yirmi beş harfe karşılık gelen kavramsal bir kılavuz olarak düzenlenmiştir. Türkçe'deyse, aynı yapıya sadık kalmak için gösterilen tüm çaba ve özene rağmen, kavramların amaç dile aktarılması işlemi "c", "ı", "l", "u", "ü" harflerinin kapsam dışı kalması gibi kaçınılmaz bir sonuç doğurmuştur. Değerli okuyucularımıza duyururuz.

Dost Kitabevi Yayınları

Giriş

Bu kitap eleştirel düşünmeye bir giriş niteliğindedir. Herhangi bir konuda net bir şekilde düşünmeyi sağlayan temel araçları tanıtır. Anlatılan konular ve teknikler net düşünmeyi gerektiren herhangi bir alanda kullanılabilir; akademik alanların hepsinde doğrudan uygulandıkları gibi, hayatın her alanında, kişilerin vardıkları sonuçları desteklemek için nedenler ve kanıtlar öne sürdükleri her durumda kullanılabilir.

Maddeler dört ana gruba indirgenebilir. Bunlardan ilki, tanıtlamada yaygın olarak kullanılan suç ortaklığı hamlesi tarzı, bilindik hamlelerdir. İkinci grupta, bağıntı ile nedenin karıştırılması ve Van Gogh yanıltmacası gibi yanıltıcı usamlama yanıışlarını içeren maddeler bulunmaktadır. Üçüncü grupta, aralarında varsayımlar üzerine konuşmayalım hamlesi ile siyasetçi yanıtı gibi maddelerin bulunduğu ikna ve tartışmadan kaçınma teknikleri vardır. Son grupta ise ham hayalcilik gibi net düşünmeye engel olan psikolojik etkenlerin incelendiği maddeler bulunur. Bütün maddeler bu kategorilere tam olarak oturmasa da, çoğu böyle

sınıflandırılabilir. Her maddenin altında kısa bir açıklama ve genellikle örnekler bulunmakta. Örnek verilmesinin nedeni, bir hamle ya da tekniğin çok çeşitli durumlarda nasıl kullanılabildiğini göstermek içindir. Ama en zor hamle, kitaptaki örneklerden gerçek yaşamda karşılaştığınız durumlara yapmanız gereken geçiş hamlesidir. Kitap boyunca vurguladığım gibi, net düşünebilmek için bir durumun özel koşullarına ve bağlamına duyarlı olmak gerekir.

Bu kitap nasıl kullanılmalı?

Kitabı edilgen bir biçimde özümserseniz, büyük olasılıkla net düşünme yeteneğinizi fazla geliştiremezsiniz; bütün mesele bu fikirleri yeni durumlara uygulayabilmektir. Kitap, baştan sona, bazı maddeler seçilerek, veya üzerinde uzun süre düşünülerek okunabileceği gibi, bir kütüphane rafında danışma kitabı olarak da tutulabilir. Ancak sanırım en iyi okuma biçimi, ilk olarak ilgilendiğiniz bir madde ile başlayıp sonra da bu maddenin gönderme yaptığı diğer maddeleri okumaktır. Böylece konular arasındaki bağlantıları daha iyi görebilirsiniz.

İkinci baskıya ilişkin birkaç söz

İkinci baskıya aşağıdaki yeni maddeleri ekledim: Çıkışı olmayan durum, döngüsel tanım, koşullu önermeler, zıtlık, karşıt örnek, domino etkisi, benzemezlik, kuralın istisnası, akrabalık terimi, hipotez, çıkmak/çıkar-mak, Ockham'ın usturası, paradoks, Sokrates yanıltmacası, "bu bir değer yargısı" ve atasözü gerçeği. Ayrıca maddeler arası göndermeleri zenginleştirdim, var olan bazı maddeleri yeniden gözden geçirip düzelttim ve okuma listesine yeni kitaplar ekledim.

Okuma listesi

Piyasada eleştirel düşünmeyi geliştirdiğini öne süren birçok yayın bulunmakta. Ne yazık ki, bunların birçoğu yalnızca kendi yazarlarının sınırlı eleştirel düşünme yeteneğini ortaya koyuyor. Ama yine de bazı çok değerli istisnalar var. Bu kitabı yazarken çok yararlandığım aşağıdaki kitapları okumanızı öneririm.

Irving M. Copi ve Carl Cohen, *Introduction to Logic* (X. baskı, New Jersey: Prentice Hall, 1998). CD-Rom ile birlikte satılan çok iyi bir mantık kitabı. Son derece net, ilginç ve kapsamlı. İçinde birçok değişik örnek var. Aslında temel olarak biçimsel mantık konusuna bir giriş niteliğinde, ama içinde benim kitabımda bulacağınız eleştirel düşünme tarzını ele alan çok önemli bölümler var.

Alec Fisher, *The Logic of Real Arguments* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988).

Anthony Flew, *Thinking About Thinking* (Londra: Fontana, 1975).

Oswald Hanfling, *Uses and Abuses of Argument* (Milton Keynes: Open University Press, 1978). Bu kitap, Open University Arts Foundation Course, A101'in ders kitaplarından biriydi. Kütüphanelerden alınabilir.

J. L. Mackie, 'Fallacies' başlıklı ansiklopedi maddesi. Paul Edwards (yay. haz.), *The Encyclopedia of Philosophy* (Londra: Macmillan, 1967).

Anne Thomson, *Critical Reasoning* (Londra: Routledge, 1996). Bu kitaptaki alıştırmalar eleştirel düşünceyi geliştirmek açısından çok yararlı. Bu yeteneğin ahlaki konulara uygulanmasını görmek için yine onun *Critical Reasoning in Ethics* (Londra: Routledge, 1999) başlıklı kitabına danışabilirsiniz.

R. H. Thouless, *Straight and Crooked Thinking* (gözden geçirilmiş yeni baskı, Londra: Pan, 1974).

Douglass N. Walton, *Informal Logic* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

Anthony Weston, *A Rulebook for Arguments* (ikinci baskı, Indianapolis: Hackett, 1992).

Çok yararlı bulduğum ama biraz daha ileri düzey bir kitap da C. L. Hamblin'in *Fallacies* (Londra: Methuen, 1970) adlı kitabı.

Felsefeye meraklıysanız, hiç felsefe dersi almamış olanlar için hazırladığım *Philosophy: the Basics* (üçüncü baskı, Londra: Routledge, 1999) ve onunla birlikte okunması gereken *Philosophy: Basic Readings* (Londra: Routledge, 1999) ile *Philosophy: the Classics* (Londra: Routledge, 1998) adlı kitaplarımı okuyabilirsiniz. Her üç kitapta da ayrıntılı olarak önerilmiş okuma listeleri bulunmaktadır. The Open University, *A'dan Z'ye Düşünmek*'in ders kitabı olarak kullanıldığı A211 *Philosophy and the Human Situation* gibi birçok uzaktan öğretim dersi açmaktadır. Bu ve benzeri derslere ilişkin bilgi edinmek için aşağıdaki adrese yazabilirsiniz:

Central Enquiry Service, The Open University, PO Box 200, Milton Keynes, MK7 6YZ.

ad hoc Eklmeler

Bir hipotezi (bkz. hipotez) sonradan ortaya çıkabilecek yeni gözlem ya da veriler ile uyumlu hale getirmek için yapılan eklmeler. Eğer hipoteziniz ortaya çıkan yeni bir gerçeği açıklayamıyorsa, bu durumda yapabileceğiniz iki şey vardır: Ya hipotezden vazgeçersiniz ya da genel hipotezinize bu yeni durumu açıklayacak *ad hoc* eklmeler yaparsınız. Bir hipoteze böyle yamalar yapmak bazı durumlarda kabul edilebilse bile genelde iyi bir şey değildir. Örneklere bakarak bu durumu daha iyi anlayabiliriz.

Bir siyasetçi, zenginlerin daha da zenginleşmesi desteklenirse, bundan yoksulların da yararlanacağını, çünkü varlığın zenginlerden yoksullara doğru akacağını öne sürebilir. Sırf tanıtlama yapmak adına, beş yıllık bir araştırma yapıldığını ve böyle bir etkinin saptanmadığını kabul edelim (bkz. kabul). Bu durumda bu siyasetçinin hipotezinden vazgeçmesini bekleriz. Ancak, yeni kanıtın hipotezi çürütmesine (bkz. çürütme) engel olmak için özel bir ek yapılması da mümkündür. Örneğin, yeni hipotez şöyle olabilir: “Eğer zenginlerin daha da zenginleşmesi desteklenirse, bundan yoksullar da yararlanır; çünkü varlık zenginlerden yok-

sullara doğru akar, *ama bu etki ilk beş yılda gözlenmez*". Eğer söz konusu ülke bir iktisadi durgunluk yaşıyorsa, şöyle bir *ad hoc* ekleme yapılabilir: "*Ancak zenginlerin daha da zenginleşmesine verilen desteğin etkileri, iktisadi durgunluğun etkileri tarafından gölgede bırakılabilir*".

Bir biyolog, bütün bağımsız canlıların ya tek hücreli ya da çok hücreli olduğu hipotezinden yola çıkabilir. Ancak, yapışkan küf mantarı gibi garip bir hayvanın varlığı, bu hipotezin yalanlar ve sahte ikili karşıtlık üzerine kurulu olduğunu gösterir, çünkü yapışkan küf mantarı, gelişiminin ilk aşamasında bağımsız bir tek hücreli iken, daha sonra kendisi gibi başka tek hücreliler ile birleşerek çok hücreli bir organizmaya dönüşür. Bu bilginin ışığında, biyolog başlangıçtaki hipotezini "*Yapışkan küf mantarı haricindeki tüm bağımsız canlılar ya tek hücreli ya da çok hücrelidir*" biçiminde değiştirebilir. Bu, kabul edilebilir bir değişikliktir, ama hipotezin dayandığı ikili karşıtlığı yalanlayan yapışkan küf mantarı gibi başka canlı türlerinin de ortaya çıkması durumunda başka *ad hoc* eklemeler de yapılırsa, bu genelleme inandırıcılığını yitirir.

Ortaya çıkan yeni verilere dayanarak bir hipoteze ayrıntıları katmak ile bir sürü istisna ekleri koyarak genellemenin doğruluğundan kuşku yaratmak arasında çok ince bir çizgi vardır.

ad hominem Hamlesi

"Kişiye yönelik" anlamına gelen Latince bir deyimdir. Bazen karışıklığa yol açan iki ayrı anlamda kullanılır (bkz. belirsizlik). Kişiselleştirme maddesinde ele aldığım ve yaygın olarak kullanılan dolambaçlı bir tartışma hamlesine, yani konuyu saptırarak dikkati söylenen sözden, sözü söyleyenin ilgisiz bir yönüne çekme hamlesine işaret eder. Böyle yapan birinin hamlesinin *ad hominem* olduğunu söylemek bir eleştiridir, yani tartışmacının kişiliği ve davranışlarının tartışılan konu ile ilgisinin olmadığı anlamına gelir.

Örneğin, koşmanın kalp-damar sistemi üzerindeki olumlu etkileri üzerinde çalışan bir tıp araştırmacısının bulgularının güvenilir olamayacağı, çünkü bu araştırmacının kendisinin çok kilolu olduğunu ve koşmadığını ileri sürmek böyle bir durumdur. Oysa bu gerçek, bu bilim adamının kanıtları değerlendirme yetisiyle ilgisizdir (bkz. konuyla ilgisizlik). Eğer bu kişinin yalancı ya da yetersiz bir araştırmacı olduğu gösterilirse o zaman araştırmasının sonuçlarına ilişkin yargımız değişebilir. Ama onun yalnızca fiziksel durumunu gündeme getirmek ilk anlamdaki

ad hominem hamlesine örnektir. Bilim adamına yöneltilen suçlama, ikiyüzlülük, yani kişinin yaptığı ile söylediği şeyin farklı olması, suçlaması ile karıştırılmamalıdır. Masa başında oturarak çalışan bu bilim adamı, yalnızca başkalarına mutlaka koşmaları gerektiğini söylerse ikiyüzlülük yapmış olur.

İkinci anlamda *ad hominem* hamlesi, karşı görüşü savunan kişinin görüşlerindeki tutarsızlığın (bkz. tutarsızlık) sergilenmesidir. Deyim bu anlamda ender olarak kullanılır. Bir tartışma sırasında karşı görüşü savunan kişinin kendi görüşünü kendisine karşı kullanma hamlesinin bu anlamda *ad hominem* olduğu söylenebilir. (Bu hamle 'sen de' hamlesi, ya da 'tu quoque' hamlesi olarak da bilinir). Örneğin, eğer biri öldürmenin ahlaken yanlış olduğunu söylüyor ama ölüm cezasını savunuyorsa, o zaman (ölüm cezasının öldürme olduğunu göstermek koşuluyla, ki bu çok zor değildir) karşılık olarak tartışmada ikinci anlamdaki *ad hominem* hamlesini kullanabilirsiniz. Çünkü insanın kendisiyle çelişmeden (bkz. çelişme) *hem* öldürmenin ahlaki olarak yanlış olduğunu, *hem de* öldürmenin bir türünün ahlaki olarak yanlış olmadığını savunması mümkün değildir. Bunu söylediği zaman her türlü öldürmenin yanlış olduğunu ve her türlü öldürmenin yanlış olmadığını aynı anda söylemiş olur. Bu noktada kişinin kendi görüşlerini kendisine karşı kullanmak savunduğu şeyin yanlışlığını ortaya koyar.

Bu iki anlamı birbirinden ayırmak çok önemlidir, çünkü birinci anlamdaki *ad hominem* biçimsel olmayan bir yanıltmaca, ikinci anlamdaki *ad hominem* ise, tartışmada kullanılan kabul gören bir tartışma hamlesidir.

Akrabalık Terimi

Felsefeci Ludwig Wittgenstein'in tanım için gerekli ve yeterli koşulları sağlamayan sözcük ve kavramlar için kullandığı deyim (bkz. gerekli ve yeterli koşullar).

Örneğin, Wittgenstein, ne kadar uğraşsanız da oyunların asal niteliklerini, yani onları başka bir şey değil de oyun yapan niteliklerin neler olduğunu asla bulamayacağınızı öne sürmüştür. Eğer futbol, tenis, satranç, iskambil falı, Olimpiyat oyunları vb. gibi birçok oyunu bir arada düşünürseniz bunların hepsinde ortak olan ve onları diğer etkinliklerden ayıran nitelikleri bulmak çok zordur. Wittgenstein bunun nedeninin oyunun ayırıcı bir niteliğinin olmaması yalnızca oyun dediğimiz

şeyler arasında adı konamayan bazı benzerlikler bulunması olduğunu söylemiştir. “Akrabalık terimi” deyimi, bir ailedeki akrabalar arasında göze çarpan benzerlikler olmasına karşın hiçbir ortak fiziksel özelliğin olmayabileceği gerçeğinden esinlenmiştir. Aynı biçimde, oyunların oyun olduğu anlaşılır ama hepsinin kurallarının olması ya da hepsinin yarışma biçiminde olması gibi ortak nitelikleri olmayabilir. Bunlar bütün oyunların değil, yalnızca bazı oyunların ortak nitelikleridir.

Akrabalık kavramı, bazı kavramların tam tanımlamasını yapamamak da onların ne olduğunu anlayabileceğimizi ve kullanabileceğimizi gösterdiği için, Sokrates yanıltmacasının gerçek bir yanıltmaca olduğuna inananlara karşı kullanılacak etkili bir görüştür (bkz. Sokrates yanıltmacası). Bu kavram aynı zamanda “sanat” ya da “iyi yaşam” gibi kavramları gerekli ve yeterli koşulları sıralayarak tanımlamaya çalışanların neden başarısız olduğunu da açıklar. Eğer bu kavramlar akrabalık kavramları ise, o zaman hep bu tarz tanımlama çabalarına karşı koyacaklardır.

Aldatma

Bkz. gerçeğin tamamını söylememek ve yalan söylemek.

Amfiboli

Bkz. belirsizlik.

“Araştırmalar Gösteriyor ki ...”

Konuşmacının, dinleyenleri, söylediği şeyin deneysel kanıtlarla desteklenebileceğine inandırmak için kullandığı bir söz. Oysa, söz konusu araştırmaların tam olarak neyi ve nasıl gösterdiğini söylemeden “araştırmalar gösteriyor ki” demek, bir anlam bulanıklığı yaratır (bkz. bulanıklık). Bu araştırmaları kimler yapmıştır? Hangi yöntemleri kullanmışlardır? Tam olarak hangi bulgulara ulaşmışlardır? Vardıkları sonuçlar alandaki başka kişiler tarafından doğrulanmış mıdır? Bu sözü kullananların yanıtlaması gereken sorular bunlardır. Eğer yanıtlamıyorlarsa, içi boş olan bu söze kanmak için ortada bir neden olmaz.

Aslında, bir alanda uzman olan kişiler “araştırmalar gösteriyor ki” gibi bulanık bir söz kullanmazlar; onlar hangi araştırmadan söz ediyorsa, onun adını anarlar. Bu yüzden ne zaman bu sözü duyarsanız dikkatli olmanız gerekir. Bazı kişiler araştırmaların gerçekten de kendi düşündükleri şeyi gösterdiğine inanabilir. Ama çoğunlukla bu bir ham hayalciliktir. Araştırmaların gerçekten de onların düşündüğü şeyi gösterdiği ortaya çıkarsa, bu durum konuşmacının bilgili değil, yalnızca şanslı olduğunun göstergesidir (bkz. kötü neden yanıtımacası).

Ardıl

“Eğer... ise, o zaman” türü önermelerin (bkz. koşullu önerme) ikinci kısmı. Örneğin, “Eğer bilgisayar ekranına uzun süre bakarsan gözlerin yorulur” önermesinin ardılı “gözlerin yorulur” kısmıdır.

Bkz. öncel, önceli evetleme, ardılı evetleme, önceli değilme, ardılı değilme.

Ardılı Değilleme

Kalıbı aşağıdaki gibi olan geçerli bir tanıtlama (bkz. geçerlilik):

Eğer p ise q
 q değil
 Öyleyse p de değil

Bu tanıtlama biçimi genellikle Latince adıyla, yani *modus tollens* olarak bilinir. Aşağıdaki bir ardılı değilleme örneğidir:

Yağmur yağarsa ıslanırsın.
 Islanmamışsın.
 Öyleyse yağmur yağmıyor.

Ardılı Evetleme

Yüzeysel olarak geçerli (bkz. geçerlilik) bir tanıtlama izlenimi veren biçimsel bir yanıtımacadır (bkz. yanıtımaca). Kalıbı şöyledir:

Eğer p ise o zaman q

q
Öyleyse p

Aşağıdaki iki yanılmaca da buna örnektir:

Yeşil Kartınız varsa Amerika'da yasal olarak çalışabilirsiniz.
Amerika'da yasal olarak çalışabiliyorsunuz.
Öyleyse Yeşil Kartınız var.

Benzin biterse araba gitmez.
Araba gitmiyor.
Öyleyse benzin bitti.

Bu tanıtlamanın niye yanlış olduğunu aynı biçimde yapılandırılmış bir başka tanıtlamaya bakarak daha iyi anlayabiliriz:

Eğer beni gizlice seviyor ve sevgilisinin bunu öğrenmesini istemiyorsa mektuplarıma cevap vermez.
Mektuplarıma cevap vermedi.
Öyleyse beni gizlice seviyor ve sevgilisinin bunu öğrenmesini istemiyor.

Bu tanıtlamadaki sorun, ilk iki öncül doğru olduğunda bile, sonucun (bkz. sonuç) mutlaka doğru olmasının gerekmemesidir. Bu yüzden bu, güvenilir bir tümdengelim değildir. Sonucu zorunlu olarak varılan değil, *non sequitur* bir sonuçtur. Burada mektuplarıma cevap vermemiş olması beni gizlice sevmesinin ve sevgilisinin öğrenmesini istememesinin yeterli koşulu olarak görülmektedir (bkz. gerekli ve yeterli koşullar). Oysa ilk öncülde mektuplarıma cevap vermemesinin tek nedeninin bana olan gizli aşkı olduğuna ilişkin bir şey söylenmemektedir. Tanıtın geçerli olabilmesi için "eğer" sözcüğünü "yalnızca eğer" olarak okumak gerekir ki, birçok durumda ilk öncülü cevap yazmamasının tek olası açıklaması olarak görmek, bir yanılgıya ya da ham hayalciliğe işaret eder (bkz. ham hayalcilik). Oysa bu durumun birçok farklı açıklaması olabilir (bkz. farklı açıklamalar): Mektuplarımdan rahatsız olmuştur, bana cesaret vermek istemiyordur ya da onları hiç açmamıştır. Aynı zamanda, *hem* beni gizlice sevdiğine ve sevgilisi anlamasın diye mektuplarıma cevaplamadığına, *hem de* mektuplarıma cevaplamamış olmasının mutlaka beni gizlice sev-

diği anlamına gelmeyebileceğine inanmak arasında bir tutarsızlık yoktur (bkz. tutarlılık).

Başka bir örnek: AIDS hastaları soğuk algınlığına çabuk yakalanıp geceleri çok terler. Bu belirtiler sizde de varsa mutlaka AIDS hastası olmanız gerekmez. Bu yalnızca olasılıklardan biridir ve "Eğer AIDS hastasıysanız soğuk algınlığına çabuk yakalanır ve geceleri çok terlersiniz" öncülünün mantıksal sonucu değildir. Bu sonuca varabilmek için yalnızca AIDS hastalarının soğuk algınlığına çabuk yakalanıp gece çok terlediklerine inanmanız gerekir ki bu elbette doğru değildir.

Biraz daha abartılı bir örnek, bu tarz tanıtılmanın niye güvenilir olmadığını daha iyi ortaya koyacaktır. Yeni bir araba alırsam yüklü bir banka borcumun olacağı doğrudur. Bir zaman gelir ve bankaya yüklü bir borcum olabilir; ama bu durumun birçok farklı açıklaması olabilir. Örneğin yayıncım harcamalarımı karşılayacak kadar telif ücreti vermiyordur. Bankaya borcum olduğu gerçeğinden yola çıkarak mutlaka araba almış olmam gerektiği sonucuna varamam. Bu çok saçma olur. Böyle açıkça saçma olan bir tanıtı kullanarak aynı kalıpla biçimlenmiş benzer tanıtıların saçmalığını göstermek yararlı bir şeydir. Böylece bazen içerik yüzünden gözden kaçan yapıyı ortaya çıkartmış oluruz. Eğer tanıtı geçerliyse, doğru sonuca ulaştırırsa bile güvenilir olmaz, çünkü ulaştığı sonuç, öncüllerden mantıksal olarak varılan bir sonuç değildir (bkz. kötü neden yanılmacası).

Ardılı evetleme yanılmacasının çekiciliği, önceli evetleme (*modus ponens*) denilen geçerli bir tanıtılma tekniğine yüzeysel olarak çok benzermesinden gelir:

Eğer p ise o zaman q

p
Öyleyse q

Bu kalıbı kullanan bir tanıtı şöyle bir şeydir:

Eğer yemekten sonra bebeği geçirtirseniz deliksiz uyur.

Yemekten sonra bebeği geçirttiniz.

Öyleyse deliksiz uyuyacak.

Bu kalıpta, eğer öncüller doğru ise, sonuç da mutlaka doğru olacaktır. Aynı tanıtılmanın yanılıcı biçimi ise şöyledir:

Eğer yemekten sonra bebeği geçirterseniz deliksiz uyur.
Bebek deliksiz uyuyor.
Öyleyse onu geçirtmiş olmalısınız.

Oysa, önceki örneklerde de görüldüğü gibi, öncüller doğru olsa bile, ardılı evetlemek asla doğru sonucu garantilemez.

Bu yanıltıncayı saptamak çoğu zaman kolay olsa da, öncüllerin açıkça söylenmeyip ima edildiği durumlarda uslamlamadaki yanlışlık zor fark edilebilir.

Atasözü

Bkz. atasözü gerçeği.

Atasözü Gerçeği

Düşünme yerine bilinen darbimesellere bel bağlama hatası.

Atasözlerinin bir çoğunda doğruluk payı bulunur ve bazıları gerçekten de çok engin bir bilgelik içerir, ama güvenilir bir bilgi kaynağı değildirler ve yanıltıcı olabilirler. Örneğin, "Ağaç yaşken eğilir" sözünü alalım. Bu söz, ne bütün ağaçlar için doğrudur ne de bütün insanlar için (bkz. bazı/bütün karışıklığı), çünkü yeteneklerinde köklü sıçramalar yapabilen bir sürü yaşlı insan vardır. Yaşlandıkça yeni davranış biçimleri geliştirmenin zor olduğu kabaca doğru olsa da, bunun herkes için her bakımdan doğru olduğu söylenemez. Oysa, bu darbimeselde yaşı ilerlemiş birine hiçbir koşulda yeni bir şey öğretmenin mümkün olmadığı söylenmektedir ki, bu acele yapılmış bir genellemedir ve tabii ki yanlıştır (bkz. hızlı genelleme).

Böyle görünüşte bilgece olan sözler bir yetkili ağız rolünü oynarsa (bkz. yetkili ağız gerçeği) eleştirel düşünceye yer kalmaz. Derinlik izlenimi yaratmak gerçek anlamda derinlik ile aynı şey değildir, bu yüzden tartışmada tanıtılma yapmak yerine özlü sözlere başvuran kişilere karşı uyanık olmanız gerekir. Eldeki konu hakkında düşünmek yerine bilinen bir atasözünü anmak doğru değildir. Ama sanki bütün atasözlerinde yüzyılların birikimi olan engin bir bilgelik varmış gibi, tartışmaya son noktayı koymak için bu çok sık yapılır. Böyle bir söz kullanan kişi en azından kullandığı sözün tartışılan konuya nasıl uyarlanabileceğini göstermelidir.

Bağıntı ile Nedenin Karıştırılması

Bir bağıntıyı doğrudan nedensel ilişkinin kesin kanıtı saymak hatası. İki olayın arasında, aralarında nedensel bir ilişki olmaksızın bir bağıntı bulunabilir (yani, biri olduğunda genellikle ötekinin de olması durumu). İki şey birlikte bulunma eğilimi gösteriyor diye bunların arasında nedensel bir ilişki olması gerekmez. Yine de birçok kişi bağıntıyı nedenselliğin kesin kanıtı sayar. Oysa, böyle bir bağıntı her iki olayın da ortak nedeni olan bir başka şey yüzünden ya da rastlantısal olarak ortaya çıkmış olabilir, ya da aynı kanıtlar, nedensellik dışında farklı bir hipotez geliştirmek için de kullanılabilir (bkz. farklı açıklamalar). Bağıntının nedensellik araştırmalarında konu dışı olduğunu söylemiyorum; aksine, nedensellik yargıları genellikle bağıntı üzerine kurulur. Ama nedenler üzerine düşünürken yapılan bazı yaygın hataların farkında olmak gerekir.

Rastlantıyla açıklanamayacak kadar sistematik olan ama nedensellik ilişkisine kanıt olarak göstermenin çok saçma olacağı bağıntı örnekleri bulmak zor değildir. Örneğin, bir kimsenin ayakkabı numarası ile

sözcük bilgisi arasında yüksek oranda bir bağıntı vardır: Ayakkabı numarası büyük olanların sözcük bilgisi de fazladır. Ama ne ayağın büyük olması insanın sözcük bilgisinin artmasına *neden olur*, ne de fazla sözcük bilmek ayağın büyümesine. Bu bağıntının nedeni bellidir: Çocukların ayakları yetişkinlerinkinden küçük olur, ve çocukların sözcük bilgileri büyüdükçe geliştiğinden, genelde ayağı küçük olan insanların sözcük bilgilerinin de fazla olmamasında şaşılacak bir şey yoktur. Bir başka deyişle, ayaklar ile sözcük bilgisi arasındaki bağıntı insanın çocukluktan yetişkinliğe kadar olan gelişim sürecinin kendine has özellikleri ile açıklanabilir. Her iki olgunun da nedeni budur.

Bağıntılar nedensellik yerine rastlantılardan da kaynaklanabilir. Bu durum özellikle varılan sonuca gerekçe oluşturan örnekler sayıca az olduğunda söz konusudur. Örneğin, boş inançları olan bir taraftar, ne zaman uğurlu yüzüğünü taksa tuttuğu takımın maç kazandığını, yüzüğü takmayı unuttuğu zamanlarda ise kaybettiğini gözleyebilir. Boş inançları olduğu için bundan yüzüğün bir biçimde takımın kazanmasına *neden olduğu* sonucunu çıkartabilir (bkz. sonuç). Oysa bu durum, bu taraftarın, diyelim bir yıl boyunca, tuttuğu takımın performansı ile kendisinin yüzük takması arasındaki ilişkiyi gözlemesi sonucunda kendisinin de kolayca fark edebileceği gibi, tümüyle rastlantısaldır. Bu boş inançlı taraftarın akıl yürütmesindeki hata, birçok insanın kolayca düştüğü ve *post hoc ergo propter hoc* ("Bunun ardından ortaya çıktığına göre, demek ki bu yüzden ortaya çıkıyor" anlamına gelen Latince deyim) diye bilinen bir uslamlama hatasıdır.

Olguların nedenlerini anlamaya çalışırken tahmin edilen neden ile sonuç arasındaki ilişki yalnızca ilk adım olmalıdır; çünkü, her durumda, bir nedenin özel bir sonucu *nasıl* doğurduğunun da mantıklı bir biçimde açıklanması gerekir. Varlığı gözlenen bir bağıntı üzerine kurulu nedensellik iddialarından kuşku duymak saygıdeğer bir tavidir, ama bu da çok abartılmamalıdır.

Örneğin, seçkin bir bilim adamı, sigara içme ile akciğer kanseri arasında nedensel bir ilişki olduğunu ileri süren çok mantıklı bir hipoteze karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkışın nedeni, yukarıda değinilen açıklamalardan biridir; yani, aralarında bağıntı olan iki olgunun birinin diğerinin nedeni olmasından çok, her ikisinin de ortak bir başka nedenden kaynaklanma olasılığı. Sigara tiryakisi olmakla ileri yaşlarda akciğer kanserine yakalanmak arasındaki yüksek bağıntıya ve tıp biliminin bu ilişkinin nasıl oluştuğu konusundaki inandırıcı bulgularına karşın, bu bilim adamı kanıtların bir başka şeyi gösterdiğini öne sürmüştür. Buna göre, akciğer

kanserine genetik yatkınlığı olan insanlarda aynı zamanda sigara içmeye de bir yatkınlık bulunmaktadır. Bu nedenle, akciğer kanserine neden olan şey sigara içmek değil, kişinin hem akciğer kanserine hem de sigara içmeye yatkın biri olduğu gerçeğidir. Bu durum sigara içme ile akciğer kanseri arasında gözlenen bağıntıyı açıklar. Bu bilim adamının, yalnızca diğer bilim adamlarının sigara içme konusunda daha doğru düşüncelerini sağlamak için şeytanın avukatlığını yapıyor olması da mümkündür (bkz. şeytanın avukatı). Ama eğer durum böyle değilse, bu farklı hipotez de açıklama gücü ve öngörü yeteneği bakımından değerlendirilmelidir.

Bahaneler

Bkz. "herkes böyle yapıyor", "hiç zararını görmedim", mantığa bürüme ve ham hayalcilik.

Bazı/Bütün Karışıklığı

"Bazı" ya da "bütün" sözcükleri kullanılmadığı için hangisinin kastedildiği belli olmayan durumlardan doğan bir tür belirsizlik.

Örneğin, "Kedilerin kuyrukları vardır" tümcesi farklı biçimlerde anlaşılabilir. Bu tümce "Bütün kedilerin kuyrukları vardır" anlamına gelebilir, ki bu durumda yanlış olur, çünkü Man kedilerinin kuyrukları yoktur. "Çoğu kedinin kuyruğu vardır" anlamına da gelebilir ve o zaman doğru olur. Ya da "Kedilerin genellikle kuyrukları olur" anlamına gelir ki, bu da doğru olur.

Çoğu durumda anlam bağlamdan çıkar. Ama her zaman böyle olmaz. Hangi anlamın kastedildiğini bilmek önemlidir, çünkü "bütün" sözcüğüyle başlayan önermeleri, örneğin "bütün futbolcular zindedir" önermesini, tek bir karşıt örnek vererek çürütmek mümkündür. Oysa "Bazı futbolcular zindedir", "Çoğu futbolcu zindedir" ve "Futbolcular genellikle zindedir" gibi önermeleri çürütmek o kadar kolay olmaz (bkz. çürütme).

Kimi zaman da, "bazı" ve "bütün" sözcükleri, öne sürülen görüşün olduğundan daha sağlam görünmesini sağlamak için, özellikle kullanılmaz. Örneğin, aşağıdaki tanıtıya bakınız:

Kadınlar bedensel olarak erkeklerden güçsüzdür.

Sen bir kadınsın.

Öyleyse bedensel olarak benden güçsüzsün, çünkü ben erkeğim.

Buna sofistlik denir. İlk öncül ancak “Çoğu kadın, çoğu erkekten bedensel olarak güçsüzdür” ya da “Kadınlar genellikle bedensel olarak erkeklerden daha güçsüzdür” biçiminde anlaşılırsa, içinde doğruluk payı olabilir, yoksa kesinlikle “*Bütün* kadınlar bedensel olarak *bütün* erkeklerden daha güçsüzdür” anlamına gelmez, çünkü bu açıkça yanlıştır. Oysa, tanıtlama yapan kişi, sözü bu anlamda kullanmaktadır, çünkü buradaki öncüllerden varılan sonucun çıkması için bu anlama gelmesi gerekir, yoksa *non sequitur* olur.

Belirsizlik

Belirsiz bir söz ya da deyim iki ya da daha çok anlamı vardır. Belirsizlik bulanıklık ile karıştırılmamalıdır. Bulanıklık dilde netlik olmadığı zaman ortaya çıkar; belirsizlik ise bir söz ya da deyim farklı biçimlerde anlaşılması mümkün olduğunda. Üç tip belirsizlik vardır. Bunlar, *sözcük anlamına ilişkin*, *sözün göndermesine ilişkin* ve *söz dizimine ilişkin* belirsizliklerdir.

Sözcük anlamına ilişkin belirsizlik, birden fazla anlamı olan bir sözcük, içinde yer aldığı deyim ya da tümcenin farklı biçimlerde anlaşılmasına yol açacak şekilde kullanıldığı zaman ortaya çıkar. Örneğin, *Tanrıça Efsanesi* başlıklı bir kitap belli bir efsaneye ilişkin de olabilir, tanrıça diye bir şeyin varlığına duyulan inanca bir saldırı da olabilir. Bunun nedeni “efsane” sözcüğünün birbiriyle bağlantılı ama farklı iki anlamı birden taşımasıdır. Benzer bir biçimde, *Ayrımcılık* adlı bir kitabın yalnızca adına bakarak, “ırk ayrımcılığı” gibi, toplumdaki bazı gruplara uygulanan ayrımcılık hakkında mı, yoksa, “uzman güzel bir ayrımcılık örneği sergiledi” tümcesinde olduğu gibi, ince bir zevki yansıtan estetik yargılarda bulunabilme yeteneği hakkında mı olduğunu söyleyebilmek olanaksızdır.* Tabii bu iki başlıkta da aslında sözcük oyunu yapıyor olabilir. Sözcük oyunları sözcüğün anlamına ilişkin belirsizlik üzerine kuruludur. Dr. Johnson, evlerinin kapılarından bağırarak birbiriyle tartışan iki kadını görünce, “nokta” sözcüğü üzerinde bir oyun yaparak bu kadınların asla anlaşamayacaklarını, çünkü konuya “farklı noktalardan” baktıklarını söylemiş. Oysa aslında, farklı

* İngilizcedeki ‘discrimination’ (ayrımcılık) sözcüğü her iki anlama da gelir. (ç.n.)

öncüller (yani farklı başlangıç noktaları) bir tanıtlamayı aynı sonuca ulaştırabilir, ama o sonuca ulaşma yolları farklı olur (bkz. tanıt/tanıtlama; sonuç).

Sözün göndermesine ilişkin belirsizlik, bir sözcüğün birkaç farklı şeye birden gönderme yapabilmesinin mümkün olduğu durumlarda ortaya çıkar. Örneğin, bir odada adı John olan iki kişi varsa, "John'a telefon var" gibi bir cümle kurmak hiçbir şey ifade etmez. Ancak o durumda hangi John'un kastedildiği açıksa (örneğin, bunu söylerken kastedilen John'a bakılabilir) bu, anlamı açık bir söz olur. Bu gibi belirsizlikler "o" ve "onlar" gibi zamirlerin kullanıldığı durumlarda sıklıkla ortaya çıkar. "Sultana* tabağımın fırlayıp çatalımın altına girdi, ben de onu kaldırdım" tümcesinde, kaldırdığım şeyin sultana mı, çatal mı, yoksa, daha küçük bir olasılık olmakla birlikte, tabak mı olduğu açık değildir. (Aslında sultana sözcüğü "hanım sultan" anlamına da gelir ama, buradaki bağlam, sözcük anlamına ilişkin böyle bir belirsizliğin oluşmasına izin vermiyor).

Bazen *amphiboly* de denilen, *söz dizimine ilişkin belirsizlik* ise sözcüklerin dizilişinin farklı anlamlara yol açması nedeniyle oluşur. Örneğin, "küçük balık paketlenme fabrikası" ya fabrikada paketlenen balıkların ya da içinde balık paketlenen fabrikanın küçük olduğu anlamına gelebilir. Buradaki belirsizlik "küçük" sözcüğünden önce ya da sonra "bir" sözcüğünün eklenmesiyle ortadan kaldırılabilir, ama bazı başka durumlarda açıklama yapmak gerekir. "Dün işte ne yaptığını duydum" tümcesinin anlamı iki kere belirsizdir. Ya senin işyerinde yaptığın şeyi duydum, ya da senin yaptığın şeyi ben kendi işyerimdeyken duydum anlamına gelebilir. İkinci belirsizlik ise "dün" sözcüğüne ilişkindir. Ya ben senin yaptığını dün duydum, ya da senin dün ne yaptığını duydum anlamı vardır.

Dili belirsizliklerden tümüyle arındırmak çok zordur, ama ciddi bir kafa karışıklığına neden olan durumlarda demek istediğinizi açıkça söylemeye çalışmak için çaba göstermeniz gerekir (bkz. çokanlamlılıktan yararlanma). Eğer hukuki bir belge hazırlamıyorsanız, sözlerinizin sizin kastettiğinizin dışındaki bütün anlamlarını yok etmeye çalışmanız bir tür teferruatçılık olur.

Benzeri Benzerle Karşılaştırmak

Bkz. benzeşim tanıtı ve benzeşmezlik.

* İngilizcede çekirdeksiz kuru üzüm. (ç.n.)

Benzeşim Tanıtı

Birbirine benzediği düşünülen şeylerin karşılaştırılması yoluyla yapılan tanıtlama. Benzeşim tanıtı şu ilke üzerine kuruludur: Eğer iki şey bazı bakımlardan birbirine benziyorsa, açıkça gözlenemese bile aralarında başka bakımlardan da benzeşme bulunur. Tümevarım üzerine kurulu olan bu ilke genellikle yalnızca bazı *olası* sonuçlara götürür; tartışmasız bir kanıt sunamaz, çünkü bazı bakımlardan benzerlik, her zaman her bakımdan benzerliği göstermez. Bunun tek istisnası, söz konusu benzerliğin yürütülen mantık biçiminde olmasıdır. Eğer bir tanıt geçerli ise (bkz. geçerlilik), o zaman aynı mantık biçimini kullanan diğer bütün tanıtlar da geçerlidir.

Benzeşim tanıtlamasının ilk bakışta kesinlikle güvenilir bir uslamalama biçimi olduğu sanılabilir. Öyle ya, eğer bulgularımızı benzer ama yeni durumlara aktaramayacaksak deneyimlerimizden nasıl bir şey öğreneceğiz? Ama benzeşim tanıtı yalnızca konuyla *ilgili* bir benzerlik söz konusu olduğunda güvenilir olabilir ve ne yazık ki ilgili benzerliği nesnel olarak saptamanın bir yolu yoktur.

Benzeşim tanıtı uygulamasının en ünlülerinden biri, tanrının varlığını bu yolla kanıtlama çabası olan Tasarım Tanıtıdır. En basit biçimiyle bu şöyle bir tanıtıdır: İnsan yapısı şeylerle doğal nesnelar arasında gözle görülür bir benzerlik bulunduğuna göre (örneğin, insan gözü ile kamera arasında), ikisinin de benzer bir zeka tarafından yaratıldığı sonucuna varabiliriz. Bir başka deyişle, bu iki tür şey arasındaki benzerlik, ikisinin kaynağının da benzer, yani zeki bir tasarımcı olduğu konusunda güvenilir bir ipucu olarak değerlendirilir. İnsan gözü tasarım olarak kameraya göre çok daha gelişmiş olduğundan, gözün tasarımcısının kameranın tasarımcısından çok daha zeki olduğu sonucuna varabiliriz. Böylece Tasarım Tanıtının sonucu, insan gözünün zeki ve güçlü tasarımcısının tanrı olduğudur.

Oysa, birçok felsefecinin de belirttiği gibi, insan gözü ile kamera arasındaki bu benzerlik oldukça zayıftır. Bazı bakımlardan benzemelerine karşın (örneğin ikisinde de mercek vardır), birçok başka bakımdan da hiç benzemezler (örneğin göz, canlı bir organizmadır, kamera ise bir makine). Tasarım Tanıtı böyle zayıf bir benzeşme üzerine kuruluysa (bkz. benzeşmezlik), o zaman doğal nesneların tasarımının kaynağı konusunda vardığı sonuç da aynı şekilde zayıf demektir. Zaten bu konuda farklı bir açıklama da vardır (bkz. farklı açıklamalar): Charles Darwin'in doğal seçme yoluyla evrim kuramı. Tasarım Tanıtı tek başına tanrının varlığını kanıtlamak-

tan uzaktır, çünkü hem üzerine kurulu olduğu benzeşme zayıftır, hem de ona rakip olan ve organik dünyanın tasarımının çevre ve kalıtım tarafından biçimlendirildiğini öne süren ona rakip bir kuram vardır.

Felsefeci Judith Jarvis Thomson, kürtağın ahlaken doğruluğu üzerine yazdığı bir yazısında, bir ceninin de hakları olduğu, ama bu hakların bir kadının kendi bedeni üzerindeki haklarından daha önemli olamayacağı görüşünü savunurken bir benzetme kullanır (bkz. fikir cimnastiği). Bazı gebelikleri, bir sabah uyanıp ünlü bir kemancının hayati organlarınıza bağlanmış olduğunu ve size büyük bir bedensel rahatsızlık veren bu durumun dokuz ay sürmesi gerektiğini, aksi takdirde kemancının öleceğini öğrendiğiniz hayali bir senaryoya benzetir. Gerçekleşme olasılığı çok düşük olan böyle bir benzetmeyi kullanmasının nedeni, cenin hakları tartışmasında nelerin gözden çıkartıldığını açıkça ortaya koymak istemesidir. Kemancı ölmesin diye onu bedenine bağlı tutan kişinin kararına saygı duysak da, kemancının yaşama hakkının insanın kendi bedeni üzerindeki haklarından daha önemli olduğunu söylemek doğru değildir. Elbette bu tartışmalı bir benzetmedir ve ancak bazı gebelik biçimlerine benzer (çoğumuz için de bu fikir cimnastiğinin etkisi bedenimize bağlanan ünlü kemancının kim olduğunu bilmemize bağlıdır). Ancak yine de, Thomson'ın 1971 yılında yayımlanmış olduğu bir makalede kullandığı bu benzerlik, kürtağ yanlısı ve kürtağ karşıtı tartışmalarda neleri konuşmamız gerektiğine dikkati çekmesi bakımından işe yaramış ve o günden bu yana bu tartışmaların çıkış noktası olmuştur.

Hayvan hakları savunucuları da hayvanlara karşı duyarlı olmamızı isterken, insanların ve hayvanların acı çekme biçimleri arasında açıkça söylenmeyen ama varlığı kabul edilen bir benzeşmeden yola çıkarlar. İnsanların acıyı hissettiğini ve çok acı veren durumlarda bunu yaşamak-tansa her şeyi yapabileceklerini biliyoruz. İşkence bu yüzden çok etkili bir yöntemdir. Memeliler birçok bakımdan insanlara benzer. Aramızda genetik akrabalık vardır ve bedensel acıya onlar da benzer fizyolojik tepkiler verirler; onlar da bizim gibi acı veren durumlardan kaçınmak isterler ve bazen bizim acı çektiğimiz durumlarda çıkarttığımız seslere benzeyen ve bu yüzden de acı çektiklerini düşündüren sesler çıkartırlar. İnsanlar ile memeliler arasındaki bu benzerliklere dayanarak memelilerin de bazı tür acıları hissettiklerini düşünmek mantıklı gibi görünmektedir. İnsanlar ile memeliler arasında bazı farklılıkların olduğu doğrudur. Örneğin bazı şempanze türleri dışında diğer memeliler dil kullanamazlar. Ama bu farklılıklar konuyla ilgili değildir. Öte yandan böcekler insana memelilerden çok daha az benzerler; onun için böceklerin ve

insanların acıyı hissetme biçimlerindeki benzerlikten yola çıkarak varılacak bir sonuç zayıf bir sonuç olur.

Bir örneğe daha bakalım: Bazı kişiler Amerika Birleşik Devletleri'nde bireysel silahlanmanın yasaklanmasının şiddet içeren suçları azaltmak yerine arttıracaklarını söylemişlerdir. Bu savın dayandırıldığı gerçek, İçki Yasağı döneminde alkollü içki satışının yapımı ve tüketiminin yasaklanması ile, yasadışı alkole bağlı suç oranındaki artış arasındaki bağıntıdır (bkz. bağıntı ile nedenin karıştırılması). Benzer biçimde, silah satışının yasaklanmasının silah kaçakçılığına ve bunun da suçluların silahlara daha kolay ulaşmasına yol açacağına değinilmektedir. Suçluların silahlara daha kolay ulaşabilmesinin sonucu ise bu silahların daha çok kullanılması olacaktır. Bu tanıtlama, İçki Yasağı döneminde alkolün yasaklanması ile günümüzde silah satışının yasaklanması arasında konuyla ilgili bir benzerlik olduğu inancı üzerine kuruludur. Ayrıca başka varsayımlara da dayalıdır. Örneğin suçluların elinde silah olursa, bu silahları kullanacakları ve (hasmınız da büyük olasılıkla silahlı olacağından) ateş ederseniz vurulma tehlikesinin olması nedeniyle bireysel silahlanmanın bu durumda işe yaramayacağı gibi varsayımlara. Ama tartışmanın temelini bir benzerlik oluşturur. Oysa, bu iki durum arasında çok önemli farklılıklar olduğundan, söz konusu benzerliğin çok zayıf bir benzerlik olduğunu görmek zor değildir. Örneğin silah, kullanıldığı zaman tüketilen bir şey değildir, oysa alkol tüketilen bir maddedir. İki durumun önemli ölçüde farklı olduğu gösterilirse, benzerlikten yola çıkarak varılacak sonucun bağımsız kanıtlarla desteklenmesi gerekir. Tartışma doğru sonuca ulaşsa da (bkz. kötü neden yanıtı macası), yalnızca benzerlik üzerine kurulu bir tanıt kesin sonuca götüremez.

Benzeşim, bir retorik tekniğidir. Örneğin Hitler, İngiltere'nin boynunu bir tavuk boynu gibi kopartacağını söylerken Nazi Almanyası'nın gücüne, İngiltere'nin ise çaresizliğine vurgu yapmak istemiştir. Almanya'nın İngiltere ile ilişkisi, bir çiftçinin kesmek üzere olduğu tavuk ile ilişkisine benzetilmiştir. Churchill ise ünlü "Ama ne tavuk, ama ne boyun" sözleriyle ikisi arasındaki benzerliğin Hitler'in sandığından çok daha az olduğunu belirtmiş ve Hitler'in İngiltere ile Müttefikleri kolaylıkla yeneceği yargısının desteksiz bir yargı olduğuna işaret etmiştir. Ama Hitler de Churchill de, bu sonuçlara nasıl vardıklarını gösteren tanıtılar kullanmamıştır.

Büyük benzerlikler söz konusu olduğunda, tartışmanın sağlam bir zemine oturduğu söylenebilir. Ancak, görünüşte büyük benzerliğin olduğu durumlarda bile yanılma payı vardır. Mantarlar ile şapkalı mantarlar görünüş olarak birbirlerine çok benzerler ve yakın akrabadırlar, ama mantarlar

zehirsiz, şapkakalı mantarlar ise zehirlidir. Bu nedenle, iki şey arasındaki büyük bir benzerlikten bir sonuç çıkarmak, bu sonucun tartışmasız doğru olduğunu düşündürmemelidir. Tabii bu, tartışmalarda benzeşim tanıtı kullanılamaz anlamına gelmemelidir. Yalnızca dikkatli kullanılmalı ve mümkün olan yerlerde bağımsız kanıtlarla desteklenmelidir. Bir benzeşimin *her bakımdan* doğru olmasını beklemek gerçekçi olmaz, ama bir tanıtılmanın anlamlı olabilmesi için bu iki şey arasında konuyla *ilgili* bakımlardan bir benzeşim olmalıdır. Konuyla neyin ilgili, neyin ilgisiz olduğu genel olarak bağlam tarafından belirlenir. Eleştirel düşünce uygulamalarının çoğunda olduğu gibi bu konuda da eldeki konunun kendine has özelliklerine duyarlı olmak gerekir ki, bu uyarı birçok kitapta yer almaz.

Benzeşmezlik

Bir benzeşimde birbiriyle karşılaştırılan iki şey arasındaki farklılıklar (bkz. benzeşim tanıtı). Arada ciddi bir benzeşmezlik varsa bu durum benzeşim tanıtını etkisizleştirir.

Örneğin, biri size eroin kullanmanın ara sıra bir bardak şarap içmekten çok da farklı bir şey olmadığını söylerse, bu karşılaştırmadaki bazı ciddi benzeşmezlikleri göstererek bu görüşü yıkar ve tanıtı çürütebilirsiniz (bkz. çürütme). Öncelikle, şarap içmenin de sağlığa zararları olmasına karşın, bu zararlar bağımlılık yaratan bir uyuşturucunun doğuracağı zararların yanında önemsiz kalır. İkinci olarak, şarap içmek yasaldır, uyuşturucu kullanmak ise yasa dışı. Bu nedenle eroin kullanmanın doğuracağı olumsuz toplumsal sonuçlar, alkol kullanmanın sonuçlarından çok daha ciddi ve sayıca çok daha fazladır. Yalnızca bu iki benzeşmezlik bile eroin ile şarap tüketimi arasındaki benzeşmeyi etkisizleştirmeye ve bu benzeşme yoluyla varılan sonucu geçersiz kılmaya yeter.

Karşılaştırılan iki şey arasındaki benzeşmezliklere işaret ederken en zor şey, neyin konuyla *ilgili* bir benzeşmezlik olduğuna karar vermektir, çünkü herhangi iki şey arasında bir sürü benzeşmezlik bulunabilir. İlgisiz benzeşmezliklerin bulunması benzeşim tanıtılarını etkisizleştirmez (bkz. konuyla ilgisizlik).

Biçimsel Olmayan Yanıltmaca

Biçimsel yanıltmaca dışındaki her türlü kusurlu ve güvenilir olmayan

tanıt. Biçimsel olmayan yanıltmacalar mantıksal yapıları bakımından gayet geçerli tanıt türleri olabilir. Bu kitapta bunlarla ilgili birçok örnek yer almakta. Örneğin, etimolojik yanıltmaca geçersiz bir tanıt türü değildir, yalnızca bir sözcüğün anlamını, kökeni belirler gibi yanlış bir öncül üzerine kurulu bir tanıttır. Kitapta bir tanıtın yanıltmaca olduğunu söylediğimde yanıltmacanın biçimsel mi yoksa biçimsel olmayan bir yanıltmaca türü mü olduğunu da her seferinde belirttim. “Biçimsel olmayan yanıltmaca” yerine başka bir karşılık bularak belirsizlikten kaçınabilirdim; ama bu kitapta anlatılan tanıt türlerinin zaten yerleşmiş adları var, bunlara yeni bir ad vermek “yanıltmaca” demekten daha büyük bir karışıklık yaratabilirdi.

Günlük kullarımdaki “yanıltmaca” sözcüğü ise yalnızca “safсата” anlamındadır ama sözcüğü bu anlamda kullanmaktan kaçınmak gerekir. Örneğin, “işsizliğin tümüyle yok edilebileceğini söylemek bir yanıltmacadır” tümcesinde, sözcük bu anlamda kullanılmıştır ve yalnızca herkesin bir işinin olabileceğini doğru olmadığı söylenmektedir. Yanıltmacanın nasıl yapıldığını gösteren bir uslamlama kalıbı ya da tekniği saptanmamakta, yalnızca karşı görüş ile anlaşmazlık dile getirilmektedir. “Yanıltmaca” sözcüğü bu anlamda bir retorik olarak da kullanılır, yani yanıltmaca sözcüğünün çağrışımlarından yararlanan bir tartışmacı, karşıt görüşün uslamlamasında bir kusur olduğu izlenimi yaratır, oysa yaptığı şey yalnızca aynı fikirde olmadığını belirtmektir (bkz. çok anlamlılıktan yararlanma ve “bu bir yanıltmaca”).

Biçimsel Yanıltmaca

Geçersiz bir tanıt biçimi, yani, öncülleri (bkz. öncüller) doğru olabilen ama sonucu (bkz. sonuç) zorunlu olarak doğru olmayabilecek tanıt (bkz. *non sequitur*): Geçerli tanıtların aksine (bkz. geçerlilik), biçimsel yanıltmacalar doğrulara vardiırmaz; bunların yapısı doğru öncüllerden mutlaka doğru bir sonucun çıkmasını garantilemez. Sonuç doğru olsa bile bu sonuca güvenilir bir yöntemle ulaşılmış olmaz.

Biçimsel yanıltmacanın çok bilinen bir örneği cadı avında görülebilir. Örneğin cadıların artmasından kaygı duyan biri şöyle bir tanıtılamayı yapabilir:

Bütün cadıların kara kedileri vardır.

Komşumun kara kedisi var.

Öyleyse komşum da cadı olmalı.

Bu yanıltıcı bir uslamlamadır, çünkü tanıtın yapısı geçersizdir. İlk öncül doğru olsa bile, komşunun kara kedisinin olması onun cadı olduğunu göstermez. İlk öncülün söylediği şey, kara kedisi olan herkesin cadı olduğu değil, bütün cadıların kara kedisinin olduğudur. Bu ikisi aynı şey değildir. Sonucun öncüllerden çıkabilmesi için ilk öncülde cadıların hepsinin ama *yalnızca onların* kara kedilerinin olduğunun söylenmesi gerekir, aksi takdirde kara kedisi olan bazı kişilerin cadı olmayabileceği, bu yüzden komşunun da cadı olmayabileceği olasılığına yer açılmış olur. Böyle açıklanınca bu tanıtıdaki hata kolayca görülüyor ama ilk bakışta bu yanıltmacadaki uslamlama doğru gibi görünebilir. “Yanıltmaca” terimi geniş anlamıyla her türlü hatalı uslamlama için de kullanılır (bkz. biçimsel olmayan yanıltmaca ve “bu bir yanıltmaca”).

Bileşik Sorular

Kaynaşık soruların diğer adı.

Bilgisizlik

Bkz. delil yetersizliği.

“Bu Bir Değer Yargısı”

Söyleyen kişinin, ileri sürülen görüşe karşı yanlış olarak bir nakavt tanıtı gibi kullandığı söz. Tartışmayı sonlandırmak için kullanılan bu sözün ardında açıkça akılcı tartışmalarda değer yargılarının yeri olamayacağı varsayımı bulunmaktadır.

Örneğin, bir okulun müfredatında yer alacak yazarların tartışıldığı bir platformda öğretmenlerden biri “Müfredatta *Kral Lear*’ın bulunmasının nedeni çok güzel bir oyun olması” diyebilir. Buna karşılık olarak “Bu bir değer yargısı” itirazı yükselebilir. Oysa “çok güzel bir oyun” tanımlamasını yapan kişi bir değer yargısı belirttiğinin farkındadır; zaten bu yüzden söylemiştir. Buna itiraz eden kişi dile getirilen bu değer yargısının yanlış olduğunu düşünüyorsa, bu iddiasını destekleyen gerekçeler bulması gerekir. Yalnızca bir değer yargısının belirtildiğini söylemek o yargının yanlış olduğu anlamına gelmez. Aynı biçimde, *Kral Lear*’ın “çok güzel bir oyun” olduğunu ileri süren kişi de görüşünü kanıtlarla desteklemelidir.

Üzerinde tartıştığımız konu hayatımızın hangi alanını ilgilendirirse ilgilendirsin, mutlaka bazı değerlerle karıştırılmış olduğundan, değer yargısında bulunulmaması gerektiği görüşü kolay savunulabilecek bir görüş değildir. Ağzımızdan çıkan her sözde gizli bir değer yargısı vardır. Bu yüzden değer yargılarını yasaklamayı haklı görmek mümkün değildir. “Bu bir değer yargısı” sözünün kendisi bile bir değer yargısı belirtir; buna göre, söylenen şey bir değer yargısı belirttiği için değersizdir. Bir şeyin değersiz olduğunu söylemek bir değer yargısı belirtmektir. Bu yüzden bu görüş kendi kendini çürütür (bkz. çürütme).

“Bu Bir Yanıltmaca”

Haksız bir biçimde birini yanıltmaca kullanmakla suçlama manevrası (bkz. biçimsel yanıltmaca ve biçimsel olmayan yanıltmaca). Son derece zararlı olabilecek bir retorik biçimdir. Görüşünüzü açıklarken birisi söylediğiniz şeylerde bir sürü yanıltmaca kullandığınızı ileri sürerse, geri adım atıp size saldıran kişinin kuşkulu bir durum yaratmasına meydan verebilirsiniz. Oysa, yanıltıcı bir uslamlama yapıldığı suçlamasını yapan kişi, niye böyle bir suçlama yaptığını açıklamak durumundadır; aksi takdirde suçlaması havada kalır (bkz. bulanıklık). Üstelik “yanıltmaca” sözcüğünün anlamındaki belirsizlik durumu daha da karmaşılaştırır, çünkü bu sözcük hem geçersiz uslamlama, hem güvenilir olmayan tanıtılma anlamına gelebileceği gibi, hem de bazı bağlamlarda “görüşünüze katılmıyorum” demenin kısa yolu olarak kullanılır. Bu son kullanımdan mümkün olduğunca kaçınılmalıdır, çünkü bir sözün yanlış olmasıyla bir tanıtılmanın yanıltmacalı olması arasındaki önemli farkı ortadan kaldırır.

Bir yanıltmaca kullandığınız suçlamasına karşı yapabileceğiniz en iyi savunma, bu suçlamayı yapan kişinin açıklamasını istemektir.

Bu Yüzden

Bkz. ikna sözcükleri ve yanıltıcı “öyleyse” ve yanıltıcı “bu yüzden”.

Bulanıklık

Açıklık olmaması. Bulanıklık bir sözcük ya da deyim aynı anda birden

fazla anlama gelmesi durumu olan belirsizlik ile karıştırılmamalıdır. Bulanıklık bağlama bağlı olan bir şeydir; bir bağlamda bulanık olan bir ifade bir başka bağlamda açık olabilir.

Örneğin, pasaport almak için doldurduğunuz başvuru formundaki yaş hanesine "18'den büyük" yazmanız doğru olmaz, çünkü bunun anlamı çok bulanıktır. Oysa bir başka bağlamda, örneğin seçimlerde oy kullanıp kullanamayacağınızın belirlenebilmesi için yaşı sorulduğunda, "18'den büyük" demenizin anlamı çok açık olur. Kendisine Londra Kalesi'nin yeri sorulan biri, "Thames Nehri'nin kuzey kıyısında bir yerde" derse, bu sözlerden çok bulanık bir anlam çıkar. Burada söz konusu olan şey belirsizlik değil, kaleye tam olarak nasıl gidileceğinin net olarak söylenmemiş olmasıdır. Ama bir genel bilgi yarışmasında "Thames Nehri'nin kuzeyinde" ifadesi doğru yanıt sayılabilir.

Anlam bulanıklığı etkili iletişimi engeller. Bazen herhangi bir konuda kendilerini bağlamak istemeyen kişiler bir hile olarak bulanıklığa baş vururlar. Örneğin kendisine kamu sektöründe nasıl tasarruf yapılacağı sorulan bir siyasetçi, bunu yaparken kullanılacak herhangi bir yöntemle kendini bağlamamak için, genel ve bulanık ifadelerle sektörde etkinliğin artırılması gereğinden söz edebilir. İyi bir gazeteci böyle bir durumda etkinliğin tam olarak nasıl artırılacağını sorarak siyasetçiyi sıkıştırır ve yaratılan bulanıklık perdesini dağıtmaya çalışır. Benzer bir biçimde, yolda durup içki içtiği için randevusuna geç kalan biri, bunu söylememek için "Özür dilerim geciktim, yolda yapmam gereken bir şey vardı ve biraz uzun sürdü" derken gecikmesinin nedenini özellikle bulanık bırakıyor ve gerçeğin tamamını söylemiyor demektir (bkz. gerçeğin tamamını söylememek).

Bütün ve Bazı

Bkz. bazı/bütün karışıklığı.

Çelişki

Biri diğèrinin tersini söylediği için ikisinin birden doğru olması mümkün olmayan iki ifade. Örneğin, New York'a hem gittiğimi hem de gitmediğimi söylersem kendimle çelişmiş olurum; çünkü bu, oraya gittiğimi hem kabul hem de inkâr ettiğim anlamına gelir. Herhangi bir ifade, aynı tümce olumsuz yapılarak çelişik bir hale getirilebilir. (bkz. tutarlılık ve *reductio ad absurdum*). Bir ifadenin aynı zamanda hem doğru hem de yanlış olamayacağı, çelişmezlik ilkesi olarak da bilinen temel bir mantık ilkesidir.

Çelişmezlik İlkesi

Bkz. çelişik.

Çıkarım

Bkz. çıkmak/çıkarmak.

Çıkışı Olmayan Durum (Catch-22)

Bütün kurallarda bir boşluk olurken, bu çığnenmesi mümkün olmayan bir kuraldır. Adını Joseph Heller'in savaş pilotlarının tehlikeli uçuşlar yapmamak için uçuştan muaf tutulmaya çalışmalarını anlatan *Catch-22* adlı romanından almıştır. Romanda pilotların deli olmaları durumunda uçuş izni alamayacaklarına ilişkin bir kural vardır. Bazı pilotlar uçmamak için deli olduklarını söylerler. Ama bir pilot uçuş izninin iptalini isterse, bu onun akıllı olduğunun göstergesi sayılır; çünkü, savaştan kaçmak isteyen biri deli olamaz. Öte yandan, uçmakta olan pilotlar kesinlikle delidir. Bu, çıkışı olmayan bir durumdur. Aslında hiç kimsenin uçmaktan kaçamayacağı anlamına gelir. Heller romanda şöyle der: "Bir tek tuzak vardı ve bu da çıkışı olmayan bir durumdu... [pilot] eğer uçuyorsa deli demektir ve bu durumda uçması gerekmiyordu; ama eğer uçmayı istemezse akıllı demektir ve bu durumda uçmak zorundaydı."

Artık "çıkışı olmayan durum" deyiimi daha genel anlamda, herhangi bir tuzaklı durum için kullanılıyor. Ama Heller'in anlattığına benzer durumlar için kullanılması daha uygun olur.

Örneğin, aşağıda anlatılan durum, tam bir çıkışı olmayan durum örneği sayılabilir. Yayıncılık dünyasında bir iş bulabilmeniz için daha önce bir yayınevinde çalışmış olduğunuzu göstererek işe uygunluğunuzu kanıtlamanız gerekir. Böyle bir iş deneyiminiz yoksa sizinle iş görüşmesi yapmazlar. Böyle bir deneyimi edinmenizin tek yolu ise yalnızca deneyimli kişilere fırsat tanıyan bir elemeden geçmiş olmanız olduğuna göre, burada çıkışı olmayan bir durumla karşı karşıya kalmış olursunuz. Yayıncılık alanında bir iş bulabilmenizin tek koşulu daha önce bu alanda deneyim edinmiş olmanızdır, ama deneyimli olmak zaten bu alanda iş bulmanın ön koşuludur. Bu yüzden yayıncılık alanında çalışmanız olanaksız olur.

Çıkmak/Çıkarılmak

Kimi zaman karıştırılan, oysa birbirinden çok farklı biçimlerde kullanılan iki sözcük. Eğer bir sonuç mantıksal olarak öncülleri izliyorsa, öncüllerden o sonuç çıkar (bkz. öncüller). Ama öncüllerin kendileri çıkarılmı yapmazlar. Bu öncüllerden bu sonucu çıkarılanlar insanlardır. Örneğin, bir kadın olmanız ve bütün kadınların ölümlü olduğu gerçeğinden sizin de ölümlü olduğunuz sonucunu çıkarabilirim. "Bütün kadınlar ölümlü-

dür" ve "Siz bir kadınsınız" öncüllerinden bu sonuç çıkar, bu sonucu çıkaran kişi ise ben olurum.

Çoğunluk Oyu

Bkz. demokrasi yanılımacası ve oybirliği gerçeği.

Çokanlamlılıktan Yararlanma

Aynı sözcük ya da deyim bir tanıtta (bkz. tanıt/tanıtlama) iki ya da daha fazla farklı anlamda kullanılması ile ortaya çıkan ve sözcük anlamına ilişkin bir tür belirsizlik. Çokanlamlılıktan yararlanan kişi, sözcüklerin farklı kullanımları sanki aynı anlama geliyormuş gibi davranır.

Örneğin aşağıdaki ünlü tümdengelim tanıtının değiştirilmiş biçimine bakalım:

Bütün insanlar ölümlüdür.

Pelé bir insandır.

Ama Pelé ölümsüzdür.

Öyleyse ölümsüz olan en azından bir insan vardır.

Ya da şu örneğe bakalım:

Bütün insanoğulları ölümlüdür.

Boudicca insanoğlu değildi.

Öyleyse Boudicca'nın ölümsüz olması mümkündür.

İlk örnekte Pelé'nin hem bir insan (dolayısıyla ölümlü), hem de ölümsüz olduğu nasıl doğru olabilir? Bu, aynı zamanda Pelé ölümlüdür ve Pelé ölümsüzdür demekle aynı şey, yani açık bir çelişkidir. Sorunun yanıtı "ölümlü" ve "ölümsüz" sözlerinin kafa karıştırıcı bir biçimde kullanılarak aynı insan için arada bir çelişki olmadan her ikisini de mümkün kılmasındadır. Buradaki "ölümlü" sözcüğü "ölecek" anlamındadır; oysa "ölümsüz" sözcüğü bedensel ölümün gerçekleşmeyeceği anlamına gelmez, yalnızca ünleri kendileri öldükten sonra da sürecek olan insanlara işaret eder. Böyle kullanıldığında, bir insanın hem ölecek olması hem de ölümsüz olması arasında bir çelişki yoktur.

İkinci örnek de bir başka çokanlamlılıktan yararlanma örneğidir. Bu defa farklı anlamlarda kullanılan sözcük “insanoğlu” sözcüğüdür: İlk öncülde çoğul olarak kullanılan sözcüğün anlamı apaçık “insan”dır; ikinci öncülde ise “erkek cinsten insan” anlamında kullanılmıştır. Bu iki örnek de biraz abartılı; çünkü kasten bir paradoks yaratıyor ve gerçek anlamda bir kafa karışıklığına neden olmuyor.

Ama biraz daha gerçekçi olan şu örneğe bakalım:

Bir insanı bilerek kandırmak asla haklı gösterilemez.

Öyleyse kimsenin insanları bilerek kandırmaya hakkı yoktur.

Birinci öncülde “haklı” sözcüğü “ahlaken doğru” anlamında kullanılmıştır, oysa ikincisinde kullanılan “hak”, *yasal* haktır. Bu iki kavram arasında ilişki olsa da sonuçta aynı şey değildirler. Biliyoruz ki ahlaken yanlış olan birçok şey yasalar tarafından yasaklanmamıştır. Örneğin zalimce yöntemlerle üretilmiş etleri yemek ahlaken doğru değildir, ama bugünkü durumda, eğer yemek istiyorsanız, bu etleri yemek yasal hakkınızdır. Ahlaken doğru olandan yasal hakkınızın ne olduğuna yapılan böyle bir geçiş, çokanlamlılıktan yararlanmaktır. Bu tür çokanlamlılıklar bazen dikkatsizlikten kaynaklanır ama çoğu durumda yapılan, kasti bir yanlış anlamadır (bkz. hayali hasım).

Örneğin “eşitliği” siyasi bir amaç olarak savunan bir kimse için eşitliğin “bir örneklik” anlamına gelmesi düşünülemez. Eşitlik talebi davranışta eşitlik, saygınlıkta eşitlik, güç elde etmede eşitlik ve fırsat eşitliği talebidir. Amacı da, içindeki tüm insanların neredeyse birbirinin aynısı olduğu bir dünya yaratmak değildir. Oysa eşitlikçiliği eleştirenler “eşitlik” kavramını kimi zaman yukarıda tanımlandığı gibi, kimi zaman ise “bir örneklik” olarak algırlar:

Eşitlik istiyorsunuz (davranışta, güç elde etmede, fırsatlarda, vb.).

Eşitlik (bir örneklik anlamında) istenmeyen ve ulaşılmaması olanaksız olan bir amaçtır.

Öyleyse istenmeyen ve ulaşılmaması olanaksız bir şey istiyorsunuz.

Böyle ortaya konduğu zaman bu eleştirinin “eşitlik” sözcüğünün çokanlamlılığından yararlandığını görmek zor değildir. Böyle bir belirsizlik mutlaka bilerek yaratılmış olmayabilir. Ama eğer bilerek yapılmışsa, bunun adına sofistlik, daha doğrusu, ham hayalcilik denir.

Çoklu Sorular

Kaynaşık soruların başka adı.

Çürütme

Bir ifade, iddia ya da suçlamanın doğru olmadığını kanıtlama. Bu, kabul etmeme ile karıştırılmamalıdır, çünkü bir ifadeyi kabul etmemek yalnızca onun doğru olmadığını söylemektir. Örneğin, *Sophie'nin Dünyası*'nın yazarı olan Jostein Gaarder gibi tek bir karşı örnek göstererek hiç kimsenin felsefe kitapları yazarak zengin olmadığı savını çürütmek kolaydır. Kabul etmemek kanıt ya da tanıtlama gerektirmez, çürütmek ise gerektirir. Ne yazık ki, çoğu insan "çürütme" sözünü "kabul etmeme" ile eş anlamlı gibi kullanmaktadır. Örneğin, siyasetçiler sıklıkla rakiplerinin görüşlerini çürüttüklerini iddia ederler, oysa tek yaptıkları o görüşün doğru olduğunu kabul etmemektir. "Çürütme" sözcüğünü bu anlamda kullanmak ham hayalcilikten (bkz. ham hayalcilik) kaynaklanıyor olabilir, yani kişiye karşı görüşü yalnızca kabul etmeyerek alt ettiğini düşünmek hoş gelebilir. Oysa asıl anlamıyla kullanıldığında çürütme yalnızca kabul etmemeden çok daha büyük bir çaba gerektirir.

Dalkavukluk

Bkz. secdeye varmak, yetkili ağız gerçeği ve her konuda uzmanlık.

Darbimeseller

Bkz. atasözü gerçeği.

Delil Yetersizliği

Bir inanca karşı kanıtların olmaması durumunda o inancın doğru olduğunu kabul etmek anlamına gelen ve biçimsel olmayan bir yanıltmaca. Bir görüşe karşı kanıt olmaması, böyle kanıtların bulunamayacağı anlamına gelmez, dolayısıyla bu durum o görüş için yalnızca dolaylı bir destek sağlar.

Örneğin, televizyonda şiddet içeren programlar izlemenin çocuklardaki şiddet eğilimlerini artırdığı kesin olarak kanıtlanmamıştır. Bu etki

ölçülürken dikkate alınması gereken o kadar çok değişken vardır ki, bu iki şey arasında neden sonuç ilişkisi olduğuna dair kesin bir kanıt sağlanamamış olması doğaldır (bkz. bağıntı ile nedenin karıştırılması). Kanıt olmaması durumundan, *öyleyse* televizyondaki şiddet, çocukların şiddet eğilimlerini *artırmaz* sonucunu çıkarmak bir hata olur. Bunun niye hata olduğunu anlamak kolaydır, çünkü aynı durumdan karşı görüşe de varılabilir: *Öyleyse* televizyondaki şiddet çocukların şiddet eğilimlerini *artırır*. Oysa, bu sonuçların ikisi de *non sequitur* sonuçlardır.

Hiç kimse ölümden sonra hayatın olmadığına dair kesin kanıt göstermemişse de, bunu, öyle olduğuna dair bir kesinlik olarak görmek çok aceleci davranmak olur. Aynı tekniği kullanarak öldükten sonra herkesin ebedi işkenceye tabi tutulacağını ya da herkesin böcek olarak yenisinden dünyaya geleceğini de kanıtlayabiliriz.

Delil yetersizliğinin sağlam bir kanıt oluşturduğuna inanmanın nedeni, bazı mahkemelerde sanığın suçu kanıtlanana kadar suçsuz sayılması ilkesi olabilir. Yani bir kişinin suçunu kanıtlayan delil yoksa, o kişi mahkemenin gözünde suç işlememiştir. Oysa, birçok suçlunun sırf bu ilke nedeniyle serbest bırakıldığını biliyoruz. Bu nedenle, bu ilke gerçek anlamda bir suçsuzluk kanıtı değil, yalnızca masum insanların yanlışlıkla mahkum edilmesini engellemeye yönelik bir önlemdir.

Demir Lokma Yutmak

Vazgeçmeyi göze alamadığınız ilkeler yüzünden tatsız sonuçları kabul etmek zorunda kalmak. Bu hamle, özellikle hasmınızın görüşünü çürüttüğünüzü (bkz. çürütme) sandığınız bir anda yapılırsa çok can sıkıcı olabilir. Genellikle beklenmedik bir hamledir ve tam da siz karşı görüşün varabileceği saçma ya da savunulamaz bazı sonuçları gösterdiğiniz zaman ortaya çıkar (bkz. saçma sonuç hamlesi ve *reductio ad absurdum*). Hasmınız *hem* gösterdiğiniz sonuçların ortaya çıkacağını kabul eder *hem de* bu sonuçlara katlanılabileceğini söylese artık tartışmanın bir anlamı kalmaz, çünkü aranızda temel varsayımlarınız açısından bir uçurum oluşur (bkz. varsayım). Demir lokma yutmanın en aşırı örneği, hasmınızın çelişkileri kabullenmekten çekinmediği durumlarda ortaya çıkar. Böyle kişilerle mantıklı bir tartışma yapılamaz. Ama, demir lokma yutmak zorunda kalanların çoğu işi bu noktaya getirmez.

Örneğin, koyu yararcı, yani, herhangi bir durumda ahlaken doğru olan şeyin en fazla sayıda kişiye en büyük mutluluğu getirecek olan şey

olduğuna inanan biri, suçsuz bir kimsenin cezalandırılmasının ahlaken doğruluğu konusunda zor bir karar vermek durumunda kalır. Temel yararçı ilkenin sonuçlarından biri şudur: Eğer bazı durumlarda suçsuz bir kimsenin cezalandırılmasının mümkün olan en büyük mutluluğu sağlayacağı kanıtlanırsa (örneğin halkın çoğunluğunun bu kişinin suçlu olduğuna inandığı ve cezalandırılmasından mutlu olacağı bir durumda), o zaman bu suçsuz insanın cezalandırılması ahlaken doğru olur. Çoğumuz için bu, yararçı felsefenin tatsız bir sonucudur ve birçok kişinin basite indirgenmiş bu yararçı ilkenin doğruluğundan kuşkuya düşerek ya ilkeyi gözden geçirmesi (bkz. *ad hoc* eklemeler) ya da yararçılıktan tümüyle vazgeçmesi için yeterli bir gerekçe oluşturur. Oysa, koyu yararçı biri bu demir lokmayı yutmaya razı olup "Evet, benim kuramımdan bu sonuç çıkar ama ben bunu kabul etmeye hazırım; yani, bazı durumlarda suçsuz bir insanı cezalandırmak ahlaken doğrudur" diyebilir.

Ya da şöyle bir örneğe bakalım: Bir kimse ancak hayatında hiçbir kuralı çiğnememiş olan kimselerin yargıçlık yapması gerektiği ilkesini benimseyebilir. İlk bakışta bu makul bir önlem gibi görünse de, üzerinde biraz düşünülünce, eğer bu ilke benimsenirse şu anda yargıçlık yapmakta olan hemen herkesin meslekten men edilmesini gerektireceği, çünkü yargıçların büyük çoğunluğunun hız limitini aşmak ya da uygunsuz park etmek gibi trafik suçları ile haklarında soruşturma açılmamış olsa bile, ufak tefek başka suçlar işlemiş olduklarını görebiliriz. İnatçı biri yine de demir lokmayı yutmayı ve var olan bütün yargıçları görevden almayı gerektiren bu ilkeyi savunmayı sürdürebilir.

Demokrasi Yanıltmacası

Oylama sonucunda ortaya çıkan çoğunluk görüşünü *her* konuda gerçeğin kaynağı ve güvenilir bir eylem kılavuzu olarak gören ve güvenilir olmayan bir uslamlama yöntemi. Bütün biçimsel olamayan yanıltmacadır (bkz. yanıltmaca). Siyasi anlamda demokrasi, geniş siyasi katılımı sağlaması ve zorbalık heveslilerine engel olması bakımından istenen bir şeydir. Ancak, hayatta atılacak adımların ne olması gerektiğini saptamak için oylamaya başvurmanın hiç de uygun olmayacağı birçok farklı alan vardır. Demokrasi yanıltmacasına kapılan kişiler mümkün olduğunda her türlü kararı oylamaya sunmak ihtiyacı hissederler. Bunu yaparken safça, oylamanın herhangi bir konuda gerçeği ortaya koyacağına inanırlar, ya da bunun mantıklı kararlar verebilmek için en iyi strateji olduğu

nu düşünürler. Oysa, oy veren kişiler oylama yapılan konuda büyük ölçüde bilgisizse, bu durum verdikleri oylarla da ortaya çıkar.

Örneğin kötü hava koşulları yüzünden acil iniş yapıp yapmama kararını vermek zorunda kalan bir pilotun konuyu yolcuların oyuna sunması pek akıllıca olmaz; çünkü, çoğunluğun kararı ne olursa olsun, bu durumun içerdiği tehlikelerin tümüyle anlaşılması ve değerlendirilmesi sonucunda verilmiş bir karar olamaz. Üstelik bu durum pilotun karar vermektan kaçınmak için sorumluluklarını yadsıması anlamına da gelir. Genellikle her konuyu oya sunan kişiler, verdikleri kararların sorumluluğundan kaçınmak için bu demokratik yöntemi kullanırlar; yani bu demokratik yöntem olan inançları aslında bir tür ham hayalciliktir (bkz. ham hayalcilik), çünkü tek sorumlunun kendilerinin olmaması işlerine gelir. Gerçekte ise demokrasi yalnızca bazı bağlamlarda değerli bir şeydir, diğerlerinde ise son derece uygunsuzdur. Genelde istenen şey çoğunluk oyu değil, *bilgilendirilmiş* çoğunluğun oyudur.

Deneysel

Deney ya da gözlem üzerine kurulu olan. Bilimsel araştırmalar deneyseldir, yani gözlem yoluyla elde edilen ve bir hipotezi (bkz. hipotez) doğrulamak ya da çürütmek için (bkz. çürütme) kullanılan kanıtlar üzerine kuruludur. Örneğin, bir uyku ilacının uykusuzluk çeken hastalara iyi gelip gelmediğini öğrenmek isteyen bir araştırmacı, bu etkiyi deneyler yaparak sınar. Bu deneyler yoluyla, ilacı kullanmış olan çok sayıdaki hasta ile ilaç kullanmamış olan aynı sayıdaki hastanın uyku düzenlerini karşılaştırabilir.

(Bkz. yaşanmış örnekler, tümevarım ve "araştırmalar gösteriyor ki...")

Devirme Etkisi

Bkz. domino etkisi.

Domino Etkisi

Eğer bir şeyin olmasına izin verilirse, tıpkı bir domino taşını devirdiğinizde onun bir sonrakini onun da bir sonrakini devirerek zincirleme bir

olaylar dizisine neden olması gibi, bunun ardı sıra istenmeyen birçok başka olay da tetiklenmiş olur. Bu eğretilenlikle bir retorik biçimi olarak kullanılır. Vietnam Savaşı sırasında Amerikalı siyasetçiler bu retoriği kendi ülkelerinin müdahalesini haklı çıkarmak için kullanmışlardır; yani, eğer bir devletin komünist olmasına izin verilirse, bu durum bir domino etkisi yaratarak art arda başka devletlerin de komünist olmasına yol açar denmiştir.

Oysa, buna çok yakın bir şey olan kaygan yamaç tanıtı gibi domino etkisi eğretilmesi de ancak bazı durumlara uygundur. Kaçınılmaz sonuçlar tartışma konusu olan olgunun kendisinden doğar, ona yapıştırılan yaftadan değil. Yine de bu eğretilenlikle belli bir eylemin kaçınılmaz bir sonucu olacağını düşünmeyen kişiler için inandırıcı olur. Oysa "domino etkisi" deyiminin kullanıldığı birçok yerde, bu, yalnızca bir ikna tekniği olarak kullanılır ve kanıt göstermeye ya da tanıtlamaya (bkz. tanıt/tanıtlama) gerek duyulmaz. Domino etkisi gerçek dominolar arasında bile her zaman kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaz, çizgiden azıcık sapma zincirleme olayı engelleyerek bazı dominoların devrilmemesine yol açar.

Benzeşmelerde olduğu gibi (bkz. benzeşim tanıtı) iki olgu arasında varolduğu ima edilen her türlü koşutlukta da uyanık olmanız ve karşılaştırılan şeyler arasında gerçekten konuyla ilgili bir benzerlik bulunup bulunmadığını araştırmanız gerekir (bkz. benzeşmezlik).

Döngüsel Tanım

Bu durum, tanımlanan şey (*definiendum*) tanımın (*definiens*) içinde yer aldığı ortaya çıkar. Tanım yapmanın amacı bir terimin anlamını açıklamaktır. Eğer tanımı anlamak için o terimin kendisini zaten biliyor olmanız gerekiyorsa doğal olarak bu başarılmaz. Dolayısıyla, döngüsel tanımlar tanım yapamaz.

Örneğin, "felsefe" teriminin "felsefecilerin yaptığı şey" olarak tanımlanması, eğer felsefecilerin felsefe yapan kişiler olmaları dışında ne olduğunu açıklayan başka bir şey yoksa, döngüsel bir tanım olur. "Stres" sözcüğünü "stresli durumlar karşısında verilen fizyolojik ve psikolojik bir tepki" olarak açıklamak da döngüsel bir tanımdır. Çünkü stresli bir durumun ne olduğu ancak stres yaratmasıyla açıklanmıştır, ama tanıma gereksinim duyan kişi zaten "stres" in ne anlama geldiğini anlamaya çalışmaktadır ve tanımda bu anlamı bildiği varsayılmamalıdır.

Döngüsel Tanıtlar

Döngüsel tanıtın (bkz. tanıt/tanıtlama) kalıbı şudur:

A, B yüzünden A'dır.

B, A yüzünden Bdir.

A'ya veya B'ye inanmak için bağımsız bir gerekçe yoksa bu duruma *kısır döngüsel* denir ve bunun sorgulamayı gerektirmenin (bkz. sorgulamayı gerektirmek) hiç aydınlatıcı olmayan bir türü olduğu söylenebilir. A ve B için söylenecek başka bir şey bulunamıyorsa, bu durum ayakkabı bağlarınızı çekerek kendinizi yerden kaldırmaya çalışmak gibi olanaksız bir çabaya dönüşür.

Örneğin, bir kimse tanrının var olması gerektiğini, çünkü *İncil*'de ya da başka bir kutsal kitapta böyle yazıldığını söyler ve kutsal kitapta yazılanların doğru olduğundan nasıl emin olacağınızı sorduğunuzda, doğru olması gerektiğini, çünkü bu kitabın tanrının kitabı olduğunu öne sürerse, buna kısır döngüsel tanıtlama yapmak denir. Eğer kutsal kitapta yazılı olanların doğru olduğuna ya da tanrının varlığına dair bağımsız kanıtlar varsa, o zaman varılan sonucu destekleyen ve bir önkabulden yola çıkmayan gerekçeler var demektir. Oysa, bu biçimiyle bu tanıtlama agnostik ya da tanrıtanımaz biri için inandırıcı olmaktan çok uzaktır, çünkü zaten tanıtlanmaya çalışılan şeyler olan tanrının var olduğu ve kutsal kitapta yazılı olanların doğruluğu gibi konuları daha baştan kabul eder.

Biraz daha karmaşık ve felsefi bir örnek tümevarımın savunulmasında ortaya çıkar. Tümevarım, deneysel gözlemlerden genellemelere varan bir uslamlama biçimidir. Örneğin, birkaç limonun tadına baktıktan sonra bütün limonların ekşi olduğu sonucuna varırsam tümevarım uslamlaması yapmış olurum. Oysa bu uslamlama türünü savunmak zordur, çünkü ne kadar çok limon tadarsam tadayım (varolan ve varolacak olan tüm limonları tatmam olanaksız olduğuna göre), her zaman ekşi olmayan bir limonun bulunabilme olasılığı vardır. Tadacağım bir sonraki limonun tatlı olmayacağından nasıl emin olabilirim? Tümevarımı savunmanın bir yolu, geçmiş deneyimlerimize bakarak onun güvenilir bir tanıtlama biçimi olduğunu söylemektir: Daha önce de bir sürü başarılı genelleme yaptık, öyleyse buradan tümevarımın güvenilir bir tanıtlama olduğu sonucuna varabiliriz. Oysa biraz daha yakından inceleyince, bunun kısır döngüsel bir tanıtlama olduğunu görebiliriz. Geçmişteki tümevarım uslamlamalarımızın doğruluğundan söz etmek, tümevarımın başarısını

tümevarımın kendisini kullanarak örneklemek olur; böyle bir şeyi ancak tümevarımın güvenilir bir yöntem olduğunu biliyorsak yapabiliriz.

Döngüsel tanıtılar geçersiz değildir; bir başka deyişle, mantıksal düşünme açısından bakıldığında tümevarımın kendisinde bir sorun yoktur. Ama kısır döngüsel olursa hiçbir konuda bilgi vermez.

Duygusal Dil

Genellikle konuşanın bir kişiyi, grubu ya da eylemi onaylayıp onaylamadığını belirten ve duyguları harekete geçiren dil. Böyle bir dilin uyandırdığı duygular genellikle nefret ve hayranlık, ama daha çok nefrettir.

Örneğin, ölüm cezasını onaylamayan biri bu cezaya “cinayet” diyebilir. Bu bir retoriktir (bkz. retorik), amacı da başkalarının da yasal öldürmeyi kabul edilemez bir şey olarak görmelerini, ya da en azından bu öldürme biçimine tepki duymalarını sağlamaktır. Duygusal bir sözcük olan “cinayet” sözcüğünü kullanan konuşmacı, bu sözcüğün vahşet ve kötülük çağrışımlarından yararlanarak kişilerin ölüm cezasına da yasa dışı öldürmelere gösterdikleri tepkilerin aynısını vermelerini sağlamaya çalışır. Bu konuşmacı böyle duygulara seslenerek ölüm cezasının lehinde ve aleyhinde geliştirilebilecek olan tanıtıların (bkz. tanıtı/tanıtlama) eleştirel bir biçimde incelenmesini engeller.

Evsizlere “toplum kurbanları” demek onlara yakınlık duymak anlamına gelir ve dinleyenlerin acıma duygularını harekete geçirir. Oysa aynı kişilerden “otlakçılar” diye söz etmek hoşnutsuzluk ifadesidir ve bu kişilere karşı nefret duyulmasını sağlar.

Siyasal amaçları uğruna şiddet kullananlara “terörist” mi “özgürlük savaşçısı” mı denileceği tümüyle bu kişilerin amaç ve eylemlerini onaylayıp onaylamadığınıza, yani onları dost olarak mı yoksa düşman olarak mı gördüğünüze bağlıdır. Üstelik bu tanımlama yalnızca sizin ne düşündüğünüzü ortaya koymaz, aynı zamanda sözlerinizi duyan ya da okuyan kimselerde de benzer duygular uyandırır. Siyasal amaçlarını gerçekleştirmek için şiddete başvuranların eylemlerini tanımlayan tarafsız bir sözcük yoktur. Bu da şaşırtıcı bir şey değildir; çünkü, pek azımız davaları uğruna kesip biçmeye, öldürmeye ve ölmeye hazır insanların eylemleri karşısında tarafsız kalabiliriz. Bu gibi durumlarda yargılayıcı olmayan bir dil kullanmak ahlaki duyarsızlığın ve rahatlığın göstergesi sayılır.

Ama karşıt görüşlü insanlar arasında akılcı bir tartışma yapma ve uzlaşma olanağı varsa, mümkün olduğunca duygusal dil kullanımından

kaçınmak gerekir, çünkü duygusal dilde sorgulamayı gerektiren durumlar vardır (bkz. sorgulamayı gerektirmek) ve hasımların daha da fazla bilenmesine yol açar. Ayrıca, eğer açıkça söylenmiş olsa yanlışlığını göstermenin mümkün olacağı ama üstü kapalı bir biçimde sezdirildiği için ikna gücü yüksek olan varsayımlara (bkz. varsayım) dayalıdır.

Duygusal dil kullanımı ahlak yargılarının ne tür yargılar olduğunu araştıran bir felsefe kuramı olan *emotivizm* ile karıştırılmamalıdır.

Eksiltiymiş Öncüller

Bkz. varsayım ve *enthymeme*: eksiltili tasımsal çıkarım.

enthymeme: Eksiltili Tasımsal Çıkarım

Bir öncülü (bkz. öncüller) eksiltiymiş tanıt. Bir başka deyişle, dile getirilmemiş bir varsayımdan yola çıkan ve bu varsayım olmadan sonucu (bkz. sonuç) *non sequitur* olan tanıt.

Aşğıdaki örneğe bakalım:

Bu gazete apaçık yalan yazıyor, bu yüzden kapatılması gerek.

Bu sözü söyleyen kişi salt bir görüş ileri sürmek yerine (bkz. savlama) aslında bir tanıtılma yapıyor olabilir; çünkü bu sözler, içinde dile getirilmemiş bir öncül barındırmaktadır ve bu öncülün varlığı onları bir tündengelim (bkz. tündengelim) dönüştürür. Bu tanıt, açık biçimiyle şöyledir:

Apaçık yalan yazan her gazete kapatılmalıdır.

Bu gazete apaçık yalan yazıyor.

Öyleyse bu gazetenin kapatılması gerek.

Elbette her tanıtı tüm çıplaklığıyla böyle ortaya koymak çok sıkıcı ve gereksiz bir şey olabilir ve çoğu durumda da eksiltilmiş olan öncülün ne olduğunu anlamak oldukça kolaydır. Ama çoğu durumda, varsayımlar açıkça ortaya konmazsa bir belirsizlik oluşabilir. Örneğin biri çıkıp da

Lokantalarda sigara içilmesi sigara içmeyenler için hoş bir şey değil, onun için yasaklanması gerekir

derse, buradaki eksiltilmiş öncülün ne olduğu pek açık olmaz. Bu öncül, "Kamusal alanlarda bazı kişileri rahatsız eden tüm etkinlikler yasaklanmalıdır" şeklinde bir önerme olabilir (ki bu, eğer ciddiye alınacak olursa kişisel özgürlüklerin büyük ölçüde kısıtlanması gibi tehlikeli bir sonuca götürür, bkz. suç ortaklığı hamlesi); ya da "Kamusal alanlarda çok sayıda kişiyi rahatsız eden tüm etkinlikler yasaklanmalıdır" önermesi olabilir (yine bu da, bir sürü başka duruma uyarlandığında, kişisel özgürlüklerin ciddi bir biçimde sınırlandırılması sonucunu doğurur). Belki de burada söylenmemiş olan varsayım, pasif sigara içiciliğinin bilinen tehlikelerine ilişkin bir varsayımdır ve yalnızca lokantalarda sigara içmenin yasaklanmasıyla ilgili özel bir konuyla sınırlıdır. Ama varsayılan ilkenin (aşırı ve uygulanması çok zor bir ilke olan), ister özel isterse kamusal alanda olsun, başkalarına rahatsızlık veren her türlü etkinliğin yasaklanması gerektiği ilkesi olması da mümkündür. Konuşan kimse çoğunlukla eksiltilmiş öncülün ne olduğu konusunu netleştirmez. Bu gibi durumlarda "bu yüzden" ve "öyleyse" gibi sözlerin kullanılması yanıltıcı olur (bkz. yanıltıcı "öyleyse" ve yanıltıcı "bu yüzden").

Etimolojik Yanıltmaca

Bir sözcüğün başlangıçtaki anlamından şimdiki anlamına güvenilir olmayan ve yanıltıcı bir sıçrama yapmak.

Genetik yanıltmacasının (bkz. genetik yanıltmacası) bir türü olan etimolojik yanıltmaca, biçimsel olmayan bir yanıltmacadır. Etimoloji, sözcüklerin kökenini araştıran bir bilim dalıdır. Böyle bir sıçrama, bazen bilgilendirici olsa da güvenilir olmaz; çünkü bir sözcük ya da deyim

bir zamanlar bir anlama geliyordu diye, o anlamın o sözcükte belki de binlerce yıl sonra ve bambaşka bağlamlarda, çoğunlukla ilk anlamı hiç bilinmeden kullanıldığında da bulunacağı varsayımı (bkz. varsayım) ile yapılır. Çağdaş anlamları anlamakta etimolojik inceleme yalnızca *bazen* anlamlı olur, yoksa bir sözcük eskiden bir anlama geliyordu diye her zaman o ilk anlamı, ya da ona yakın bir anlamı taşıyacak diye bir zorunluluk yoktur. Eski dilleri araştıran kişiler etimolojik yanıltmacayı çok çekici bulur ve genellikle bu yanılgıya düşerler. Oysa etimoloji, yalnızca gerçekten aydınlatıcı olduğu durumlarda kullanılmalıdır. Buradaki sorun, sözcüklerin, ilk anlamlarından izler taşımakla birlikte, tümüyle kökenleri tarafından belirlenmemiş olmasıdır. Bir sözcüğün anlamına ilişkin en aydınlatıcı şey, onun geldiği yer değil, şimdiki zamanda nasıl kullanıldığıdır (bkz. sözlük tanımları ve koşullu tanım).

Örneğin, İngilizcedeki “posthumous” sözcüğü Latince’de “sonra” (*post*) ve “toprak” (*humus*) anlamına gelen ve toprağa gömülmeyi anıştıran iki sözcüğün birleşmesinden oluşmuştur. “Posthumous” sözcüğü günümüzde babası öldükten sonra dünyaya gelen bir çocuğa, ya da daha yaygın olarak, yazarı öldükten sonra yayımlanan bir kitaba gönderme yapmak istediğimizde kullanılır. Yani, temel anlamı “ölümden sonra”dır. Ancak, etimolojik yanıltmaca yapan biri “posthumous” sözcüğünün denizde ölen ya da külleri yakılan birinin çocuğuna ya da kitabına gönderme yaparken kullanılmayacağını, çünkü bu kişilerin toprağa gömülmemiş olduğunu söyleyebilir. Buna teferruatçılık denir. Bu aynı zamanda dilin doğası hakkında hiçbir şey bilinmediğinin göstergesidir.

“Paçoz” sözcüğü eskiden (*argoda*) fahişe anlamına gelirdi. Oysa, günümüzde biri, bir kadının paçoz olduğunu söylerse, bu onun mesleği hakkında değil, yalnızca giyim tarzı hakkında bilgi veren bir ifade olur. İngilizce’deki “horror” (korku) sözcüğü, korkudan tüyleri diken diken olmak anlamına gelen Latince bir sözcükten gelir. Bu etimolojik gerçek ilginçtir ve sözcüğün bugünkü kullanımıyla büyük ölçüde örtüşür, çünkü örneğin bir korku filmi tüylerinizi diken diken etmek için tasarlanmış bir film türüdür. Ama bu etimolojik gerçek sözcüğün anlamını değişmez bir biçimde belirlemez.

Etimolojik yanıltmaca bazen bir retorik biçimi olarak siyasi konuşmalarda da kullanılır. Böyle konuşmaları yazarlar konuşmada geçen bir anahtar sözcüğün etimolojisini araştırırlar. Daha sonra buradan amaçlarına uygun anlamlar çıkartırlar. Örneğin, İngiliz Parlamentosu’nda partiler arası tartışmaların daha çok yapılması gerektiğini savunan biri, “parlamento” sözcüğünün Fransızca *parlement*’den geldiğine ve bunun

da “konuşma” anlamına geldiğine dikkat çekebilir ve *bu yüzden* (yanıltıcı “bu yüzden” örneği) Parlamento’da konuların daha uzun süre tartışılması gerektiğini ileri sürebilir (bkz. kötü neden yanıltmacası). Oysa, “Parlamento” sözcüğünün anlamı yalnızca buna indirgenemez; ilk anlamından izler taşısa da bu sözcük günümüzde Birleşik Krallık’ın en üst yasama organı anlamında kullanılmaktadır.

Farklı Açıklamalar

İrdelenen konunun gözden kaçan açıklamaları. Birçok durumda, bir açıklamanın eldeki verilerle tutarlı olması (bkz. tutarlılık), onun doğru açıklama olduğunu düşündürebilir. Özellikle bu açıklamanın doğru olması olasılığının yüksek olduğu durumlarda karşımıza çıkar. Oysa bu, aynı gözlemlerin farklı açıklamalarını göz ardı eden bir ham hayalciliktir (bkz. ham hayalcilik).

Bir tür biçimsel yanıltmaca olan ardılı evetleme, doğası gereği farklı açıklamaları görmezden gelir. Şu örnekte olduğu gibi:

Kazara filmi yakarsanız fotoğraflar çıkmaz.

Fotoğraflar çıkmadı.

Öyleyse kazara filmi yakmışsınız.

Burada fotoğrafların çıkmamasını açıklayabilecek birçok farklı neden tümüyle göz ardı edilmiştir: Örneğin film bozuk olabilir, doğru biçimde

banyo edilmemiştir ya da fotoğraf çekerken objektifin kapağını açmayı unutmuş olabilirsiniz.

İki şey arasındaki bağıntıdan neden/sonuç ilişkisine atlandığı zaman farklı açıklamalar kolayca gözden kaçırılabilir (bkz. bağıntı ile nedenin karıştırılması). Örneğin, müzik yeteneğinin kalıtsal bir şey olduğunu göstermek isteyen bir bilim adamı, yetenekli müzisyenlerin çocuklarını inceleyip bunların yeteneklerini müzisyen ailelerden gelmeyen çocukları ile karşılaştırabilir. Böyle bir araştırmada, yetenekli bir müzisyen olmakla anne ile babadan birinin ya da ikisinin birden müzisyen olması arasında güçlü bir bağıntı bulunması şaşırtıcı olmaz. Ama söz konusu bilim adamı bu durumu müzik yeteneğinin *kalıtsal* oluşunun kesin kanıtı olarak görürse hiç de güvenilir olmayan bir sonuca ulaşmış olur, çünkü müzisyenlerin çocukları diğer çocuklara göre çok daha erken yaşta bir müzik aleti çalmayı öğrenirler. Bir başka deyişle, bu bilim adamı aynı durumun farklı açıklamalarını göz ardı etmektedir. Aslında, herhalde en doğru açıklama müzik yeteneğinin ortaya çıkmasında hem kalıtsal hem de çevresel etmenlerin rol aldığını söylemek olur ki, bu sonuç gözlemlerle tutarsız olmaz.

Bir başka galaksiden uzaylıların sık sık dünyaya geldiklerine, arada sırada insan kaçırarak üzerlerinde tıbbi deneyler yaptıklarına ve pilotlara sinyaller gönderdiklerine inananlar, genellikle bu olayların kanıtı olarak gördükleri şeylerin farklı açıklamaları olabileceğini göz ardı ederler. Örneğin, bazı tarlalarda garip şekillerin bulunduğu doğru olmasına karşın, bunların *kesinlikle* uzaylılar tarafından yapılmış olması gerekmez. Bunun dışında çok daha akla yatkın olan bir sürü başka açıklama bulunabilir. Örneğin, bunları bazı şakacı insanlar yapmış olabilir, ya da bazı garip hava koşulları nedeniyle kendiliğinden oluşmuş olabilirler. Bunların uzaylılar tarafından yapılmış *olabileceği* olasılığından, *mutlaka* onlar tarafından yapılmıştır kesinliğine varabilmek için kocaman ve durumun hiç de gerektirmediği bir adım atmak gerekir. Bu sonuca varmadan önce, uzaylıların dünyaya gelmiş olmasının mümkün olan tek açıklama, ya da en azından en akla yatkın açıklama, olduğunu kanıtlamanız gerekir. Yalnızca diğer bütün olasılıklar saf dışı bırakıldığında bu ihtimal üzerinde durulabilir. Ama o zaman bile bunun bir ham hayalcilik olabileceğini düşünmemiz gerekir.

Fazlasıyla Basite İndirgeme

Bkz. siyah-beyaz düşünmek ve hayali hasım.

Fikir Cimnastiği

Bir noktayı açıklamak için kullanılan ve gerçekleşme olasılığı çok düşük olan hayali durum.

Örneğin, felsefeci Robert Nozick, hayatımızda gerçekten neye değer verdiğimiz ortaya çıkarmak için şu fikir cimnastiğini yapmamızı önermiştir: Bir an için bir sanal gerçeklik makinesine bağlandığınızı ve bu makinenin size gerçekten yaşıyor muşsunuz izlenimi verdiğini ama bu yaşamda yaptığınız ya da başınıza gelen her şeyi hoş gösterdiğini hayal edin. Gerçek yaşamda hoşunuza giden ne varsa, bu makinede zevk katsayısını artırarak yaşayabilirsiniz. Bu makineye bağlanınca bu zevkli şeylerin gerçekten olduğunu sanacaksınız. Ömrünüzün sonuna kadar bu makineye bağlı olarak yaşamak ister misiniz? Eğer, çoğunluğun yanıtı gibi sizin yanıtınız da hayır ise, demek ki zevkli bir yaşamdan daha çok değer verdiğiniz başka bir şey var ama bu fikir cimnastiğini yapmadan önce öyle olduğunu bilmiyordunuz.

Sanal yaşantı makinesi elbette olmayacak bir şey; bizlerin yaşam süresi içinde böyle bir makinenin yapılması da pek olasılık dahilinde değil. Ama önemli olan bu değil. Bu fikir cimnastiğinin amacı, zevk konusundaki gerçek düşüncemizi ortaya çıkarmaktır. Dolayısıyla, bunu olmayacak bir şey olarak düşünmeyi reddetmek meselenin özünü kavrayamamış olmak demektir. Burada tartışılan konu gerçekten böyle bir makineye bağlanıp bağlanmayacağımız değil, hayatta en değer verdiğimiz şeyin zevk olup olmadığını anlamaya çalışmaktır. Bu fikir cimnastiği sayesinde bu konudaki sezgilerimizin doğruluğunu sınamış oluruz (bkz. koşullu önermeler ve varsayımlar üzerine konuşmalıyım hamlesi).

G

Geçerlilik

Tümdengelim tanıtlarının (bkz. tanıt/tanıtlama) doğruları ortaya koyma özelliği. Geçerli tanıtlar öncüllerinin (bkz. öncüller) doğru olması koşuluyla doğru sonuçları garantiler (bkz. sonuç). Ama bir ya da daha fazla öncülü yanlış olan geçerli tanıtların sonuçlarının doğru olması garanti değildir. Gerçi doğru da olabilir ama bundan yalnızca tanıtın geçerli olması gerekçesiyle emin olamazsınız. Geçerlilik doğruluk ile aynı şey değildir. Geçerlilik tanıtının yapısına ilişkin bir niteliktir, doğruluk ise önermelerin ve tümcelerin. Tanıtlar asla doğru ya da yanlış olamaz, tümceler de geçerli ya da geçersiz. (Ama bazı günlük konuşmalarda “geçerli” ve “geçersiz” sözcükleri “doğru” ve “yanlış” anlamında kullanılır. Örneğin, “Başbakanın vergilerin çok yüksek olduğu konusundaki beyanı geçerlidir” tuncesinde olduğu gibi). Yalnızca tümdengelim tanıtı geçerli ya da geçersiz olabilir.

Örneğin aşağıdaki tanıtı bakalım:

Yangın alarmı çalarsa herkesin en yakın çıkışa gitmesi gerekir.

Yangın alarmı çalıyor.

Öyleyse herkesin en yakın çıkışa gitmesi gerekiyor.

Bu tanıtın kalıbı şöyledir:

Eğer p ise o zaman q

p
Öyleyse q

Burada p ile q harfleri tanıtınızda kullanmak istediğiniz şeylerin yerine geçmiştir. Onların yerine ne koyarsanız koyun, tanıtın geçerliliği bozulmaz; yani eğer öncülleriniz doğru ise, sonuç mutlaka doğru olur. Aynı kalıbın kullanıldığı bir başka tanıtılma biçimi olan önceli evetleme (Latince adı olan *modus ponens* olarak da bilinir) şöyledir:

Yasaları çiğnediği saptanan herkes cezalandırılır.

Senin yasaları çiğnediğin saptandı.

Öyleyse cezalandırılacaksın.

Burada da öncüllerin doğru olması durumunda sonuç mutlaka doğrudur.

Aşağıdaki ise geçersiz bir tanıt örneğidir:

Bütün insanlar ölümlüdür.

Fred ölümlüdür.

Öyleyse Fred bir insandır.

Bu tanıt yüzeysel olarak aşağıdaki geçerli tanıt kalıbına benzer:

Bütün insanlar ölümlüdür.

Fred bir insandır.

Öyleyse Fred ölümlüdür.

Oysa aradaki fark, ilk örnekte Fred'in insan olduğu sonucunun garantilenmemesidir; yani, iki öncül de doğru olabilir ama yine de Fred bir kedi olabilir. Ama ikinci örnekte bütün insanların ölümlü olduğu ve Fred'in bir insan olduğu doğruysa, Fred'in ölümlü olduğunun doğruluğundan emin olabiliriz. Geçersiz tanıtın diğer adı da biçimsel yanıltmacadır (gerçi "yanıltmaca" sözcüğü daha geniş anlamda her türlü kötü tanıtıla-

ma ya da yanlış inanç için de kullanılmaktadır; bkz. biçimsel yanılmaca, biçimsel olmayan yanılmaca ve "bu bir yanılmaca").

Geçersizlik

Bkz. geçerlilik ve biçimsel yanılmaca.

Genel Önermeler

Bkz. hızlı genellemeler.

Genelleme

Bkz. taşralılık ve hızlı genelleme.

Genetik Yanılmacası

"x, y'den türediğine göre, y ile aralarında ortak özellikler olması gerekir" diye açıkça söylenmeyen ama ima edilen bir uslamlama olarak özetlenebilecek biçimsel olmayan yanılmaca. Bu, güvenilir bir uslamlama yöntemi değildir, çünkü çoğu zaman bir şey ile kendisinden türeyenler arasındaki tek bağ genetik bir bağdır. Bir şey bir başka şeyden türüyor diye kaynağıyla arasında bundan başka önemli bir ortaklık olması gerekmez.

Bu uslamlama biçimindeki sorunu görebilmek için abartılı örneklerle bakmak gerekir. Örneğin, civcivler yumurtadan çıkarlar ama bu gerçek, tavukların da yumurta gibi düşünce kırılan ve omletin temel malzemesi olan şeyler olduğu anlamına gelmez; kitaplar bir zamanlar ağaç olan malzemeye basılır ama bu, onların da sulanması ve budanması gerektiği anlamına gelmez.

Felsefeci Friedrich Nietzschenin de *Ahlakın Soy Kütüğü Üstüne* adlı kitabında bu yanılmacayı kullandığını söyleyenler olmuştur. Bu kitapta Nietzsche, bazı önemli ahlaki kavramların kaynağının kırgınlık ve kendinden nefret duyguları olduğunu göstermeye ve diğerkâm duyguları tarihsel kökenlerine bağlayarak Hıristiyan ahlakında onlara verilmiş

olan yüce yerden indirmeye çalışmıştır. Oysa Nietzsche bu kavramların çıkış noktası konusunda haklıysa bile, bu onların, sırf bu nedenle, günümüzde daha az önemli şeyler olduğu anlamına gelmez.

Charles Darwin'in evrim kuramına karşı çıkarken, retorik bir etki yaratmak için Piskopos Wilberforce da genetik yanılmamacasını kullanmıştır. Darwin'in düşüncelerini savunan Thomas Huxley ile yaptığı halka açık bir tartışmada, Huxley'ye anne tarafından mı, yoksa baba tarafından mı maymundan geldiğini sormuştur. Burada ima ettiği şey şudur: Eğer Huxley maymundan türemişse, o zaman anne ya da baba tarafında, ya da her ikisinde birden maymun özellikleri taşıyan ataları bulunacaktır. Görünüşe göre bu, saçma sonuç hamlesi kullanarak tanıtı (bkz. tanıt/tanıtlama) çürütme çabasıdır. Oysa en azından iki bakımdan yanılıcıdır. Bir kere bu, Darwin'in görüşlerinin karikatürleştirilmiş bir halidir (bkz. hayali hasım), çünkü Darwin insanın en yakın atasının maymunlar değil, maymunumsu yaratıklar olduğunu söylemiştir; ayrıca evrim sürecinin çok uzun olduğunu ve evrimin birkaç kuşakta değil, binlerce yılda gerçekleştiğini belirtmiştir. Ama Wilberforce'un ikinci ve daha önemli hatası, maymunlardan türeyen her şeyin maymunumsu özellikler taşıyacağı hakkındaki varsayımdır. Bunun doğru olup olması türemenin türüne bağlıdır.

Sözcüklerin şimdiki anlamlarını saptamak için kökenlerini incelemek de yaygın bir genetik yanılmamacası türüdür (bkz. etimolojik yanılmamacası). Bu ve benzeri genetik yanılmamacalarında köken ile ondan türeyenler arasında önemli bir ilişki bulunabilir ama iki şey arasında bir genetik bağ bulunması böyle bir ilişki olacağının garantisi değildir.

Gerçeğin Tamamını Söylememek

Aldatmak amacıyla bazı bilgileri saklı tutmak. Kimileri, kendilerini suçlu duruma düşürecek bir şeyi söylememenin açıkça yalan söylemekten (bkz. yalan söylemek) daha iyi bir şey olduğunu düşünür. Bu nedenle, doğru olmayan bir şey söylememek için büyük çaba harcarken gerçeğin tamamını söylemeyip insanları yanıltmakta bir sakınca görmezler. Oysa bu yalnızca onların ham hayalciliğidir (bkz. ham hayalcilik). Yalanın kötü bir şey olmasının nedeni, yalnızca insanların doğru olmayan şeylere inanmasını sağlaması değil, aynı zamanda bilerek aldatmak anlamına gelmesi ve kötü sonuçlara yol açmasıdır. Gerçeğin tamamını söylememek de bilerek aldatmadır ve yalan gibi o da istenmeyen sonuçlara yol

açabilir. Bu yüzden, bu iki aldatma biçimi arasında ahlaki bir ayırım yapmanın nasıl bir mazereti olabileceğini anlamak zordur. Aradaki tek fark, yalanı ortaya çıkarmanın gerçeğin tamamının söylenmemiş olduğunu kanıtlamaktan daha kolay olmasıdır.

Örneğin, gece geç vakit polis arabasını durdurup o gece içki içip içmediğinizi sorarsa ve siz de “hayır, bir yudum bile içmedim” diye yanıt verirseniz, bütün öğleden sonra içki içmiş olduğunuz halde (ama gece içmemiş olduğunuz için) yalan söylememiş, yalnızca polisi aldatmış olursunuz. “Bana hiç sadakatsizlik ettin mi?” diye soran eşine “Yemin ederim bir başka kadınla seks yapmadım” diye yanıt veren bir erkek, eğer bir başka erkekle seks yapmışsa, yalan söylemiş olmaz ama gerçeğin tamamını söylememiş ve durumunu saklamaya çalışmış olur.

Gerçeğin tamamını söylememek unutkanlıktan çok farklı bir şeydir. İlkinde yanıltmak için bilinçli bir çaba söz konusudur, ikincisinde ise, bilinçaltında bir yanıltma isteği bulunsa bile bu istek ve onun kendini ele veriş biçimi yüzünden kişi suçlanamaz.

Gerekli ve Yeterli Koşullar

Gerekli koşul, önkoşul olan şeydir; örneğin bu kitabı anlamanızın gerekli koşulunun okumayı bilmeniz olması gibi. Bu yeterli koşul değildir; çünkü okumayı bilebilirsiniz ama yine de, kitabı anlayamayacağınız kadar soyut bulabilirsiniz. Okumayı bilmeniz kitabı anlayacağınızın garantisini değildir; ama okuyamıyorsanız anlayamayacağınız kesindir. Yeterli koşul, karşılanması durumunda, herhangi bir işin yapılabilmesini garanti eden koşuldur; Yeşil Kart sahibi olmanızın Amerika’da yasal olarak çalışabilmeniz için yeterli koşulu olması gibi (Bu, gerekli koşul değildir, çünkü Amerikan vatandaşlarının çalışmak için Yeşil Karta gereksinimi yoktur; yani, Amerikan vatandaşı olmak, Amerika’da yasal olarak çalışabilmenin bir başka yeterli koşuludur).

Kimi felsefeciler, bir şeyin sanat sayılabilmesinin gerekli koşulunun o şeyin bir ustalık ürünü olması olduğunu öne sürmüşlerdir; bu, sanat eseri sayılmanın yeterli koşulu olamaz, çünkü, örneğin bahçemdeki kamekiye gibi, ustalık ürünü olan birçok şey, sanat eseri değildir. Kimi felsefeciler ise, bir nesnenin bir sanat galerisinde yer almasının ve estetik özellikleri nedeniyle beğenilmesinin sanat eseri sayılması için yeterli koşul olduğunu söylerler; yani, bu açıklamaya göre, böyle olan her şey sanattır (bkz. akrabalık terimi ve Sokrates yanıltmacası).

Geveleme

Bkz. jargon, sözde derinlik ve sis perdesi.

Göndergesel Belirsizlik

Bkz. belirsizlik.

Gülünçleştirme

Bkz. *ad hominem* hamlesi, kişiselleştirme ve hayali hasım.

H

Hakaret

Bkz. *ad hominem* hamlesi ve kişiselleştirme.

Ham Hayalcilik

Bir şeyin doğru olması güzel olacağı için onun doğru olması gerektiğine inanmak. Bu düşünce biçimi oldukça yaygındır ve çok çekicidir, çünkü kabul edilmesi zor olan gerçeklerden kaçmamızı sağlar. Aşırı hallerinde bir kendini kandırma biçimidir, hafif halinde ise nedensiz bir iyimserlik olarak karşımıza çıkar. Kimi insanların ham hayalciliklerini yok edecek kanıtlarla yüzleşmemek için yaptıkları şeyler ve kullandıkları mantığa bürüme yöntemleri şaşırtıcı boyutlara ulaşabilir.

Örneğin, günde beş litre bira içen biri kendisini bunun sağlığı üzerinde hiçbir etkisinin olmadığına inandırabilir. Bu yaptığı ham hayalciliktir çünkü bu miktar, doktorların onayladığı tüketim sınırının çok üzerindedir. Biranın sağlığı üzerinde olumsuz bir etkisinin olmadığı inancından

vazgeçmek istemeyen bu kişi çeşitli belirtileri görmezden gelir ya da onları başka nedenlere bağlar. Beş litre bira içtikten sonra eve dönerken alkolün şoförlüğünü etkilemediğini düşünür, çünkü eve arabayla gitmek taksiye binmekten daha çok işine gelmektedir. Bu da bir ham hayalciliktir, çünkü kanında o miktarda alkol bulunması mutlaka reflekslerini, koordinasyonunu ve karar verme yeteneğini etkiler. Bu ham hayalcilik alkolün etkisiyle de pekişir, çünkü alkol mantıksal düşünme süreçlerini dumura uğratar ve bu kişinin davranışlarının sonuçlarını görmesini engelleyerek alkollü araba kullanmayı yasaklayan yasaların kendisine uygulanamayacağını düşünmesini sağlar. Bu son örnekte görüldüğü gibi ham hayalcilik gerçeğe aramıza bir perde çektiğinden çok tehlikeli bir şey olabilir.

Hayali Hasım

Hasmın görüşünü alaşağı edebilmek için o görüşün karikatürleştirilmiş bir biçimini yaratmak. Tartışmada hayali hasım yaratmak şeytanın avukatlığını yapmanın tersidir (bkz. şeytanın avukatı). Kimi zaman bilinçli bir hile olarak kullanılır ve hiç de hoş karşılanmayan bir retorik biçimidir. Ama çoğunlukla kesinlikle katılmadığınız bir görüşün savunucusunun zeka ya da ince düşünce yeteneğine sahip olduğuna inanmak istemenizden kaynaklanan bir tür ham hayalcilik içerir. Kendi görüşünüze çok fazla güvenmeniz, karşıt görüşleri kolay hedefler olarak görmeye yol açabilir, oysa bu görüşler basit saldırılarla çürütülemeyecek kadar karmaşık ve dirençli olabilirler.

Örneğin, hayvanat bahçelerinin iyi mi kötü mü olduğu tartışılırken birisi hayvanat bahçelerinin nesli tükenmek üzere olan hayvanları koruma görevi yaptığını söyleyebilir. Hayvanat bahçelerine karşı olan bir kişi ise, bu noktayı sanki hayvanat bahçelerinde yalnızca nesli tükenmek üzere olan hayvanlar tutulmalı denmiş gibi ele alabilir. Daha sonra da bu görüşün saçma olduğunu, çünkü o zaman bundan böyle bir tehlike ile karşı karşıya olmayan bütün hayvanları özgür bırakmamız gerektiği sonucunun çıkacağını iddia edebilir. Aslında hayvanat bahçelerini savunan kişi belli ki bu örneği yalnızca görüşüne bir destek olarak ortaya atmıştır, yoksa hayvanat bahçelerinin salt bu nedenle açık tutulması gerektiğini söylememiştir. Ama rakibi onun görüşünü çarptırarak kolay bir hedef haline getirmiştir.

Dr. Johnson da Piskopos Berkeley'nin idealist felsefesine benzer bir biçimde saldırmıştır (bu felsefeye göre nesnelere zihinden başka hiçbir

verde varolduğundan emin olamayız). Ünlü tanıtında Dr. Johnson bir kayaya tekme atmış ve bu görüşü “İşte böyle çürütürüm” demiştir. Bununla yapmak istediği şey, bu kadar sert bir nesnenin yalnızca düşünce olarak varolamayacağını kanıtlamaktır. Ama eğer Johnson, Berkeley'nin gerçekten de ayağının sert kayaya çarpmasını açıklayamayacağını düşünmüşse, yanılmıştır. Böyle bir şey ancak Berkeley'nin düşüncesi karikatürleştirilirse mümkün olur. Johnson burada kendisine hayali bir hasım yaratmıştır. Böyle kolay alt edilecek hayali hasımlar yaratmak işimize gelse de bunun eleştirel düşüncede yeri yoktur.

Her Konuda Uzmanlık

Bir konudaki yeterliliğin tümüyle ilgisiz bir başka konuda da yeterlilik olarak değerlendirilmesi. Bir alanın uzmanları genellikle hakkında çok daha az şey bildikleri başka alanlarda da fikir yürütürler. Halkın dikkatsiz kesimi ise bu kişilerin bir alanda yetkili oldukları için başka bir konuda da aynı yetkiyle görüş öne sürebileceği varsayımında bulunabilir (bkz. varsayım, yetkili ağız gerçeği). Oysa, bir kimsenin her konuda uzman olduğu varsayımı kesinlikle yanlıştır. Bir alanda uzman olan bir kimsenin o alanla ilgisi olmayan başka alanlarda bir yetkili olduğu varsayımı da genellikle yanlıştır. Uzmanlara güvenmemizin nedeni onların yalnızca uzmanlık alanlarında konuşmalarıdır.

Örneğin, Albert Einstein'ın büyük bir fizikçi olduğu su götürmez. Onun fizik ve fiziğe yakın alanlar hakkında söylediği şeyleri çok ciddiye almamız gerekir. Ama bir fizik dehası olduğu için toplum üzerine söylediği şeyleri aynı yetkiyle söylediğini düşünmemiz için neden yoktur. Fizik alanında çalışmakla insan toplumları üzerine çalışmak arasında açık bir bağlantı yoktur. Elbette Einstein çok zeki bir adamdı; ama insan ömrü o kadar kısadır ki, çok zeki insanların bile bir sürü konuda ancak yüzeysel bir bilgi edinmesine yetecek kadar zaman vardır. Özellikle bilgi aktarımı değil de ayrıntılı bir bilgi gerektiren konularda bu çok önemlidir. Her konunun uzmanı olmak kesinlikle mümkün değildir (bkz. secdeye varmak).

“Herkes Böyle Yapıyor”

Suç ortaklığı hamlesinden (bkz. suç ortaklığı hamlesi) kaynaklanan ve

çirkin davranışları mazur göstermek için uydurulmuş, çok bilinen ve yetersiz bahane. Bu deyim, gerçek anlamıyla anlaşılmalıdır çünkü buradaki "herkes" herkes anlamında değildir. Daha çok, "birçok kişi" anlamına gelir (bkz. bazı/bütün karışıklığı). Ama, birçok kişinin yanlış bir şey yapıyor olması yapılan şeyin gerçekten yanlış olmadığını göstermez.

Örneğin, birçok kişinin trafikte tam kırmızı ışık yanmışken bir kavşaktan geçtiği olmuştur. Eğer, bunu yaparken polise yakalanırsanız, yaptığının çok ciddi bir suç olmadığını çünkü herkesin böyle yaptığını söylemek iyi bir mazeret olmaz. Bu, gerçekten de ciddi bir suçtur çünkü kazaya sebep olabilir. Burada verilen yanıtın yetersizliğini görmek kolaydır: Zaman zaman herkesin kırmızı ışıkta geçtiği doğru olsa bile, bu durum kırmızı ışıkta geçmeyi haklı göstermediği gibi, araba kullanmayı çok daha tehlikeli bir hale getiren bir şeydir.

İşyerinden kırtasiye malzemesi aşırı insanlar yaptıkları şeyi haklı göstermeye çalışırlar (bkz. mantığa bürüme). Böyle bir durumda "herkes öyle yapıyor" demek, bu tür hırsızlığın toplumsal olarak hoş görüldüğünü söylemekle aynı anlama gelir. Oysa, bir şeyin toplum tarafından hoş görülmesi onun ahlaki olarak da hoş görülebilir bir şey olduğunu göstermez (tabii eğer ahlakın yalnızca toplum tarafından hoş görülen şeyler olduğuna inanmıyorsanız).

Partilerindeki yolsuzluk hakkında kendilerine soru sorulan siyasetçiler bu tür yolsuzlukların başka ülkelerde de olduğunu söylerlerse, bu sorunla yüzleşmekten kaçınmış olurlar (bkz. konuyla ilgisizlik ve siyasetçi yanıtı); çünkü yolsuzluğun yaygın bir şey olması onunla mücadele edilemez anlamına gelmez.

Kimi zaman bu yola başvuranlar kendi hatalarını mazur göstermek için kendilerinden çok daha fazla suçlu olduğuna inandıkları kişileri suç ortağı olarak gösterirler. Örneğin, evleri soyan bir hırsız, tutuklanınca, kendi çaldığı paranın her gün iş adamlarının yüksek masraf göstererek ve vergi kaçırarak çaldıkları miktarların yanında önemsiz kaldığını iddia edebilir. Oysa, sizin kadar ya da sizden daha kötü insanların var olması sizin kötü olmadığınız anlamına gelmez. Bu yalnızca sizi yakalayan ama sizin kadar ya da sizden daha kötü insanları yakalamaktan çekinen kişilerin tutarsız davrandığı anlamına gelir (bkz. tutarsızlık).

Bir kimse kendi davranışını mazur göstermek için ne zaman "herkes böyle yapıyor" derse, bunun ahlaksız bir davranışı mazur göstermek için kullanılan bir bahane olması olasılığına karşı uyanık olmanız gerekir. Başkalarının yanlış davranışının sizin yanlışlarınızı meşrulaştıracağına inanmak tam bir ham hayalciliktir (bkz. ham hayalcilik).

Hızlı Genelleme

Yetersiz kanıtla dayalı genel bir ifade (bkz. gerçek yaşam kanıtı ve taşralılık).

Örneğin, tek bir taksi şoförü ile yaptığım konuşmadan tüm taksi şoförlerinin ırkçılık karşıtı olduğu sonucuna varırsam, hızlı bir genelleme yapmış olurum. Aynı taksi şirketine bağlı şoförlerin hepsinden bir örneklem oluştursam bile, bu yine de, *bütün* taksi şoförlerinin ırkçılık karşıtı olduğu sonucuna vardıracak bir kanıt olmaz. Bir kere, örneklemin bütün taksi şoförlerini temsil ettiğinden emin olmam gerekir; sonra taksi şoförlerini ırkçılık karşıtı olmaya yönelten bir neden olduğuna inanmam gerekir; ya da en azından bu ikisi arasında bire bir bağlantı olduğunu ortaya çıkarmam gerekir. Dahası, böyle bir sonuca varabilmem için büyük olasılıkla vardığım sonucu zayıflatacak olan bazı karşıt örnekleri göz ardı etmem gerekir (bkz. kanıt örnek); çünkü, hayatım boyunca tek bir ırkçı taksi şoförü ile bile karşılaşsam, bu durum böyle bir genellemeyi çürütmek için yeterli olacaktır (bkz. çürütme).

Olimpiyat Oyunları'nda doping kullanan tek bir İngiliz atleti olmasından bütün İngiliz Olimpiyat takımının doping kullandığı sonucunu çıkarmam da aynı biçimde hızlı bir genelleme olur. Takım antrenörünün bütün atletlere doping kullanmaları için baskı yapması gibi başka bir inandırıcı açıklama yoksa, bu genelleme eldeki kanıtlardan varılmış bir sonuç olmaz.

"Hiç Zararını Görmedim"

Sevimsiz bir uygulamayı savunmak için, kendilerinin bu uygulamadan kötü etkilenmediklerini söyleyen insanların yaptığı hızlı genellemenin çok yaygın ve sinir bozucu bir biçimi (bkz. hızlı genelleme). Bunun altında yatan tanıt kalıbı şöyle bir şeydir:

Filan filan uygulamanın zararlı olduğunu söyleyerek kaldırılmasını istiyorsun.

Bu uygulama bana da yapıldı ama hiçbir zararını görmedim.

Demek ki zararlı bir uygulama olduğu sonucuna vardıracak yeterli neden yok.

Örneğin, oğlunun okulda dayak yemesine karşı çıkan bir babaya, okul

müdürü kendisin de okulda dayak yediğini ama bundan hiç kötü etkilenmediğini söyleyerek yanıt verebilir. Bu yanıt, tümüyle yaşanmış bir örneğe dayalı olmasının (bkz. yaşanmış örnek) ve tek bir vakadan genellemeye gitmesinin yanı sıra, dayağa neden karşı çıkıldığını hiç anlamamış birinin yanıtıdır. Dayağın genelde çocukların psikolojik gelişimi açısından zararlı olmasıyla, bazı durumlarda dayak yiyen çocukların dayaktan hiç etkilenmemesi arasında bir çelişki yoktur; zaten kimse dayak yiyen her çocuğun psikolojisinin bozulacağını öne sürmemektedir. Okullarda dayağa karşı çıkılmasının nedeni, çocukların çoğunda ciddi psikolojik sorunlara ve bazen de ciddi fiziksel zedelenmelere neden olabileceği gerçeğidir. Okul müdürünün zamanında dayak yemiş ama bundan hiç etkilenmemiş olması dayağı haklı göstermez. Aşırı durumlarda bu tarz tanıtlama ham hayalciliği destekleyen bir koltuk değneği görevi görür (bkz. ham hayalcilik).

Bu tarz tanıtlama bir başka tür ham hayalcilik ile de ilgili olabilir; genellikle “hiç zararını görmedim” iddiası yalandır. Bu sözü çok sık kullananlar aynı zamanda çok ısrarcı tiplerdir. Sürekli hiç zarar görmediklerini söylemeleri aslında tam tersini düşündüklerinin psikolojik kanıtıdır; yani, zarar görmüşlerdir, yoksa görmedikleri konusunda niye bu kadar ısrarcı olsunlar? Bazı durumlarda ise, kendileri bir zorluk yaşamış olanlar başkalarının da aynı zorluğu yaşamaları gerektiğini düşünürler. Örneğin, iki yıl zorunlu askerlik yapmış olan biri, başkalarını askerlik yapmanın değerine ikna etmeye çalışırken “hiç zararını görmedim” hamlesini kullanır ama asıl demek istediği şudur: “Ben buna katlanmak zorunda kaldım, siz neden katlanmıyorsunuz?”

Hipotez

Kanıtlarla ve karşıt örnekle (bkz. karşıt örnek) doğrulanan ya da çürütülen bir önerme. Hipotez, doğrulanmak ya da yalanlanmak üzere ortaya atılmış bir şey olması bakımından salt savlamadan farklıdır (bkz. savlama).

Örneğin, bir psikolog, meslek seçimi üzerindeki çevre etkilerini araştırmaya başlarken meslek seçiminin kalıtsal nedenlerle değil, tümüyle çevre etkisiyle oluştuğu hipotezini ileri sürebilir. Ama bu hipotez, doğumdan hemen sonra birbirlerinden ayrılan (ve genetik mirası aynı olan) tek yumurta ikizlerinin incelenmesi sonucunda yalanlanabilir. Böyle ikizlerin büyük bir kısmının, farklı ortamlarda yetişmelerine kar-

şın, kardeşleriyle aynı meslekleri seçmiş oldukları ortaya çıkarsa, o zaman bu hipotez çürür ya da, örneğin *ad hoc* eklemeler yapılarak, düzeltilmesi gerekir.

Bir cinayeti araştıran bir polis müfettişi, kurbanın saldırganı tanıdığı hipotezinden yola çıkabilir. O zaman bu hipotezin doğru olup olmadığını anlamak için kurbanın arkadaşları ve yakınları ile görüşmeler yapılması gerekir.

Humptydumptycilik

Herkes tarafından kullanılan sözcüklere özel anlamlar yüklemek. Adını Lewis Carroll'un *Aynanın İçinden* adlı kitabındaki Humpty Dumpty adlı karakterden almıştır. Alice, Humpty Dumpty'ye "zafer" sözcüğüyle ne demek istediğini sorunca 'İşte sana güzel bir nakavt tanıtı!' demek istediğim" yanıtını alır. Alice "zafer" sözcüğünün bu anlama gelmediğini söyleyerek karşı çıkar. "Ben bir sözcük kullandığımda," der Humpty Dumpty aşağılayıcı bir tavırla, "ben o sözcüğün ne anlama gelmesini istersem tam olarak o anlama gelir – ne eksik, ne de fazla."

Bu, koşullu tanımın oldukça acayip bir örneğidir (bkz. koşullu tanım), ama bu kadar belirgin olmayan humptydumptycilikler karışıklığa ve yanlış anlamalara neden olabilir; özellikle de kullanılan sözcüğün hangi anlama gelmesi gerektiği konusunda açıklanmış bir koşul yoksa. Örneğin, yoksulluk konusundaki bir tartışmada biri çıkıp da, yoksul insanların içinde yaşadığı koşulları bildiği halde, ısrarla İngiltere'de yoksulluk olmadığını söylerse, humptydumptycilik yapıyor ve "yoksulluk" sözcüğünü alışılmadık bir anlamda kullanıyor demektir.

Bu da başka bir örnek: Son derece gaddar bir çete önderinin hayranları tarafından "çok iyi bir adam" olarak tanımlanması humptydumptycilikten başka bir şey olamaz. "Çok iyi bir adam" sözcükleri kaçırılmış ve bilinen anlamlarından farklı bir anlama gelmeye zorlanmıştır.

"Humptydumptycilik" terimi koşullu tanımın yapıldığı aşırı durumlar ve sözcüklerin acayip anlamlara getirilmesi için kullanılmalıdır. Bir kimsenin dil kullanımının humptydumptycilik olduğunu söylemek, o kimsenin dilini şaşırtmacalı bir dil olduğu için eleştirmek anlamına gelir. Sözcüklerin herkesçe bilinen anlamları vardır ve sanki böyle değilmiş gibi davranmak çoğunlukla karışıklığa ve belirsizliğe yol açar (bkz. belirsizlik ve jargon).

ignoratio elenchi

Latince meseleyi kavrayamamak anlamına gelen söz (bkz. konuyla ilgisizlik).

İkiyüzlülük

Bir şeyi savunurken tam tersini yapmak. İkiyüzlülük, başkalarına önerdikleri şeyleri kendileri yapmayan insanlara yöneltilen bir suçlamadır.

Örneğin, her Pazar kürsüden cinsel sadakatin erdemleri üzerine vaaz veren ama kendisi cemaatindeki evli kadınların peşinden koşan bir rahip ikiyüzlüdür. Sigara karşıtı kampanya yürüten ama kendisi gizlice günde yirmi sigara içen biri de öyle. Başkalarını yaptıkları uslamlama hataları yüzünden yerden yere vuran ama kendisi herhangi bir konuda derli toplu bir uslamlama yapamayan bir felsefeci de ikiyüzlüdür.

İkiyüzlülük, ikiyüzlü kişinin tutarsız düşüncelerini ortaya koyar (bkz. tutarlılık). İkiyüzlü insanların dile getirdikleri görüşler, davranışları

yoluyla ortaya çıkan gerçek görüşleri ile uyuşmaz. Başkalarına önerdiği şeye *gerçekten* inanan bir kimse, bunun tam tersi bir davranış sergileyemez. Ama ikiyüzlüleri sevimsiz kılan asıl şey, düşüncelerinde istemeden bir tutarsızlık sergileyen kişilerin aksine, bunların sürekli başkalarına ne yapmaları gerektiğini söylerken, kendilerini borazanlığını yaptıkları ilkelerin dışında tutmalarıdır.

Yine de, ikiyüzlülük ikiyüzlünün söylediği şeyin yanlış olmasını gerektirmez (bkz. kötü yandaş yanıltmacası). İkiyüzlülük suçlaması bir *ad hominem* hamlesidir (bkz. kişiselleştirme) ve asıl ilgilendiğimiz şey, ikiyüzlünün kişiliği değil de bir ilkedeki doğruluk payı olduğu zaman, konu dışı olabilir (bkz. konuyla ilgisizlik). Ama bu, ikiyüzlü kişiyi asla daha sevimli kılmaz.

İkna Edici Tanım

Bir sözcüğün duygusal ve sorgulanmayı gerektirecek biçimde tanımlanması olarak açıklanabilecek bir retorik biçimi (bkz. sorgulamayı gerektirmek). Bu tanım tartışılan konuda istenilen sonuca ulaşabilmek için kullanılır.

Örneğin, “demokrasi” sözcüğünü “güruh yönetimi” olarak tanımlayan biri ikna edici tanım kullanmış olur, çünkü “güruh” sözcüğünün çağrışımları kötüdür ve kuşkusuz demokrasiye karşı bir görüş oluşturmak amacıyla hesaplanarak kullanılmıştır. Demokrasi tartışmalarının çoğunda bu tarz bir tanım demokrasinin değerinin sorgulanmasını gerektirir.

İkna Sözcükleri

Okuyucuyu ya da dinleyiciyi söylenen şeyin doğruluğuna ikna etmek için kullanılan “elbette”, “açıkça görülüyor ki” ve “net olarak ortada” gibi sözler. Bunlar genellikle retorik bir etki yaratmak için kullanılır.

Çoğu durumda bu sözlerin kullanılması gereklidir çünkü ileri sürdüğünüz her şeyin kanıtlarını ayrı ayrı sergilemek çok sıkıcı olabilir. Bütün savlarımızı (bkz. savlamak) tek tek savunmaya ömrümüz yetmez, hele konuştuğumuz kişi konu hakkındaki birçok görüşümüzü paylaşıyorsa bunu yapmaya hiç gerek yoktur. Ama bazen doğru düşündüğümüzü kanıtlamak için yalnızca ikna sözcükleri kullanmak yeterli olmaz. Bazı

durumlarda bu sözcükler aslında doğru nedenler olmadan varılmış olan sonuçları saklamak için kullanılır. Dikkatsiz bir okuyucu ya da dinleyici bu sözler karşısında kafa sallayarak katıldığını belirtirken “açıkça görülüyor ki” diye ortaya konan bir önermenin gerçekten de açıkça görülüp görülmediğini düşünmez. Biri bize “Elbette polislerin tanıklığına güvenmek zorundayız” diye bir şey söylediğinde “elbette” sözcüğü bu sonuca vardırıan tanıtılmanın (bkz. tanıt/tanıtlama) yerine kullanılmıştır ve aynı zamanda bizi konuşanın kendi görüşüne katılmaya davet eder. Ama “elbette” sözcüğüyle ima edilen öncül nedir? Herhalde şöyle bir şey: “Polisler delilleri karartmaz ve yeminli ifadelerinde yalan söylemezler”. Oysa doğru olduğu varsayılan bu öncül doğru değildir (bkz. varsayım). Ne yazık ki bazı polislerin delil karattığı da, mahkemede yemin ettikten sonra yalan söylediği de görülmüştür. Böyle bir öncül yerine ikna sözcükleri kullanmak dinleyicilerin asıl tartışılması gereken konuyu gözden kaçırmalarına neden olur. Özellikle günlük konuşmalarda bu tür sözcüklerin kullanılması her zaman bilinçli bir seçim değildir. Yani bunları kullananlar sizi doğru olmadığını bildikleri bir şeye inandırmaya çalışan kişiler değildir; çoğu zaman yalnızca düşüncelerini açıklamak için kestirme bir yol kullanmaya çalışmaktadırlar.

İma Edilen

Bkz. varsayım ve *enthymeme*: eksiltili tasımsal çıkarım.

İyi Yandaş Yanıltmacası

Bkz. kötü yandaş yanıltmacası, secdeye varmak, yetkili ağız gerçeği ve her konuda uzmanlık.

J

Jargon

Belli bir mesleğe ya da ilgi alanına ait uzman terminolojisi. “Jargon” terimi hemen her zaman kötü anlamda, yani kullanılan dilin gereksiz bir biçimde anlaşılmaz olduğunu belirtmek için kullanılır; “teknik terim” ise özel uzmanlık alanlarında etkin bir iletişim için gerekli olan ama jargon düzeyine inmeyen sözcükler için kullanılır. Aynı sözcükler bir bağlamda jargon, bir başka bağlamda ise teknik terim olabilir.

Örneğin, bilgisayar el kitapları “bit”, “RAM disk” ve “kontrol şablonu” gibi jargonla doludur. Bu sözcükler jargon sınıfına girer, çünkü genel okuyucuya seslenen el kitabı bağlamında bu sözcükler anlaşılmazdır; ama bilgisayar uzmanlarına seslenen bir el kitabında yalnızca teknik terim olurlar ve kullanılmaları uygundur. Bu el kitaplarını yazanlar hâlâ çoğu kişinin bu jargonu hiç anlamadığını fark etmemiş görünürler.

Felsefecilerin de *mutatis mutandis* (gerekli değişiklikleri yapmak) ve *prima facie* (ilk bakışta) gibi Latince sözcük ve deyimlerden oluşan bir jargonu vardır. Bunların çoğunun gayet açık İngilizce karşılıkları vardır.

Bazı felsefeciler yaptıkları işi olduğundan daha zor ve daha önemli göstermek için jargon kullanırlar, çünkü yazdıklarını anlamak için kullanılan jargonu bilmek gerekir.

Üniversite hocaları gibi birbirleriyle kapalı devre iletişim kuran gruplarda jargon kullanımı hemen yerleşir. Ama ne yazık ki bu adet, kullanılan jargonu bilmeyen kişi için konuyu anlaşılmaz kılar (bkz. yeniden).

K

Kabul

İnanıldığı için değil salt tanıtlamanın (bkz. tanıt/tanıtlama) yapılabilmesi için doğru olduğu varsayılan (bkz. varsayım) bir öncül. Bazen ön kabul olarak da kullanılır. Savlamaların tersine (bkz. savlama) kabullerin gerçeği yansıttığı varsayılmaz; onlar yalnızca gerçeğin aranmasında kullanılan araçlardır.

Örneğin, bir polis müfettişi şöyle diyebilir: “Katilin içeri pencereden girdiğini kabul edelim. O zaman mutlaka içeri zorla girdiğine dair bir kanıt bulmamız gerekir”. Müfettiş katilin içeri ille de pencereden girmiş olduğunu söylemiyordur; ne de büyük olasılıkla böyle olmuş olduğunu. O yalnızca bizleri katilin içeri pencereden girmiş olduğu kabulüne dayalı olan bir uslamlama zinciri yapmaya davet etmektedir. Yani, bu müfettiş olayı açıklayabilecek bir hipotez geliştirmektedir.

Kalitesiz korku filmleri hakkındaki bir tartışmada biri, “Bir an için kalitesiz korku filmi izlemenin izleyenlerin küçük bir kısmında şiddeti tetiklediğini kabul edelim. Ama bu filmler olmasa bu kişilerin aynı işlevi görecektir başka şeyler bulmayacağından nasıl emin olabiliriz?” diye bir

soru sorabilir. Bu konuşmacı aslında bu filmlerin şiddeti tetiklediğine inanmamaktadır ama böyle olduğu kabul edilse bile bu özelliğin yalnızca onlara özgü olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Yani bu kişi kalitesiz korku filmi izlemenin şiddeti tetiklediğini kabul etmenizi sırf tanıtlama yapabilmek için istemektedir (bkz. şeytanın avukatı).

Kabul Etme

Bkz. çürütme.

Kale Direklerinin Yerini Değiştirmek

Tartışmanın ortasında, hakkında tanıtlama yapılan şeyi değiştirmek. Bu, eleştiriden kaçınmak için sıkça kullanılan bir hamledir. Tartışmacı, görüşünün savunulamaz olduğunu anladığı anda tartışmanın yönünü konuyla ilgili ama daha kolay savunulabilir bir noktaya çevirir.

Örneğin ben, birini öldürmüş olan herkesin hiçbir ayırım yapılmadan müebbet hapis cezasına çarptırılması gerektiği görüşünü savunurken, siz “birini öldürmüş olanlar” ifadesinin çok çeşitli insanları kapsadığını ve bunların arasında akli dengesizlik nedeniyle yaptıklarından sorumlu tutulamayacak olanların da bulunduğunu söyleyebilirsiniz. Bunun üzerine ben, hiçbir şey olmamış gibi, yalnızca yaptıklarından sorumlu tutulabilecek katiller hakkında konuşmaya devam edersem, tartışmadaki değişikliği göz ardı ederek kale direklerinin yerini değiştirmiş olurum.

Kale direklerinin yerini değiştirmenin daha kolay bir yolu, baştan beri tartışılan şeyin ne olduğu konusunda bir kafa karışıklığı yaratmaktır (bkz. konuyla ilgisizlik ve zikzak yapma).

Kanıt

Bkz. yaşanmış örnek kanıtı, deneysel ve “araştırmalar gösteriyor ki...”

Karanlık Dil

Bkz. jargon ve sözde derinlik.

Karikatür

Bkz. hayali hasım.

Karşı Örnekleme

Bir genellemeyi çürüten (bkz. çürütme) tek bir vaka. Genellemeler tek bir istisna bile kaldırmayacağından karşı örnekle tanıtlama yapmak genellemeleri etkisizleştirir ve özellikle hızlı genellemeleri çürütmekte çok etkilidir (bkz. hızlı genellemeler).

Örneğin, biri "Bütün doktorların el yazısı okunaksızdır" diye bir genelleme yaparsa, el yazısı okunaklı olan tek bir doktor bile çıksa bu genelleme çürütülmüş olur. Böyle büyük genellemeler karşı örnek bulmaya bir davet gibidir. Aynı biçimde, biri "Hiç büyük bilim kadını yoktur" genellemesini yaparsa, büyük sayılabilecek birçok bilim kadınından bahsetmek gerekmeden, yalnızca Marie Curie'nin adını zikretmek bile bu genellemeyi çürütmeye yeter.

Karşı örneğin doğru bir karşı örnek olduğunu varsayarsak, yaptığı genelleme kesin olarak çürütülen bir kişinin yapabileceği iki şey kalır: ya genellemesini düzeltmek ya da bu genellemeden tümüyle vazgeçmek. Düzeltmenin yollarından biri *ad hoc* eklemeler yapmaktır ama bu pek doyurucu olmaz. Çoğunlukla, genellemede kullanılan ya da ima edilen "bütün" sözcüğünün "bazı" ya da "çoğu" sözcüğüyle değiştirilmesi ilk önermeyi tek bir karşı örnekle oluşturulan nakavt tanıtılarına karşı korur (bkz. nakavt tanıtı, kuralın istisnası).

Karşı Örnekleme Çürütme

Bkz. karşı örnek.

Kaygan Yamaç Tanıtı

Bir yönde yapılacak küçük bir hareketin aynı yönde oluşacak ve engellenmesi çok zor hatta olanaksız olan daha büyük ve daha önemli bir hareketin oluşmasına neden olacağı öncülü (bkz. öncüller) üzerine kurulu bir tanıt türü (bkz. domino etkisi). Kaygan bir yamaçta tek bir adım atarsanız kendinizi giderek artan bir hızla aşağı düşene kadar kayarken

bulursunuz. Yamaçtan ne kadar aşağı kayarsanız durmak o kadar zorlaşır. Bir süre sonra istesenez bile duramazsınız. Kaygan yamaç eğretilmesi, açıkça ya da örtülü bir biçimde, insanları, zararsız gibi görünen bir uygulamaya verilecek onayın, kaçınılmaz olarak hiç istenmeyen uygulamalara yol açacağına inandırmak için kullanılır.

Örneğin, bu tanıtı kullanarak kimileri ötenazinin asla yasallaşmaması gerektiğini, çünkü bu kaygan yamacın bitiminde ahlaken kabul edilemez uygulamalar olan cinayet ve soykırımın bulunduğunu söylerler. Bu kişiler der ki, bu istenmeyen sonuca baş döndüren bir hızla varmak istemiyorsanız ilk adımı asla atmamalısınız. Bu konudaki tanıt çoğunlukla geçmişteki ürkütücü bir örnekle desteklenir: Toplu katliam biçimindeki Nazi teknikleri de ilk başta ötenazi olarak tanımlanmıştı. Kaygan yamaç tanıtına göre, bilerek öldürmenin herhangi bir biçimini yasallaştırırsak, kendimizi hiç istenmeyen öldürme biçimlerini de yasallaştırarak cinayeti ve daha kötü şeyleri onaylama noktasında bulabiliriz.

Bu tanıt biçiminde doğruluk payı olabilir ama bunu tartmak için söz konusu kaçınılmaz düşünüş hakkında yeterli bilgi edinmemiz gerekir. Yalnızca yamacın kaygan olduğunu söylemek yetmez. Genellikle bu tarz tanıtlar yamaçtan ne kadar aşağıya inmek istediğimize karar verme hakkımız olduğu ve belli bir noktada topuklarımızı yamaca saplayıp "buraya kadar, daha fazla gitmem" deme özgürlüğümüzü kullanabileceğimiz gerçeğini saklar. Bunu yapmak için geçerli nedenlerimiz olabileceğini de (bkz. sınır çizmek). Kaygan zemin eğretilmesi kaçınılmaz olarak düşünüşü ve denetim kaybını akla getirdiği için bu olasılığı düşündürmez. Tartışılan konuda aslında olmayan bir çaresizlik imgesi yaratır. Bazen kaygan yamaç tanıtı yalnızca en kötü olasılığa götüren bir düşünüşün kaçınılmaz olmadığı gerçeğini gizlemek için kullanılan bir retoriktir (bkz. retorik).

Aşırıya kaçtığında bu retorik gülünçleşir, çünkü aynı hamleyi kullanarak şu sonuçları çıkarmak da mümkündür: Eğer bir lokma yemek yersek, kendimize engel olamayıp şişmanlık hastalığına yakalanıncaya kadar yemek tehlikesiyle karşı karşıya kalırız; eğer küçücük bir yalan bile söylersek, bunun sonu vatana ihanet olur; eğer bir doktorun üzerimizde uyuşturmadan küçük bir işlem yapmasına izin verirse, sonunda kendimizi anestezi kullanmadan yapılan ameliyatlara izin vermek zorunda kalmış olarak bulabiliriz, v.b. Bu aşırı örneklerden anlaşılacağı gibi, yamacın kaygan olduğunu ve bizi mutlaka felakete götüreceğini söylemeden önce, yamaç hakkında daha fazla bilgi sahibi olmamız gerekir. Yamaçların kayganlık dereceleri farklıdır ve çoğu durumda aşağıya kadar

kaymamanın yolları vardır. Gerçek yamaçlarda bu zor olsa da bir eğretilme olarak kullanılan kaygan yamaçlarda denetimi tümüyle yitirmeden durmak mümkündür.

Buraya kadar anlattığım kaygan yamaç eğretilmeleri, gerçek dünyadaki kaygan yamaçlar hakkında deneysel olarak bildiğimiz şeyler üzerine kuruludur. Bazı kaygan yamaç tanıtıları ise mantıksal bir noktadan hareket eder. Buna göre, herhangi bir yönde küçük bir hamle yapılmasına izin verilirse, o zaman aynı yönde onun gibi sayısız hamlenin daha yapılmasına da izin verilmesi gerekir (bkz. sınır çizmek).

Kaygan yamaç yerine kullanılan bir başka eğretilme de kısıklı eğretilmesidir. Bir çatlağa kısıkının ince ucunu soktuğunuz zaman, içeri itip kalın kısmıyla duvarı ortadan ikiye ayırmanız mümkün olur. Burada kısıkının kalın kısmı istenmeyen durumu ifade eder. Kaygan yamaçta denetimi yitirmek düşüncesi vardır; kısıkıda ise karşı konulamaz bir güç. Her iki durumda da yaratılan kaçınılmazlık fikri aslında tartışılan konuda bulunmayabilir. Bu yüzden, böyle eğretilmelerin kullanılması tanıtılma yoluyla değil de retorik ile ikna edilmeye çalışıldığınız olasılığına karşı uyanık olmanızı gerektirir.

“Kaygan yamaç” terimi bir tanıtı savunanlar değil eleştirenler tarafından kullanılan bir terimdir. Bu nedenle kendisi de karşı görüşü gülünçleştirmek için kullanılan bir retorik tekniği olabilir (bkz. hayali hasım).

Kaynaşık Sorular

Birçok bileşenden oluştuğu halde yalın soruymuş izlenimi veren sorular. Kaynaşık soru kullanmak kimi zaman çok soru yanıtımacası olarak da bilinir (biçimsel olmayan bir yanıtımaca). Kaynaşık sorularda sorgulanması gereken bir durum vardır (bkz. sorgulamayı gerektirmek), çünkü bunlarda genellikle aydınlatılmaya çalışılan noktanın kendisi hakkında önceden bir varsayımda (bkz. varsayım) bulunulur. Soruyu soran kişinin varsayımlarını kabul etmeksizin bu soruları doğrudan yanıtlamak çok zordur. Bu tür sorular çoğunlukla dikkatsiz kişileri yanıltarak bir itirafta bulunmalarını sağlamak amacıyla bilerek kullanılır.

Örneğin birisi size, “Uyuşturucu kullanmayı ne zaman bıraktınız?” diye bir soru sorarsa, bu, bir zamanlar uyuşturucu kullanmış olduğunuzu itiraf ettirmek için hazırlanmış bir tuzak olabilir. Eğer uyuşturucu kullanmış olduğunuz henüz kanıtlanmamış bir şeyse, bu kaynaşık sorunun içerdiği üç yalın sorunun ayrıştırılarak sorulması daha adil olur:

1. Hiç uyuşturucu kullandınız mı?
2. Kullandıysanız, bıraktınız mı?
3. Bıraktıysanız, ne zaman?

Birinci ve ikinci soruların yanıtları alınmadan “Uyuşturucu kullanmayı ne zaman bıraktınız?” diye bir soru sorulması birçok durumda sorgulanmayı gerektirir.

Ünlü bir yazara “Romancı olmak istediğimize ne zaman karar verdiniz?” diye soran bir gazeteci, zamandan kazanmak için kaynaşık bir soru soruyor olabilir. Ama bu soruda açıkça sorgulanması gereken bir durum vardır, çünkü yazarın bir zamanlar romancı olmaya karar vermiş olduğu varsayılmaktadır ki bu hiç de doğru olmayabilir. Bu gazetecinin sorusu şöyle ayrıştırılabilir:

1. Romancı olmaya karar vermiş miydiniz?
2. Eğer öyleyse, ne zaman?

Yukarıdaki iki örnekte de kendisine soru sorulan kişi, “Hiç uyuşturucu kullanmadım” ve “Romancı olmak konusunda bilinçli bir karar vermedim” diyerek kurtulabilir. Ama bazı kaynaşık soruları yanıtlamak çok daha zor olabilir. Örneğin, “Şımarık bir velet gibi davranmayı sürdüreceksin, yoksa günde hiç değilse yarım saat ev işleri yapman gerektiğini kabul edecek misin?” sorusu karşısında ya şımarık bir velet olduğunuzu ve bu davranışınızı sürdüreceğinizi ya da günde hiç değilse yarım saat ev işleri yapmanız gerektiğini kabul etmeye hazır olduğunuzu söylemiş durumuna düşmeden kısa bir yanıt vermeniz mümkün değildir. Oysa soruyu soran kişi burada sahte bir ikili karşıtlık yaratmış olabilir (bkz. sahte ikili karşıtlık), çünkü bu durumda bu kaynaşık sorunun kapsamadığı bir sürü başka seçenek de bulunabilir. Bu soru karşısında “Hiç şımarık bir velet olmadım, bu yüzden şımarık bir velet gibi davranmayı sürdürmem söz konusu olamaz, ayrıca, günde hiç değilse yarım saat ev işleri yapmam gerektiği konusuna da katılmıyorum” demek lafı çok uzatmak olur. Ama sorunun içindeki her bir öğeyi ayrı ayrı yanıtlamadığınız takdirde, soruyu tuzaklı bir biçimde soran kişinin varsayımlarına katılmış olursunuz.

Kaynaşık sorular, bazıları kaynaşık olsa da, yönlendirici sorularla karşıtlanmamalıdır. Yönlendirici sorularda sorgulanan kişinin vermesi istenen yanıt sezdirilir. Günlük konuşmalarda bunun bir sakıncası yoktur ama mahkemelerde böyle sorulara her zaman izin verilmez.

Kendini Kandırma

Bkz. ham hayalcilik.

Keyfi Tanım

Bkz. humptydumptycilik ve koşullu tanım.

Kısr Döngüler

Bkz. döngüsel tanıtılar ve döngüsel tanımlar.

Kıskının İnce Tarafı

Bkz. kaygan yamaç tanıtı.

Kişisel Saldırımlar

Bkz. *ad hominem* hamlesi ve kişiselleştirme.

Kişiselleştirme

Kendisiyle tartışılan kişinin tanıtılmasında (bkz. tanıt/tanıtlama) bir kusur bulmak yerine, kişiliğine saldırmak. Bu hamlenin geleneksel adı *ad hominem*dir (Latince “kişiye yönelik” anlamında, bkz. *ad hominem* hamlesi). Kişiselleştirme bir retorik tekniğidir, çünkü tanıtılamayı yapanı gözden düşürmek tanıtının kendisine zarar vermez.

Örneğin, bir siyasetçi meskun yerlerde hız sınırını düşürmenin çocukları kazalardan korumak için gerekli olduğunu söyler, buna karşı çıkan bir gazeteci de bu siyasetçinin kendisinin birçok kez içkili araba kullanmaktan ve hız sınırını aşmaktan ceza yemiş olduğundan söz ederse, bu, konuyu kişiselleştirmek olur. Bu siyasetçinin dikkatli bir sürücü olup olmamasının, meskun yerlerde hız sınırının düşürülmesinin kazaları azaltıp azaltmayacağı konusuyla ilgisi yoktur. Siyasetçinin öne sürdü-

ğü şeyin değerlendirilmesi, vardığı sonucu desteklemek için kullandığı gerekçelerin incelenmesi yoluyla yapılabilir (bkz. sonuç). Oysa, burada gazeteci, dikkati tartışılan konudan, konuyu tartışmaya açan kişinin ikiyüzlülüğüne çevirmektedir (bkz. ikiyüzlülük). Ama ikiyüzlüler de mükemmel tanıtılma yapabilirler, zaten çoğu da yapar.

Bir başka örneğe bakalım: Bir atama komisyonu üyesi, bir işe başvuranlar arasında belli bir kişinin işe alınması için çok çaba gösterir ve sonradan bu başvuru sahibiyle bir ilişkisi olduğu ortaya çıkarsa, bu gerçek, komisyona sunmuş olduğu görüşü etkisizleştirebilir. Çünkü, bu üyenin söz konusu kişinin işe alınmasında özel bir çıkarı bulunmaktadır (bkz. özel çıkar). Oysa, aralarındaki kişisel ilişki bu aday hakkındaki görüşün doğruluğunu zedelememelidir. Eğer niye diğer başvuranların değil de bu kişinin işe alınması gerektiğini açıklayan gerekçeler sağlamsa yine sağlam kalır. Böyle bir durumdaki tek haksızlık işe başvuran diğer kişilerin bu kadar ateşli bir savunucusunun olmaması olur. Ama eğer bu kişiye önyargılı (bkz. önyargı) davranılmışsa, o zaman komisyon üyesi ile ilişkisi konusundaki kişiselleştirme uygun düşer.

Eğer bir tanıtılamada gerçeklere ilişkin önermelerin doğruluğundan kuşku duyulmaması gerekiyorsa, o zaman tanıtılma yapan kişinin yalancı biri olduğunun belirtilmesi de uygun düşer. Böyle bir durumda kişiliğin konuyla doğrudan ilgili bir yönü üzerinde durulmuş olur ve bu kabul edilebilir bir hamledir. Ama çoğu durumda kişiselleştirme, kişiliğin konuyla ilgisiz yönlerine odaklanır ve dikkati eldeki konunun tartışmasından farklı bir yöne çeker.

Konuyla İlgisizlik

Konuyla ilgisi olmayan şeylerden bahsederek tartışmayı eldeki konudan saptırmak. Hile olarak kullanıldığında karşımıza siyasetçi yanıtı olarak çıkabilir; yani, doğrudan sorulara doğrudan yanıt vermekten kaçınma. Yanlış izin ardından sürüklemek, kişiselleştirme ya da hiç gerek yokken yaşanmış örnek kanıtı kullanmak şeklinde de görülebilir. Ama çoğunlukla zihnin tartışılan konuya yeterince odaklanmaması sonucunda ortaya çıkar.

Örneğin, müziğin okullarda zorunlu ders olup olmasının tartışıldığı bir yerde, konuşanlardan biri, büyükbabasının profesyonel bir piyanist olduğundan söz edebilir. Bu bilgi, kendi içinde ne kadar ilginç olursa olsun, bir şekilde konuya bağlanmadıkça tümüyle ilgisizdir. Belki

de bu konuşmacı bundan bahsederek büyükbabasının zorunlu müzik derslerinden yararlanmadığı halde piyanist olmayı başardığını vurgulamak istemiştir. Ama bu da hâlâ tam olarak konuyla ilgili bir saptama olmaz, çünkü müzik derslerinin zorunlu olmasını isteyenler bunu yetenekli müzisyen yetiştirmenin tek yolu olarak gördükleri için istememektedirler. Bu örnekte, konuyla ilgisiz bir öncül kullanılmıştır; başka örneklerde ise varılmaya çalışılan sonucun kendisi konuyla ilgisiz olabilir (bkz. sonuç).

Örneğin, spor alanlarında alınması gerekli yangın önlemleri konusundaki bir tartışmada, günümüz spor karşılaşmalarında bilet fiyatlarının, enflasyon hesaba katılsa bile, yine de on yıl öncesine göre kat kat pahalı olduğu sonucuna varan bir tanıtlama yapmak tümüyle konu dışı olur. Bu sonuç, tartışılan meseleyi tamamen gözden kaçırmış olmak anlamına gelir. Ama konuşmanın ya da tartışmanın akışı içinde, karşıımızdaki kişinin tartıştığı şeyin tamamen konu dışı olduğunu fark etmemiz biraz zaman alır.

Konuyu Saptırma

Bkz. konuyla ilgisizlik, siyasetçi yanıtı, yanlış izin ardından sürüklenme ve sis perdesi.

Koşullu Önermeler

"Eğer p ise, o zaman q 'dur" biçimindeki önermeler.

Örneğin aşağıdakiler birer koşullu önermedir:

Eğer alarm çalıyorsa birisi arabanıza girmeye çalışmış demektir.

Toprağı iyi kazarsanız verimliliği artar.

Eğer Darwin'in kuramı doğruysa hepimiz maymunlardan türemişiz demektir.

Koşullu bir önerme, önceli doğru olduğu için değil, öncel ile ardıl arasındaki ilişkiden dolayı doğrudur. Bu nedenle, örneğin aşağıdaki önerme, öncelinin yanlış olmasına karşın doğru bir önermedir:

Eğer René Descartes bugün hâlâ yaşıyorsa dört yüz yaşından büyüktür.

Doğru bir koşullu önerme, önceli doğru ise, ardılının mutlaka doğru olması gereken bir önerme türüdür (bkz. varsayımlar üzerine konuşma-yalım hamlesi).

Koşullu Tanımlar

Sözcüklerin nasıl kullanıldığına bakarak değil, hangi anlama gelmeleri gerektiğini belirleyen bilinçli kararlara dayalı olarak yapılan tanımlar (bkz. sözlük tanımları). Koşullu tanım yapmak, “Aslında bu sözcük şu anlamda kullanılıyor ama ben başka anlamda kullanacağım” demekle aynı şeydir. Karışıklığa yol açmamak için, kullandığınız sözcük ya da deymi tam olarak hangi anlamda kullandığınızı söylemeniz gerekir. Bunu yapmak özellikle farklı yorumlara açık olan durumlarda gereklidir. Sözcüğü sözlükte bulunacak anlamdan daha dar bir anlamda ya da daha seçici bir biçimde kullandığınızı belirtmelisiniz. Bir tanıtlamada (bkz. tanıt/tanıtlama) kullanılan bütün terim ve kavramların tanımını yapmak çok saçma olabilir. İletişim kurabilmek için ortak bir dil bilgisi ve ortak inançlarımız olduğu konusunda varsayımlarda (bkz. varsayım) bulunmak zorundayız. Ama, özellikle deneysel araştırmalarda, anahtar terimlerin koşullu tanımlarını yapmak karışıklığa engel olabilir.

Örneğin, eğitim alanında araştırma yapan bir grup psikolog, araştırmada kullanılan “zeki” sözcüğünün anlamının, IQ testinde 100 ve üzerinde sonuç alan kişileri tanımlayan bir sıfat olduğunu açıklayabilir. “Zeka” sözcüğü, net olarak tanımlanmaz ise, kendi başına anlamı bulanık bir terimdir. Araştırmacıların sözcüğü hangi anlamda kullandıklarını açıklayan bir koşullu tanım bu terimin neden olabileceği karışıklığı engeller.

Ama bazen koşullu tanımların kullanılması yanlış anlamalara yol açabilir. Yukarıdaki örnekteki araştırmacıların raporunu okurken “zeki” sözcüğünün belli bir anlamda kullanıldığını unutan biri, sözcüğü günlük kullandığı anlamıyla anlayacaktır. Bunun sonucu iletişimsizlik olur. Böyle yanlış anlamalar en çok gündelik dilde yaygın olarak kullanılan sözcüklere başka anlamlar yüklediği zaman ortaya çıkar.

Yaygın olarak kullanılan sözcükleri bilindik anlamlarından arındırmak çok zordur ve sürekli hatırlatılmadığı takdirde, okuyucular bu sözcükleri o anlamlarıyla algılar. Örneğin, “yoksulluk” sözcüğü duygusal (bkz. duygusal dil) bir sözcüktür ve yiyecek, barınma ve giyinme gibi temel gereksinimlerin karşılanmadığı bir yoksunluk durumunu ifade eder. Oysa, bazı toplum bilimciler sözcüğü farklı bir anlamda, kişinin

içinde yaşadığı toplumun toplumsal ihtiyaçlarını karşılayamamasına bağlı olarak oluşan görece bir durumu yansıtan bir terim olarak kullanılır. Buna göre, örneğin günümüz İngilteresi'nde yaşayan ve renkli televizyon alamayan biri bu nedenle yoksul sayılabilir. Böyle bir toplumbilim araştırmasının sonuçları günlük gazetelerde yayımlandığında, çoğu okuyucu araştırmada kullanılan "yoksulluk" tanımını hatırlamakta güçlük çekebilir. Sözcükler çok inatçıdır; bilindik anlamlarının çekilip alınmalarına kolayca boyun eğmezler. Onun için bir sözcüğe bilindik anlamı yerine yeni bir anlam yüklemektense, yeni bir terim yaratmak daha kolaydır (bkz. humptydumptycilik).

Kötü Neden Yanıltmacası

Bir sonuca (bkz. sonuç) götüren nedenlerin yanlış olması durumunda sonucun kendisinin de yanlış olacağını varsayma yanılgısı. Bu bir biçimsel yanıltmacadır. Sırf birisi bir şeye yanlış nedenlerle inanıyor diye inandığı şeyin de yanlış olması gerekmez. Yanlış öncüllerden (bkz. öncüller) doğru sonuçlar çıkartmak olanaklıdır; aynı biçimde doğru öncüllerden doğru sonuçlar çıkartılırken yapılan uslamla yanlış olabilir. Böyle olduğu bilinse de, kötü kanıtların ve yanlış öncüllerin *asla* doğrulara götürmeyeceğine inanılır. Aslında bazen götürürler ama bunu güvenilir bir biçimde yapmazlar.

Örneğin aşağıdaki tanıtı (bkz. tanıt/tanıtlama) bakalım:

Bütün balıkların yumurtası olur.

Ördek gagalı platypus bir balıktır.

Öyleyse ördek gagalı platypusun da yumurtası vardır.

Bu, iki yanlış öncülü ve bir doğru sonucu olan geçerli bir tanıttır (bkz. geçerlilik). İlk öncül yanlıştır, çünkü bazı balıklar doğurarak yavrular; ikinci öncül de yanlıştır, çünkü ördek gagalı platypus kesinlikle bir balık değildir; ama sonuç doğrudur, çünkü ördek gagalı platypusların gerçekten de yumurtaları vardır. Görüldüğü gibi, bazı durumlarda öncüller yanlış olsa bile sonuç doğru olabilir ve yanlış öncüllerden çıkarılmış olduğunu söyleyerek sonucun yanlış olduğunu gösteremezsiniz. Yapabileceğiniz şey, bu görüşü ortaya atan kişinin yanlış öncüllerden yola çıktığını ve görüşünü yeterince destekleyecek bir kanıt gösteremediğini söylemek olabilir. Bu bakımdan durum, yargıları sonradan bilimsel araş-

tırmalarla desteklense bile, herhangi bir konudaki görüşlerini yaşanmış örnek tanıtına (bkz. yaşanmış örnekle tanıt) dayandıran kişilerinkinden farklı değildir.

Bir başka örneğe bakalım. Buradaki tanıtın öncülleri de, sonucu da doğrudur ama bu sonuca yanıltıcı bir uslamlama yoluyla ulaşılmıştır:

Bazı sanat galerilerine giriş ücretsizdir.

Londra'daki National Gallery de bir sanat galerisidir.

Öyleyse National Gallery'ye giriş ücretsizdir.

Bu tanıtın öncülleri de doğrudur, National Gallery'ye girişin ücretsiz olduğu da. Ama bu sonuç güvenilir bir biçimde öncüllerden çıkmaz, çünkü bu öncüller National Gallery'ye girişin ücretli de olabileceği olasılığını tamamen ortadan kaldırmaz. Bir başka deyişle, buradaki "öyleyse" ifadesi yanıltıcı "öyleyse"dir (bkz. yanıltıcı "öyleyse" ve yanıltıcı "bu yüzden" ve *non sequitur*). İlk öncülde söylenen şey yalnızca bazı sanat galerilerinin ücretsiz olduğudur; National Gallery'nin bu galeriler arasında bulunup bulunmadığı belirtilmemiştir. Bu, sonuca ulaşmadaki bir zayıflığın göstergesidir. Ama eğer buna dayanarak varılan sonucun da yanlış olduğunu düşünürseniz, kötü neden yanıltmacası kullanmış olursunuz, çünkü doğru sonuçlara rastlantısal olarak da ulaşılabilir ya da bu sonuçlar kendilerini destekleyen kanıtlar olmadan da ileri sürülebilir.

İki örnek daha: Suçlu davranışının nedenlerini inceleyen ama kötü yapılmış bir sosyolojik araştırma, yanlış örneklem ve yanlış istatistik kullanmış olmasına karşın yine de doğru sonuçlar verebilir; bilgisayarlardan hiç anlamayan biri, bir sürü uslamlama yanlış yaparak sonuca varsa bile disket sürücünüzde bir hata olduğunu saptayabilir. Yanlış uslamlama mutlaka yanlış sonuçlara vardırarak diye bir kesinlik yoktur. Bir sonucu çürütmek için (bkz. çürütme) yalnızca uslamlama yönteminin yanlış olduğunu söylemek yetmez, onun yanlış olduğunu gösteren bir tanıtılama yapmanız gerekir.

Kötü Yandaş Yanıltmacası

Bir kimsenin savunduğu düşünceye yalnızca çok kötü ya da aptal kimseler de aynı şekilde düşünüyor diyerek saldırmak. Bu, biçimsel olmayan bir yanıltmacadır (bkz. yanıltmaca). Burada söylenmek istenen şey, kötü ya da aptal kimseler de sizinle aynı görüşte olduklarına göre sizin de

kötü ya da aptal olduğunuzdur. Bunun güvenilir bir tanıt biçimi olmadığı örneklere bakılınca daha iyi anlaşılır.

Örneğin, bir dizi kontrollü deney yaptıktan sonra belli ölçüde telepati diye bir şeyin var olduğu sonucuna varan bir bilim adamı (bkz. sonuç), sırf bazı insanlar ham hayalcilik nedeniyle telepatiyeye inanıyorlar diye kendi bulgularını göz ardı etmemelidir. Bilim adamının elinde inandığı şeyin kanıtları vardır; diğerleri ise yalnızca inanmak istedikleri için böyle bir şeyin varlığına inanmaktadır. Bu kişilerin kötü yandaşlar olması bilim adamının vardığı sonucu zayıflatmaz.

Bir başka örnek: Eğer bazı ötenazi uygulamalarının yasallaşmasını savunuyorsanız ve tezinizi çürütmek isteyen biri (bkz. çürütme) Hitler'in de ötenazi yanlısı olduğunu ve 70.000 hastanın ölümüyle sonuçlanan bir ötenazi programı uyguladığını söylerse, size karşı kötü yandaş yanılıtmacası kullanmış olur. Ayrıca, çokanlamlılıktan da yararlanmaktadır (bkz. çokanlamlılıktan yararlanma), çünkü Hitler'in uygulamalarının "ötenazi" sayılıp sayılmayacağı da kuşkuludur. Hatta bu karşı çıkmada, bazı öldürme türleri yasallaşırsa bunun önlenemez bir biçimde soykırma yol açacağını ima eden üstü örtülü bir kaygan yamaç tanıtı da bulunabilir. Ancak, burada kullanılan kötü yandaş yanılıtmacasının amacı, Hitler'in onayladığı bir şeyin mutlaka ahlaken kötü ya da yanlış inançtan kaynaklanan bir şey olduğunu söylemektir. Bunu ötenaziyi yasallaştırmanın bir hata olacağını gösteren başka nedenler bulunamaz anlamında söylemiyorum, yalnızca, Hitler'in ötenazi uygulamış olmasının ötenaziye karşı çıkmak için yeterli bir neden olamayacağını söylemek istiyorum.

Kötü yandaş yanılıtmacasını kullananlar, görüşünüzün savunulamaz olduğunu göstermek için bunu bir retorik biçimi olarak kullanırlar. Bu retoriğin inandırıcı olması çok kolaydır çünkü kötü ya da aptal insanların gerçekten de yanlış inançları vardır; üstelik hiç sevmediğiniz insanlarla aynı görüşü paylaştığınızı görmek çok can sıkıcı olabilir. Ama yine de, sırf Hitler öyle düşünüyor diye bir görüşün yanlış olduğunu söylemek doğru değildir; o görüşün kendisinin niye yanlış olduğunu açıklayacak başka nedenler göstermeniz gerekir. Çünkü Hitler aynı zamanda 2 ile 3'ün toplamının 5 olduğuna ve Berlin'in Almanya'da olduğuna da inanıyordu. Bu tanıtlama biçiminde gözden kaçırılan nokta, kötü ve aptal insanların yanlışların yanı sıra doğru olan görüşlere de sahip olabilecekleri gerçeğidir (bkz. *ad hominem* hamlesi ve kişiselleştirme).

Kötü yandaş yanılıtmacası bazen bir *enthymeme*: eksilteli tasımsal çıkarım şeklinde de olabilir. Yani, öncüllerden (bkz. öncüller) biri olarak

üstü örtülü bir varsayımın kullanıldığı tanıtılma biçimi. Bu örnekte üstü örtülü olan varsayım şudur: "Hitler'in yaptığı her şey, sırf o yapmış olduğu için yanlıştır". Hitler birçok kötülük yapmış ve insanlığa karşı büyük suçlar işlemiş biri olsa da onun yaptığı ya da inandığı her şeyin ahlaken kötü ya da yanlışı olduğu söylenemez.

Kötü yandaş yanıltmacası iyi yandaş yanıltmacası diyebileceğimiz bir başka yanıltmaca ile karşılaştırılabilir, çünkü burada da beğendiğiniz ve onayladığınız kimselerin her yaptığının ya da dediğinin doğru olduğuna inanmak söz konusudur (bkz. secdeye varmak, yetkili ağız gerçeği ve her konuda uzmanlık). Her iki durumda da, öne sürülen nedenlerin zayıf olması halinde bile sonucun doğru olabileceği unutulmadan, kanıtlar incelenmelidir.

Kumarbaz Yanıltmacası

Şans oyunlarında kaybettikçe kazanma şansınızın artacağı yanılığı. Özellikle kumarbazlar, eğer uzun süre kazanmamışlarsa, bir sonraki oyunda kazanma şanslarının çok yüksek olduğuna inanma eğiliminde olurlar. Rulet gibi birçok şans oyununda bu yalnızca ham hayalciliktir (bkz. ham hayalcilik). Yazı-tura gibi basit bir oyunda, eğer atılan para hileli değilse, yazı gelme olasılığı tura gelme olasılığı ile aynıdır. Yani bir parayı her atışında yüzde elli tura gelmesini bekleyebilirim. Aynı biçimde rulette de kırmızı sayının gelmesi siyah sayının gelme olasılığıyla aynıdır (ama çoğu rulet çemberinde bir de yeşil sıfır bulunduğundan bu oran tam olarak yüzde elli değildir). Böyle bir gerçekten yola çıkan ve eleştirel düşünmeyen bir kumarbaz, para atıldığında uzunca bir süre üst üste tura gelmiş, ya da rulette üst üste kırmızı sayılar çıkmışsa, bir tür "büyük sayılar yasası" uyarınca, bir sonraki denemede yazı ya da siyah sayı geleceği sonucunu çıkarır.

Oysa paraların da, rulet çemberlerinin de bellekleri olmadığından, daha önceki oyunların sonucunu bilmeleri ve şans oyununun bu seferki sonucunu buna göre ayarlamaları beklenemez. Sonuç olarak, hilesiz olması koşuluyla, bir paranın her atılışında yüzde elli tura gelme olasılığı vardır ve daha önce kaç kere yazı gelmiş olursa olsun bu olasılık değişmez; aynı biçimde, hilesiz bir rulet masasında çember her döndüğünde topun siyah sayıya gelmesi olasılığı hep aynıdır.

Kendi kendilerini "Bugün kazanmadım, dün de öyle, bu yüzden yarın kazanma şansım çok yüksek" diye avutan kumarbazlar hüznü bir yanığı

içindedirler. Biçimsel olmayan bu yanıltmacanın çok yaygın bir türünün pençesine düşmüşlerdir (bkz. yanıltmaca).

Tabii kazanıp kaybetme olasılığının değiştiği bazı oyunlar da vardır: Örneğin, Rus ruleti denilen oyun. Biri bir silah alır, mermi yuvalarından beş tanesini boş bırakarak birine bir mermi yerleştirir. Eğer silahı kafasına dayayıp tetiği çekerse vurulma olasılığı altıda birdir. Silahın mermi yuvasının otomatik olarak döndüğünü varsayarsak, sıradaki kişinin vurulma olasılığı beşte bir, ondan sonrakinin dörtte bir olacak ve oyunun sonunda biri vurulana kadar bu böylece gidecektir. Ama eğer tetiğin her çekilişinden sonra mermi yuvası elle döndürülürse, o zaman gerçek rulette olduğu gibi burada da olasılık oyundan oyuna değişmez; birisi vurulana kadar vurulma olasılığı altıda bir olarak kalır. Kumarbaz yanıltmacası ikinci tür oyunu birinci tür oyun sanma yanılgısıdır; neyse ki bu yanılgının sonuçları Rus ruletindeki kadar ciddi olmaz.

Kuralın İstisnası

Bir genellemenin doğru olmadığını gösteren tek bir karşıt örnek. Buradaki istisna sözcüğü bir karışıklığa yol açabilir. Bu bağlamda istisna, kuralın doğru olmadığını göstergesidir. Ama ne yazık ki, istisnanın genellikle kurala dokunmadığı düşünülduğünden, istisna sözcüğü “kaidi bozmayan şey” anlamında kullanılır. Oysa bu kullanımın ne kadar saçma olduğu, biraz düşününce anlaşılır, çünkü, karşıt örnekler genellemeleri desteklemez, tam tersine onları çürütür (bkz. çürütme).

Örneğin, siyah yapraklı bir bitki, “bütün bitkilerin yaprakları ya yeşil, ya kırmızıdır” genellemesinin istisnasıdır. Bu genellemeye bir karşıt örnek oluşturur. Kuralın istisnası doğru anlamında kullanılırsa buradaki istisna bütün bitkilerin yaprakları yeşil ya da kırmızı olur kuralının sahte bir ikili karşıtlık üzerine oturtulduğunu ortaya koyar (bkz. sahte ikili karşıtlık). Yani istisna, bu kuralın doğru olmadığını gösterir. Oysa kuralın istisnası deyimini kullanan birçok kişi, bunu bir atasözü gerçeği olarak yani “istisnalar kuralı bozmadı” anlamında kullanabilir ve siyah yapraklı bir bitkinin varlığının, bitki yaprakları hakkındaki genel kuralı daha da sağlamlaştırdığını düşünebilir. Böyle ortaya konunca bu sonucun ne kadar saçma olduğu görülüyor. Ama yine de istisnaların kuralı bozmadığını söylemeye devam edenler vardır.

Kuralın istisnasının bu yorumu, bir istisnanın istisna olduğu için kuralı değiştirmeyeceği görüşüdür. Örneğin, İngilizce sözcüklerin yazı-

lışında, “c’den sonra geldiği durumlar hariç, ‘i’ harfi her zaman ‘e’ harfinden önce gelir” kuralının “seize” örneğinde görüldüğü gibi birçok istisnası vardır. Buradan da anlaşıldığı üzere istisnalar kuralları bozar. Böyle karşıt örnekler, kuralın hâlâ geçerli olabilmesi için bir dizi *ad hoc* ekleme yapma zorunluluğu doğurur.

Kuşkulu Durum

Bkz. delil yetersizliği.

Küçük Şeylerle Uğraşma

Bkz. teferruatçılık.

M

Mantığa Bürüme

Belli bir biçimde davranışın nedenlerini gizlemek için mümkün olsa da doğru olmayan bir açıklama öne sürme (bkz. ham hayalcilik). Uç vakalarda mantığa bürüyenler kendi mantığa bürümelerine kendileri de inanırlar.

Örneğin, bir kişi yolda bulduğu bir altın saati almasını, “Evet, yaptığım doğru değil, ama ben almasaydım başka biri alacaktı. Üstelik, karakola götürsem kimse almaya gelmeyecekti ve bu herkes için zaman ve enerji kaybı olacaktı” diyerek mantığa bürüyebilir (bkz. “herkes böyle yapıyor”). Böyle bir durumda saati alan kişinin davranışının asıl nedeninin saate sahip olmak isteği olduğu açıktır ama mantığa bürüme bu kişinin davranışını toplum tarafından kabul edilebilir bir davranış haline getirir (bkz. “hiç zararını görmedim”).

Uzak bir ülkedeki bir iç savaşta taraflardan birini destekleyen bir hükümet bu müdahalesini insani kaygılarla açıklayabilir ama asıl neden o ülkenin zengin maden kaynaklarına ulaşmak olabilir.

Modus Ponens

Önceli evetlemenin Latince adı (bkz. öncel, ardıl, önceli değilleme, ardılı evetleme, ardılı değilleme).

Modus Tollens

Ardılı değillemenin Latince adı (bkz. öncel, ardıl, önceli evetleme, ardılı evetleme, önceli değilleme).

N

Nakavt Tanıtı

Boksta nakavt yapan yumruk gibi, bir görüşü tümüyle çürüten tanıtı (bkz. çürütme).

Örneğin, tüm doğruların, içinde yer aldıkları kültüre göre doğru olduğunu ileri sürenler vardır. Bu görüşe göre, yedi yüz yıl önce güneşin dünyanın çevresinde döndüğü doğrudur (çünkü o zamanki resmi görüş buydu), ama günümüzde doğru değildir. Bu görüşü hemen yere devirecek ve kendi kendini çürüten bir görüş olduğunu ortaya koyacak bir nakavt tanıtı vardır: Eğer tüm doğrular görelî ise, o zaman tüm doğruların görelî olduğunu ileri süren kuramın kendisi de görelîdir, yani yalnızca bazı kültürlerde doğrudur. Oysa görelîlik kuramını savunanlar, sanki bu kuram *kesinlikle* doğruymuş gibi davranırlar. Buradaki nakavt tanıtı bir vuruşta bu basite indirgenmiş görelîliği çürütür. Görelîlik savunucuları bu tanıtı hayalî bir hasıma yapılmış bir saldırı olarak niteleyebilirler (bkz. hayalî hasım), ama bu durumda nakavt tanıtının kendi görüşlerini nasıl karikatürleştirdiğini gösterme külfeti onlara düşer.

Neden ve Sonuç

Bkz. bağıntı ile nedenin karıştırılması.

Non Sequitur

Kendisinden önce gelen öncüllerden (bkz. öncüller) doğal olarak çıkmayan önerme. Latince “izlemez” anlamına gelen bir ifadedir ve tam karşılığı olmadığı için Latince olarak kullanılır. *Non sequitur*'lar saçma oldukları zaman daha kolay saptanabilir. Örneğin, çoğu kedinin süt sevdiği ve bazı kedilerin kuyruğu olduğu gerçeğinden David Hume'un en büyük İngiliz düşünürü olduğu sonucunu çıkaramam. Bu, sonucu ister doğru ister yanlış olsun, sürrealizm sınırında dolaşan bir *non sequitur* olur. *Non sequitur*'ların başında genellikle yanlış olarak kullanılan “bu yüzden” ve “öyleyse” ifadesi yer alır (bkz. yanıltıcı “öyleyse” ve yanıltıcı “bu yüzden”), ama bazen bu sözcükler kullanılmadan da söylenen şeyin öncekilerden çıkan bir sonuç olduğu hissettirilir.

Biçimsel yanıltmacaların sonuçları her zaman *non sequitur* olur (bkz. yanıltmaca, sonuç), ama çoğunlukla bu yanıltmacalar yukarıdaki örnekte olduğu kadar açık değildir. Biçimsel yanıltmacalar tanımları gereği geçersiz tanıtılardır (bkz. geçerlilik), yani, vardıkları sonuçlar öncülleri mantıksal olarak izlemez.

Bazı önermeler ise ilk bakışta *non sequitur* gibi görünebilir, ama daha dikkatli incelendiğinde, bunlara örtük varsayımlardan (bkz. varsayım) varıldığı anlaşılır. Örneğin, “bu yemeğin içinde et var, onun için sen yiyemezsin” diyen birinin öncülünden çıkmayan bir sonuca vardığı, çünkü yemeğin içinde et olması gerçeğinden “sen yiyemezsin” sonucunun çıkmayacağı söylenebilir. Oysa burada konuşan kişi, söylemediği halde, “sen bir vejetaryensin” öncülünden hareket etmektedir. Konuşanların bildiği ama söylenmeyen bu bağlamda düşünülünce, varılan sonucun *non sequitur* değil, eksilteli tasımsal çıkarım, yani *enthymeme* sonucu olduğu görülür. Günlük konuşmalar böyle görünürde *non sequitur* olan birçok şeyle doludur. Bunların çoğuna yakından bakıldığı zaman aslında paylaşılan varsayımları içerdikleri görülür. Ama gerçek anlamda *non sequitur* olanlar da çok yaygındır. Bunların kimi dikkatsizlikten kimi ise ham hayalcilikten kaynaklanır (bkz. ham hayalcilik).

Ockham'ın Usturası

Yalınlık ilkesi. Eğer bir şeyi karmaşık bir hale getirmeden açıklayabiliyorsanız, en basit açıklama en iyi açıklamadır. Tutumluluk ilkesi olarak da bilinen bu ilke adını Ortaçağ felsefecisi Ockhamlı William'dan almıştır. Ockham öyle ifade etmemiş olsa bile, bu ilke genellikle "varlıkları gereğinden fazla karmaşık sınıflamalara ayırmayınız" diye özetlenebilir. Ockham'ın usturasının ne anlama geldiği, bir örneğe bakılarak daha iyi anlaşılabilir.

Loch Ness canavarının gerçekten varolup olmadığını araştıran bilim adamları, sözde kanıtlar olan fotoğrafları inceleyebilir. Eğer bu kanıtlar, su samurları ya da suda yüzen kütükler olarak inandırıcı bir biçimde açıklanabiliyorsa, bu durumda bilim adamlarının Ockham'ın usturasını kullanmaları ve eldeki kanıtların bir canavarın varlığının delili olduğunu söylemekten kaçınarak, fotoğrafları açıklamak için, bilinen olguların ötesine geçmemeleri yerinde olur. Fotoğraflardaki görüntüleri açıklamak için başka varlıkların olduğuna inanmaya gerek yoktur.

Ockham'ın usturasını kullanmak genelde çok yararlıdır. Ama buradaki sorun neyin yalın bir açıklama, neyin fazlasıyla basite indirgeme olduğuna karar verebilmektir. Eleştirel düşüncenin kullanıldığı birçok alanda olduğu gibi burada da bağlama karşı duyarlı olmak çok önemlidir.

Oybirliği

Bkz. demokrasi yanılmacası ve oybirliği gerçeği.

Oybirliği Gerçeği

Söylenen şeylere onlara herkes katılıyor diye inanmak. Birçok konuda gerçeği aramak için bu güvenilir bir yol değildir. Bir şeyin doğru olduğu konusunda genel bir anlaşma var diye o şeyin gerçekten de doğru olduğu söylenemez.

Örneğin, on dördüncü yüzyılda dünyanın düz olduğu konusunda genel bir inanış vardı, ama çoğu insan öyle olduğunu düşünüyor diye dünyaya gerçekten de düz değildi. Öyle olduğunu düşünmek için görelilik kuramına aşırı derecede bağlı olmak gerekir. Uzmanlar bir şeyin doğru olduğuna inanıyorsa, büyük olasılıkla o şey doğrudur ya da doğruya en yakın olan şeydir (bkz. yetkili ağız gerçeği). Ancak, o şey uzmanlar onun doğru olduğuna inandığı için değil, dünyanın düzeni ile uyumlu olduğu için doğrudur. Herhangi bir konuda uzmanlar tümüyle fikir birliği içinde olsalar bile bu, söyledikleri şeyin mutlaka doğru olduğu anlamına gelmez. Ama yine de, eğer siz konunun uzmanı değilseniz, uzmanların üzerinde anlaştığı bu noktayı ciddiye almanız gerekir. Oysa, bir konu üzerinde anlaşan insanlar konunun uzmanı değilse, onların fikir birliğinin bir gerçeği yansıttığına inanmak için hiçbir neden yoktur.

Oybirliği ile doğru kabul edilen şeylerin güvenilir olmamasının nedeni, insanların saflığı ve, sahtekârların çok iyi bildiği gibi, bir sürü konuda kandırılmalarının çok kolay olmasıdır. Üstelik çoğumuz her türlü ham hayalciliğe yatkın kişilerizdir (bkz. ham hayalcilik). İnanığımız şeyler gerçeklerle uyuşmasa da ve bazen inançlarımızı yalanlayan bir sürü kanıt bulunsa bile, yine de doğru olmasını istediğimiz şeye inanırız.

Üzerinde fikir birliği olmayan konularda çoğunluğun görüşünün gerçeği yansıttığına inanmak ise daha da az güvenilir bir yöntemdir. Önemli

konuların çoğunda halkın büyük bölümü konu hakkında yeterli bilgi sahibi değildir. Bu gibi konularda çoğunluğun aceleyle oluşturduğu görüşlere değil de, eldeki verileri iyice inceleyen az sayıdaki uzmanın görüşüne güvenmek daha doğru olur. Örneğin, günümüzde dünyadaki insanların çoğu kaderimizi astrolojik olayların belirlediğine inanabilir. Ama buna inanan kişilerin astronomi bilgileri o kadar sınırlıdır ki, yıldızların gerçekten de davranışlarımız üzerinde etkili olup olmadığı konusundaki görüşlerinin pek önemi yoktur. Sonuç olarak, eğer biri söze "Genellikle inanıldığı gibi" ya da "Çoğu kişiye göre" diye başlıyorsa, bu sözlerle yapmak istediği şeyi hemen anlamamız gerekir. Genellikle inanılan şeylerden bize ne? Çoğunluk öyle inanıyor diye bundan o görüşün doğru olduğu anlamını mı çıkaracağız? (Elbette söz konusu görüş doğru da olabilir ama doğru olduğuna inanmamızın nedeni çoğunluğun öyle olduğunu düşünüyor olması ise bu, doyurucu bir açıklama olmaz, bkz. kötü neden yanıltmacası).

Herkes ya da çoğunluk bir şeye inanıyor diye, onun doğru olduğuna inanmaya yapılan bu itiraz, demokratik karar verme süreçlerine yapılan itiraz ile aynı şey değildir. Diğer seçeneklere göre demokratik karar verme uygulamalarının yeğlenmesinin nedeni bunların güvenilir olması değil, farklı çıkar gruplarının kararlara katılımını sağlaması ve olası zorbalıkların gücünü sınırlamasıdır (bkz. demokrasi yanıltmacası).

Öncel

“Eğer ... o zaman” tipi tümcelerin ilk bölümü (bkz. koşullu önerme). Örneğin, “Eğer bilgisayar ekranına uzun süre bakarsan o zaman gözlerin yorulur” tümcesindeki öncel şudur: “Bilgisayar ekranına uzun süre bakıyorsun.”

Bkz. önceli evetleme, ardılı evetleme, ardıl, önceli değilme, ardılı değilme.

Önceli Değilleme

Kalıbı aşağıdaki gibi olan biçimsel yanıltmaca:

Eğer p ise o zaman q

p değil

O zaman q da değil

Ardılı evetleme yanıltmacasında olduğu gibi burada da “eğer” sözcüğü “yalnızca eğer” anlamına gelir. Örneğin aşağıdaki, bir önceli değilme örneğidir:

Hisse fiyatları artarsa zengin olursun.

Hisse fiyatları artmadı.

Öyleyse zengin olmayacaksın.

Bu örnekte, hisse fiyatlarının artmamış olmasına karşın zengin olmanız mümkündür. İnsanlar yalnızca hisse fiyatları artınca zengin olmaz.

Şu örneğe de bakalım:

Toprağı at gübresiyle karıştırırsanız daha çok sebze yetiştirirsiniz.

Toprağı at gübresiyle karıştırmadınız.

Öyleyse daha çok sebze yetiştiremeyeceksiniz.

Burada da yine, toprağı at gübresiyle karıştırmak sebze üretimini arttırmanın tek yolu değildir; çürümüş yaprak, deniz yosunu, domuz gübresi ve her türlü kimyasal gübre de kullanabilirsiniz. Yani, sonuç mantıksal olarak öncüllerden çıkmaz, *non sequitur* olur.

Bazı durumlarda, bağlam ve konunun kendisi “eğer” sözcüğünün “yalnızca eğer” olarak anlaşılmasını zorunlu kılar. Bunlar önceli değilleme örnekleri değildir. Örneğın, aşağıdaki örnekte “eğer” sözcüğü “yalnızca eğer”den başka bir anlama gelemmez:

Eğer bir piyango biletiniz varsa ikramiye kazanma şansınız var demektir.

Piyango biletiniz yok.

Öyleyse ikramiye kazanma şansınız da yok.

Bu, geçerli bir tanıttır (bkz. tanıt/tanıtlama ve geçerlilik), çünkü ikramiye kazanmanın tek yolu bir bilet sahibi olmaktır.

Önceli Evetleme

Kalıbı aşağıdaki gibi olan geçerli bir tanıtlama (bkz. geçerlilik):

Eğer p ise o zaman q

p

Öyleyse q

Bu kalıpta p ve q istenilen herhangi bir şeyin yerine geçebilir: öncül p , ardıl ise q 'dur. Bu tanıtlama biçimi genellikle Latince adıyla, yani *modus*

ponens olarak anılır. Anlamı “evetleme kipi”dir. Aşağıdaki, bir önceli evetleme örneğidir:

Bu kitabı satın aldıysanız ben telif ücreti alacağım.
 Bu kitabı satın aldınız.
 Öyleyse ben telif ücreti alacağım.

Bir başka örnek:

Balıksan bisiklete binebilirsin.
 Balıksın.
 Öyleyse bisiklete binebilirsin.

Bu ikinci örnekte ilk öncülün saçmalığı, tanıtılmanın geçerliliğini etkilemez: Her iki tanıtılmanın da kalıbı aynıdır.

Önceli evetleme, bir biçimsel yanıltmaca olan ardılı evetleme ile karıştırılmamalıdır.

Öncüller

Bir sonuca (bkz. sonuç) vardırın kabuller (bkz. kabul). Öncüller bir tanıtın (bkz. tanıt/tanıtlama) sonucunun doğru ya da yanlış olduğuna inanmamız için öne sürülen nedenlerdir.

Örneğin, aşağıdaki tanıtta sonuca götüren iki öncül bulunmaktadır:

Birinci öncül: Transatlantik bir uçuştan sonra varış noktasında kendinizi yorgun hissedersiniz.

İkinci öncül: Transatlantik bir uçuş yapmaktasınız.

Sonuç: Varış noktasında kendinizi yorgun hissedeceksiniz.

Burada iki öncülün de yanlış olması durumunda bile, tanıtın geçerli olacağına dikkatinizi çekmek isterim (bkz. geçerlilik); ama eğer öncüller doğru ise, sonuç da mutlaka doğru olur.

Önkabul

Bkz. varsayım ve kabul.

Önyargı

Doğru ya da yanlış olduğu konusunda sağlam bir gerekçe ya da kanıt aramadan sahip olunan inanç. Kimi zaman “önyargı” sözcüğü, inanç sahibinin kanıtları olup olmadığına bakmadan daha geniş bir anlamda, herhangi bir çirkin düşünceyi tanımlamak için kullanılır, ama bu kullanım sözcüğün anlamını kaydırır.

Örneğin, karşısına bir polise saldırmak suçundan gelmiş olan bir zanlının, aynı suçtan daha önce de yargılandığını bilen bir yargıç tarafsız davranamaz. Bu kişinin suçlu olduğuna baştan karar vermiş olabilir. Bir işveren, işe talip olanlar arasından, kendisiyle aynı okula gitmiş olan biri lehine önyargılı bir karar verebilir, oysa bu, o işin iyi yapılması için belirleyici bir ölçüt değildir. Yani bu işveren, en uygun adayın o kişi olduğuna, işe uygunlukla ilgili başka kanıtları incelemeyen karar vermiş olacaktır. Bir öğrenci kendisine kiraladığı evinden kirayı ödemediği diye bir evsahibi bütün öğrencilere karşı önyargılı olabilir. Irka ve cinsiyete ilişkin önyargılarda olduğu gibi bu durumda da bir grubun tamamı, aralarında her bakımdan özdeşlik bulunmasa da, sanki aynı özellikleri taşıyormuş gibi değerlendirilmektedir (bkz. hızlı genelleme).

Eleştirel düşünce önyargıya karşıdır. Bir sürü konuda önyargılarımız vardır ama eldeki gerekçeleri ve tanıtımları (bkz. tanıt/tanıtlama) inceleyerek bunların hiç değilse bazılarını kurtulmak mümkündür. İnsan aklı yanıltıcıdır ve çoğumuz, aksi yönde sağlam kanıtlar olduğu halde, bazı inançlarımıza sıkı sıkıya sarılırız (bkz. ham hayalcilik); ama önyargıyı ortaya çıkarmak için açılacak küçük bir yol bile yaşadığımız dünyayı iyi yönde değiştirmeye yetebilir.

Öyleyse

Bkz. ikna sözcükleri ile yanıltıcı “öyleyse” ve yanıltıcı “bu yüzden”.

Özel Çıkar

Bir tartışmanın sonucuna kişisel bir yatırım yapmak, yani belli bir sonuca (bkz. sonuç) ulaşılması durumunda kazançlı çıkacak olmak. Herhangi bir çıkar beklentisi içinde olan kişiler istedikleri sonuca ulaşılabilmesi için çoğu zaman kanıtları çarpıtır ya da gerçekleri saklarlar (bkz. gerçeğin tamamını söylememek).

Örneğin, konut kredisi danışmanlığı yapan birii ev almak isteyen bir müşterisine belli bir kredi tipini önerebilir, çünkü bu işlemde kendisi yüklü bir komisyon alacaktır. Bu durum onun bu kredi tipinin avantajlarını daha fazla vurgulamasına neden olabilir. Böyle bir durumda saf alıcı kendisine yansız bir danışmanlık hizmeti verildiğini düşünebilir. Danışman yalan söylüyor olmayabilir (bkz. yalan söylemek), saf müşteriye kandırmak için yalnızca gerçeğin tamamını söylememesi yeterli olur.

Ya da şöyle bir örneğe bakalım: Halk kütüphanesinde çalışan bir kütüphaneci sebze yetiştiriciliğine özel bir ilgi duyabilir ve bu yüzden sebze yetiştiriciliği ile ilgili kitapların artmasından kişisel olarak yararlanacak olabilir. Onun bu kişisel çıkarı asıl hizmet etmek durumunda olduğu halkın pek azının bu konuyla ilgilendiği gerçeğini görmesini engeller. Kütüphanecinin kişisel çıkarının olduğunu bilmek, halk kütüphanesine giderek artan sayıda alınan sebze yetiştiriciliği kitapları konusundaki tavrınızı değiştirebilir.

Ama belli bir konuda kişilerin çıkarları olduğunu sadece söylemek kişiselleştirme anlamındaki *ad hominem* hamlesi sayılır ve söz konusu kişilerin tarafsız olmadığına kanıtı sayılmaz. Bunu söyleyen kişinin tanıtının (bkz. tanıt/tanıtlama) incelenmesi ve kanıtlarının değerlendirilmesi gerekir. Yine de, eğer ortada durumun şöyle ya da böyle sonuçlanmasından elde edilecek bir kişisel çıkar varsa, her zaman ortaya konan gerekçeler ve kanıtların yanlı olabileceği olasılığına karşı uyanık olmak ve böyle bir yanlılığın nedenlerini araştırmak gerekir.

P

Paradoks

Görünüşte tartışmasız olan öncüllerden (bkz. öncüller) görünüşte sağlam bir uslamla ile varılan kabul edilemez sonuç. Felsefede “paradoks” özel anlamı olan bir terimdir; oysa, günlük konuşmada çoğunlukla “garip” ya da “beklenmeyen” anlamında kullanılır. Felsefi kullanımı daha dar bir anlamdadır. Gerçek paradokslar, dikkati düşüncedeki tutarsızlıklara ya da uslamla yanlıklarına çeker. Paradoks, yalnızca bir mantık bilmececi olmanın ötesinde bir şeydir ve çoğu zaman felsefecileri sorgusuz varsayımlarını (bkz. varsayım) gözden geçirmeye yöneltir.

En ünlü paradokslardan biri yığın ya da *sorites* paradoksudur (Yunanca yığın anlamına gelen “*soro*” sözcüğünden). Eğer 5000 tuz tanesi bir yığın yaparsa, tek bir tanenin eksilmesi yığını bozamaz. Bir tane daha alınsa yığın yine bozulmaz. Bir tane daha alınsa yine. Ve böylece gider. Ama bu uslamlamayı kullanırsak, 4999 adım sonra elimizde yalnızca tek bir tuz tanesi kalır ve bu da artık bir yığın sayılmaz. Tuz yığını yığın olma niteliğini tek tane kalmadan bir süre önce kaybetmiştir. Ama bu ne zaman olmuştur? Tersinden düşünelim: Tek bir tane tuz yığın değil-

dir; iki tane de öyle; üç tane de. Öyleyse ne zaman bir yığın olur? Buradaki paradoks şudur: Eğer tek bir tuz tanesi ekleyip eksiltmekle bir tuz yığını oluşturamıyor ya da oluşmuş bir yığını bozamıyorsak, o zaman tek bir tanenin bir yığın olduğunu kabul etmek zorunda kalırız, çünkü bir tuz yığınına tuz tanelerini birer birer eksilterek tek bir taneye indirgeyebiliriz. Oysa, tek bir tuz tanesinin bir yığın oluşturmayacağını biliyoruz.

Bu paradoksun yarı-ciddi çözümü şöyle bir şeydir: Tek bir tuz tanesi bir yığın değildir. İki ya da üç tane de öyle. Bunlardan yalnızca bir tuz üçgeni oluşur. Ama, dört tuz tanesinden bir piramit oluşabileceğine göre, taneler yığın olmaya bu noktada başlar. Güzel görünmesine karşın bu açıklama, iş aynı paradoksun başka örneklerine gelince yetersiz kalır. Yığın örneği yalnızca bir örnektir; “uzun boylu” ve “kel” gibi başka bir sürü örnekte terimler böyle tanımlanabilecek olanlar ile olmayanları ayıran kesin çizgilerin olmaması nedeniyle çok daha bulanık olabilir (bkz. bulanıklık ve sınır çizmek). Uzun boylu bir kadının boyunun bir milimetre kısalması onu kısa boylu yapmaz; başından tek bir saç telinin eksilmesi bir erkeği ansızın kel yapmaz (yani eğer “kel” sözcüğünü tamamen saçsız anlamında değil de günlük kullanımdaki bulanık anlamıyla kullanıyorsanız).

Paradoks sözcüğünü garip ya da alışılmadık durumlar için değil de gerçekten paradoksal olan durumlar için kullanmalıyız. Aksi takdirde karışıklığa neden oluruz. (Günlük kullanımda kesin tanım olma niteliğini yitirmiş olan diğer terimler için bkz. sorgulamayı gerektirmek, çıkışı olmayan durum ve geçerlilik).

petitio principii

Sorgulamayı gerektirmek deyiminin Latincesi.

post hoc ergo propter hoc

“Bunun ardından ortaya çıktığına göre, demek ki bu yüzden ortaya çıkıyor” anlamına gelen Latince deyim. Ya da daha açık söylersek, “bundan sonra olduğuna göre bu sebepten olmuş demektir”. Bir tür bağıntı ile nedenin karıştırılması durumu.

R

reductio ad absurdum

Tartışmada kullanılan ve birbiriyle ilgili iki hamleyi tanımlamak için ayrı anlamda kullanılan deyim. Bunlardan ilki mantıkta kullanılan teknik bir terimdir ve tanıtlamada (bkz. tanıt/tanıtlama) bir önermenin doğruluğunu kanıtlamak için önce yanlış olduğunu kabul ederek bu kabulün yol açacağı çelişkiyi gösterme hamlesine verilen addır (bkz. kabul ve çelişki). Bu yöntem günlük tartışmalarda çok ender kullanıldığı için örnek vermek pek anlamlı olmaz.

Daha yaygın olan ikinci kullanımı ise bir görüşün, doğru olması durumunda varabileceği saçma sonuçları gösterme tekniğidir. Örneğin, birisi cinsiyete dayalı her türlü ayrımcılığın ahlaken yanlış olduğu görüşünü ileri sürerse, ben de karşılık olarak o zaman yüzme havuzlarında kadınların ve erkeklerin ayrı soyunma odaları olmasının ahlaken doğru olmayacağını çünkü kadınların erkek, erkeklerin ise kadın soyunma odalarına alınmadıklarını söyleyebilirim. Oysa biliyoruz ki, bu çok saçma bir düşüncedir. Öyleyse, cinsiyete dayalı *her türlü* ayrımcılığın ahlaken yanlış olduğu görüşünü güvenle reddedebiliriz. (Başka örnekler için bkz. saçma sonuç hamlesi).

Retorik

İkna sanatı. Varılan sonuçları destekleyen gerekçeler göstermek ve tanıtlama yapmak yerine retorik kullananlar dinleyici ya da okuyucuları söyledikleri şeyin doğru olduğuna inandırmak için savlama, ikna sözleri ve duygusal dil gibi tekniklere baş vururlar. Örneğin, hayır kurumlarının gazete ilanlarında sıkça baş vurdukları bir retorik tekniği sahte ikili karşıtlık yaratmaktır: “Ya kurumumuza 50 sterlin bağış yaparsınız, ya da acı çeken insanlara duyarsız kalırsınız”. Böyle bir ikili karşıtlık, bir tanesi kötü olan yalnızca iki seçenek olduğu izlenimini yaratır; böylece bu hayır kurumuna bağış yapmaya ikna olursunuz. Oysa aslında başkalarının acılarına duyarlı olduğunuzu göstermenin başka bir sürü yolu vardır.

Reklamcıların kullandığı bir başka teknik, ürünlerini almanızı sağlamak için o ürünü zengin ve ışıltılı bir yaşam ile özdeşleştiren görsel retoriktir. Böylece, eğer o ürünü satın alırsanız, sizin de zengin ve ışıltılı bir yaşam yaşayabileceğinizi ima ederler. Eğer alacağınız bir arabanın sizi güzel insanların dünyasına sokacağına inanmanız için haklı nedenler varsa o zaman bu yalnızca retorik olmaz; çünkü böyle olacağına inanmanız için gerçek nedenler vardır. Ama bu tür reklamların çoğunda böyle bir şeye inanmak için ortada bir neden olmaz ve bu ima açıkça ortaya konduğunda ne kadar saçma olduğu görülür. Yine de, bir ürünün zengin ve pırlıtlı bir yaşamla ilişkilendirilmesi psikolojik açıdan çok etkilidir.

Retorik kendi başına kötü bir şey değildir ve insanların görüşlerini değiştirmek için yapılan konuşmalarda yeri vardır. Ama çoğunlukla zayıf kanıtları ve hatalı tanıtlamaları maskeleyen için kullanılır.

Retorik Sorular

Yanıtlanması için değil, yalnızca belli bir etki yapması amaçlanarak sorulan sorular. Bazen soruyu soran kişi yanıtın zaten tek olduğunu düşünür ki, bu durumda retorik soru ikna edici sözlerin işlevini görür (bkz. ikna sözcükleri). Bu biçimiyle retorik sorular düz tümcelerin yerine kullanılır. “...olduğundan kim kuşku duyabilir?” ve “...bir dünyada kim yaşamak ister?” gibi sorular çoğunlukla “...olduğundan kimse kuşku duyamaz” ve “...bir dünyada hiç kimse yaşamak istemez” demekle eşdeğerdir. Böyle sorular kullanıp kullanmamak tümüyle bir biçem sorunudur.

Ama bir de konuşanın tartışılan konuda net bir tavır belirlemekten kaçınmasını sağlayan retorik sorular vardır. Örneğin, özgür irade konu-

sunda yazan biri, bir paragrafın sonuna “Zaten hangimizin seçme özgürlüğü var?” diye bir soru koyabilir. Eğer yazar soruyu yanıtlamaya hazırsa, böyle bir retorik açılım son derece kabul edilebilir bir şeydir. Ama soru havada kalırsa, bu düşünce tembelliği demektir.

Herhangi bir konuda görünüşte çok anlamlı olan bir sürü soru sormak kolay ama yararsız bir şeydir (bkz. sözde derinlik); önemli olan ve işin zor kısmı, böyle sorulara yanıt bulmaktır.

Saçma Sonuç Hamlesi

Doğru olması halinde kaçınılmaz olarak varacağı saçma sonuçları göstererek ileri sürülen şeyin yanlış ya da savunulamaz olduğunu kanıtlama. Buna *reductio ad absurdum* da denir. Karşı savı çürütmek için kullanılan çok yaygın ve etkili bir yöntemdir (bkz. çürütme).

Örneğin, eğer biri, zihinsel duruma etki eden maddeleri kullananların toplumsal bir tehlike yarattığı ve bu yüzden hapse atılması gerektiği savını öne sürerse (bkz. savlama), ona saçma sonuç hamlesini kullanarak karşı çıkmak çok kolaydır. Alkol de zihinsel duruma etki eden bir maddedir ama Batı uygarlığına en büyük katkıları yapmış olan kişiler tarafından da zaman zaman kullanılmıştır. O zaman alkol kullanmış olan herkesi mi hapsedeceğiz? Bu çok saçma olur. Böylece, bu sonuca götüren genellemenin savunulamaz olduğunu göstermiş oluruz. En azından, bu genellemenin daraltılarak zihinsel duruma etki eden maddeler ifadesiyle tam olarak hangi maddelerin kastedildiğinin belirtilmesini sağlarız (bkz. *ad hoc* eklemeler).

Şimdi şu örneğe bakalım: Bir siyasetçi, hazine gelirlerini artırmanın etkili bir yolunun, vergi iade formlarının çok iyi incelenerek vergi kaçırıl-

masına engel olmak olduğunu söyleyebilir. Ancak uygulamada bu işlem bu yolla elde edilecek gelirden çok daha pahalıya mal olacağından, hazinenin artması beklenen gelirlerini azaltmak gibi saçma bir sonuca götürebilir. Bu sayede siyasetçinin önerisinin dikkate değer olmadığını gösterebiliriz (tabii, bu önerinin yapılmasının tek nedeninin hazine gelirlerini artırmak olduğunu varsayarsak). Vergi iadelerinin denetlenmesini daha ucuz bir yoldan yapmak mümkün olursa, o zaman saçma sonuca gidilmez ve bu geçerli bir öneri olarak kabul edilebilir.

Saçma sonuç hamlesini kullanırken karşılaşabileceğimiz en büyük sorun, saçmalığın nesnel bir ölçüsünün olmamasıdır. Birine saçma gelen bir şey bir başkasına çok mantıklı gelebilir. Eğer bir görüş kendi içinde bir çelişki barındırmıyorsa, saçmalığını göstermek çok zor olabilir (bkz. demir lokma yutmak). Yine de, bir görüşün saçma sonuçlara varabileceğini görüyorsanız, o görüşü reddetmek için yeterli bir nedeni var demektir.

Sağlam Tanıt

Doğru öncülleri (bkz. öncüller) olan ve doğru sonuca ulaşan geçerli tanıt (bkz. geçerlilik). Örneğin aşağıdaki sağlam bir tanıttır:

Bütün insanlar *Homo sapiens* türünün örneğidir.

Ben bir insanım.

Öyleyse *Homo sapiens* türünün örneğiyim.

Ama aşağıdaki tanıt, geçerli olmasına karşın sağlam değildir:

Bütün kangurular böcektir.

Skippy bir kanguru.

Öyleyse Skippy bir böcek.

Sahte İkili Karşıtlık

Eldeki seçenekleri yanıltıcı biçimde sıralama (bkz. farklı açıklamalar). İkili karşıtlık, seçenekleri ikiye indirmedir: Örneğin, balıklar ya pulludur ya da puluz. Sahte ikili karşıtlık ise, herhangi bir durumda hiç sözülmeyen başka bir sürü seçenek varken, buradan varılacak yalnızca iki sonuç varını izlenimi yaratır.

Örneğin, birçok durumda “Eğer bizden yana değilsen, bize karşısın demektir” tümcesi böyle bir sahte ikili karşıtlığa dayanır, çünkü üçüncü bir olasılık olan tarafsızlığı ve dördüncü bir olasılık olan kararsızlığı yok sayar. Yine benzer bir biçimde, tanrının varlığına ya inanır ya da inanmazsınız diyen biri, sahte bir ikili karşıtlık kurmaktadır, çünkü böyle önemli bir konuda karar verebilmek için henüz yeterli kanıt olmadığını ileri süren agnostiklerin farklı bakış açısını tümüyle saf dışı bırakmaktadır. Üstelik bu bile sahte bir üçlü karşıtlık sayılabilir, çünkü bir de henüz adı konmamış olan ve tanrının varolduğu düşüncesini tümüyle anlamsız bulan ve bu yüzden de ne doğru, ne yanlış, ne de kanıtlamaz bir şey olacağını ileri süren felsefi bir görüş daha vardır.

İnsanın hayatta her zaman önce kendi çıkarını düşünmesi gerektiğini, çünkü böyle yapmayanların kurban olacağını ve sürekli olarak başkaları için kendi isteklerinden özveride bulunmaları gerekeceğini ileri sürenler de sahte bir ikili karşıtlık yaratmış olurlar. Çünkü burada dile getirilen iki seçenek dışında daha birçok davranış seçeneği vardır. Örneğin, başkaları çok zor durumdayken onlara yardım etmeyi, ama başka zamanlarda kendi çıkarlarınızı düşünmeyi seçebilirsiniz; böylece ne kendi isteklerinizden tümüyle vazgeçmiş ne de başkalarının çıkarlarına tümüyle duyarsız kalmış olursunuz.

Sahte ikili karşıtlıklar ya rastlantısal olarak ortaya çıkar ya da bilerek oluşturulur (belki de bu tümcenin kendisi bile sahte bir ikili karşıtlık sayılabilir). Rastlantısal olarak ortaya çıktığında eldeki seçeneklerin doğru değerlendirilmemiş olduğu düşünülebilir; bilerek oluşturulmuşsa bunun adına sofistlik denir.

Savlama

Desteği olmayan yargı ya da inanç. Herhangi bir konuda görüş bildirdiğinizde bir savlama yapmış olursunuz.

Örneğin ben, “Bu kitabı okumak eleştirel düşünceyi geliştirir” diye bir şey söyleyebilirim. Bu bir savlamadır, çünkü bu yargı için herhangi bir neden ya da kanıt göstermeden söylüyorum. Ya da, “Tanrı yoktur” diyebilirim; ancak herhangi bir kanıtım yoksa, ya da bu konudaki yetkili ağızlardan biri değilsem (öyle bir durumda bile bana bu yargıya nasıl vardığımı sorabilirsiniz; bkz. yetkili ağız gerçeği), bana inanmanız için hiçbir neden yoktur.

Bir savın dile getirilmesi, bu ne kadar yüksek sesle yapılırsa yapılsın, onu doğru kılmaz. Gerçi hepimiz, eleştirel düşünmediğimiz anlarda ne

dediğini biliyor izlenimi veren kişilerden etkileniriz ama yalnızca savlama asla tanıtılmanın yerini tutmaz (bkz. tanıt/tanıtlama). Bir fikrin doğruluğunu tartmanın tek yolu, ona destek olarak sunulan nedenleri incelemek, karşı çıktığımız durumlarda da karşı çıkışımızın nedenlerini aramaktır. Yine de çoğu insan yalnızca inandıkları şeyleri söyler, çünkü sürekli olarak gerekçe açıklamak çok sıkıcı bir şeydir, özellikle de sizin varsayımlarınızı (bkz. varsayım) paylaşan biriyle konuşuyorsanız.

Secdeye Varmak

Abartılı bir saygı göstermek. Tarihte çok büyük düşünürler vardır ve hayran olduğunuz bir düşünürün söylediği her şeyi mutlak doğru olarak algılamak kolaydır. Bazı durumlarda uzman görüşüne ve belli bir konunun incelenmesine hayatını adanmış kişilerin bilgisine güvenmek gereklidir (bkz. yetkili ağız gerçeği ve her konuda uzmanlık). Ama bu tavır çok abartılıp eleştirel düşünmeyi engelleyen bir dalkavukluğa ve bu kişiler karşısında duyulan aşırı bir alçakgönüllülüğe dönüşebilir. Secdeye varmak, sözcük anlamıyla, bir saygı ifadesi olarak eğilip alını yere koymak demektir.

Örneğin, Friedrich Nietzsche bir sürü konuda çok ilginç ve derin düşünceleri olan bir felsefecidir ama, sırf saygı duyduğunuz bir düşünür diye, kadınlar hakkında söylediği şeyleri ("Bir kadına giderken yanına kırbacını almayı unutma") ciddiye almak, onun önünde secdeye varmak olur. Başkalarının düşüncelerini tartmadan kabullenmek zihinsel durgunluğa yol açar.

Sen de

Suç ortaklığı hamlesinin bir türüdür (bkz. suç ortaklığı hamlesi) ve "Bu eleştiri yalnızca benim için değil, senin için de geçerli" demekle eş anlama gelir (bkz. *ad hominem* hamlesi maddesinde anlatılan ikinci anlam).

Sınır Çizmek

Aralarında yalnızca derece farkı olan iki kategori arasında ayırım yapmak. Diyelim zengin ile fakir arasındaki bir sürekli dizide, bazı amaçlar-

la, örneğin vergiden kimlerin muaf tutulacağına dair bir karar verirken kimin zengin kimin fakir sayılacağını belirlemek için, bir sınır çizmek gerekir. Bu sınırın çizildiği yer bir ölçüde keyfi olabilir ama bu hiç sınır çizmememiz gerektiği anlamına gelmez. Bazen bu sınırın başka bir yerden de çizilebileceği gerçeği hiç sınır çizilmemesi gerektiğine ya da çizilen sınırın bir anlamı olamayacağına kanıt olarak gösterilir ama birçok durumda bu görüş yanlıştır.

Sınır çizme gereği genellikle hukuk alanında doğar. Örneğin, İngiltere'de cinsel ilişkiye onay verme yaşı 16 olarak belirlenmiştir, oysa önemli bir fark yaratmadan bunun birkaç ay öncesi ya da sonrası olarak da belirlenebilirdi. Ama bu, hiç sınır çizmememiz gerekir anlamına gelmez; çocukları cinsel sömürüden korumak için hangi yaşın altında cinsel ilişkinin yasalarla yasaklanacağını belirlememiz gerekir. Aynı biçimde, İngiltere'de hız sınırı meskun yerlerde saatte 45 km'dir. Bu sınır 40 ya da 50 km de olabilirdi. Ama bundan, güvenli araba sürme ile sürat yapma arasındaki sınır bir kere çizildikten sonra hız sınırını aşabileceğimiz anlamı çıkmaz. Sınır keyfi olarak çizilmiş olduğu için 135 km'de çizilmiş olsaydı da olurdu diyebilmemiz de mümkün değildir (bkz. kaygan yamaç tanıtı).

Sis Perdesi

Bir tartışmada konuşan kişinin bilgisizliğini ya da hilekârlığını anlamsız bir jargon, sözde derinlik ya da sofistlik perdesi ardına gizlemesine yarayan bir retorik tekniği. Başlangıçta dikkatsiz bir dinleyici zekice görünen bu sözlere kanabilir ama yakından incelendiğinde bu sözlerin içinin boş olduğu anlaşılır.

Siyah-Beyaz Düşünmek

Herhangi bir durumu yalnızca iki uçtaki aşırı noktalardan birine yerleştirerek aradaki bir sürü olasılığı gözden kaçırmak. Bu bir tür sahte ikili karşıtlık yaratmadır. Siyah-beyaz düşünme, dünya yalnızca önceden oluşturulmuş basit sınıflamalara göre algılandığı zaman ortaya çıkar.

Örneğin, delilik ile akıllılık arasında bir sürü ara nokta varken herkese ya deli ya da akıllı olmaları gerekmiş gibi davranmak siyah-beyaz düşündür. Deliliğe ya hep ya hiç mantığıyla yaklaşan biri gerçekleri büyük ölçüde çarpıtıyor demektir. Bu ikisinin arasında herkesin kendi-

ne bir yer bulduğu uzun bir sürekli dizi vardır (gerçi burada aldığımız yer hayat boyu sabit bir nokta olarak kalmaz). Aynı biçimde, insanların ya yeşilaycı ya da alkolik olduğunu söylemek siyah-beyaz düşünmenin yaratığı sahte bir ikili karşıtlıktır (bkz. sınır çizmek).

Siyah-beyaz düşünmenin her koşulda uygunsuz olacağını söylemiyorum. Bazı durumlarda gerçekten de yalnızca iki seçenek bulunabilir. Örneğin, çoktan seçmeli bir matematik sınavında yanıtları doğru ve yanlış olarak sınıflamak mantıksız değildir. Bir yarışta koşan kişilerin 1.5 km'yi 4 dakikanın altında koşanlar ve koşamayanlar diye ayrılması da uygunsuz olmaz. Bu durumların her ikisinde de iki ucun dışında bir seçenek bulunmaz. Ama başka seçeneklerin var olduğu durumlarda siyah-beyaz düşünmek her zaman konuyu basite indirgemek anlamına gelir. Bazı durumlarda ise bundan da ötesi yapılır, bir retorik biçimi olarak kullanılır. "Bizden yana değilsen o zaman bize karşısın" klişesinde olduğu gibi, siyah/beyaz karşıtlığına benzer sahte bir ikili karşıtlık yaratılır, tarafsızlık olasılığı ve bağlılık derecesi göz ardı edilir, böylece kişinin hemen söz konusu davayı desteklemesi sağlanmaya çalışılır.

Siyasetçi Yanıtı

Siyasetçilerle radyo ve televizyonlarda yapılan röportajlarda görülen konu dışılık (bkz. konuyla ilgisizlik). Halkın önünde yanıtlamak istemedikleri sorulara doğrudan yanıt vermekten kaçınmalarını sağlayan bir retorik tekniğidir. Dolaysız sorulara dolaysız yanıtlar vermek yerine siyasetçiler başka bir konuda kısa (bazen de oldukça uzun) bir konuşma yaparlar. Burada kullandıkları hile bu konuşmanın kendi içinde bir bütünlük oluşturması ve soruya doyurucu ve inandırıcı bir yanıt veriyormuş izlenimi yaratmasıdır. Bu konu saptırma taktiği siyasetçinin sakıncalı gördüğü bir soruyu yanıtlamasını engellerken aynı zamanda parti propagandası yapmasına da olanak sağlar. Bu da bir tür gerçeğin tamamını söylememektir (bkz. gerçeğin tamamını söylememek).

Örneğin, kendisine "İktidara gelerseniz yeni vergiler koyacak mısınız?" diye sorulan bir siyasetçi, "evet" ya da "hayır" diye yanıtlanabilecek bu basit soruyu yanıtlamaktansa, rakip partinin vergilendirme politikasını, belli bir vergilendirme biçiminin erdemlerini ya da kendi partisinin geçmişteki vergilendirme politikalarını, kısaca sorulan soruya yanıt vermek dışında her konuyu konuşabilir. Dikkatli dinlemiyorsanız sorunun ne olduğunu unutmanız ve bu retorik akışına kapılmanız işten bile değildir.

Böyle paçayı kurtarmaya yönelik retorik yöntemlerini hep siyasetçilerden bekler hale geldiysek de, ne yazık ki, bu teknik yalnızca siyasetçilere özgü değildir. Sorumlu görevlerde bulunan birçok başka kişi de sorumlulukları ile yüzleşmekten kaçınmak için bu tekniği kullanır (bkz. yanlış izin ardından sürüklemek).

Sofistlik

Doğru uslamlama ilkelerini göz ardı ederek sahte bir tanıtılma kisvesi altında yanlış sonuçlara götüren laf cambazlığı. Sorgulamayı gerektirmek, döngüsel tanıtılar, çok anlamlılıktan yararlanma, biçimsel ve biçimsel olmayan yanıltmacalar, sözde derinlik ve retorik gibi bir sürü kuşkulu tekniğin kullanımını kapsayan genel bir ifadedir.

Örneğin, şu bir sofistliktir:

- Sofist : Bu kedi senin annen.
 Kedi sahibi : Gülünç olma. Bu kedi nasıl benim annem olabilir?
 Sofist : Kedinin senin olduğunu inkâr etmeyeceksin değil mi?
 Kedi sahibi : Tabii ki hayır.
 Sofist : Bu kedinin anne olduğu doğru değil mi?
 Kedi sahibi : Evet.
 Sofist : O zaman senin annen olması gerek.
 Kedi sahibi : Ha.

Bu örnekte sofistin vardığı sonucun yanlış olduğunu ve ortaya konan öncüllerden (bkz. öncüller) çıkmayacağını görmek zor değil. Ama daha karmaşık uslamlama zincirlerinde sofistlik kurnazca gizlenir ve çok zararlı etkiler yapabilir.

Sofistler Antik Yunan'da öğrencilerine her türlü yöntemi kullanarak tartışma kazanmayı öğrettikleri söylenen öğretmenlerdi. İnanışa göre, sofistlerin amacı gerçeğe ulaşmanın değil, dünyada ikbal sağlamanın yollarını öğretmektir. Gerçek sofistler sahiden böyle miydi bilinmez ama günümüzde "sofistlik" terimi, kendi tanıtılmasının yanlışlığının farkında olan şarlatanları tanımlamak için her zaman kötü anlamda kullanılır.

Sokrates Yanıltmacası

Eğer bir terimi tam olarak tanımlayamıyorsanız, onun örneklerini göre-

mezsiz diye özetlenebilecek yanlış bir inanç. Bu biçimsel olmayan yanıltmaca, adını Atinalı büyük felsefeci Sokrates'ten almıştır, çünkü bu yanlış varsayım, belki de haksız bir biçimde, ona atfedilmiştir. Öğrencisi Eflatun'un diyaloglarından anlaşıldığına göre, Sokrates'in kullandığı yöntem, çağdaşlarının “erdem” ve “adalet” gibi bazı temel kavramları anlayışlarındaki eksiklikleri göstermek için, onlardan önce bu terimleri tanımlamalarını istemesi, daha sonra da bir sürü karşıt örnek ile bu tanımlardaki zayıflıkları ortaya koymasındır.

Başka birçok yanıltmaca gibi bu yanıltmacanın da belli bir inandırıcılığı vardır ama yakından incelendiğinde anlaşılır ki, bir terimi tam olarak tanımlayamamak, çoğu durumda bizi o terimi kullanmaktan alıkoymasına gereken bir şey değildir. Örneğin, bu yanıltmacaya kanalar, futbolda “ofsayt” terimini tam olarak tanımlayamayacağınızı, bir oyuncunun ofsayda düşüp düşmediğini anlayamayacağınızı ileri sürebilirler. Oysa futbolcular ve futbol taraftarları arasında pek az kişi böyle bir tanım yapabilecek konumda oldukları halde, bir oyuncunun ofsayda düşüp düşmediğini anlamakta hiç zorlanmazlar. Bir başka örnek vermek gerekirse, “güzellik” terimini tam olarak tanımlayamasak da, çoğumuz bazı insanları güzel bulduğumuzu söylemekten çekinmeyiz.

Elbette sınırdaki durumların bir kavramın içine girip girmeyeceğine karar vermek durumundaysak, tam olarak tanımlama yapabilmek son derece yararlıdır. Ama genellikle, bir şeyin içine girdiği genel kavramı tam olarak tanımlamadan, o kavram içinde düşünülüp düşünülemediğini fark ederiz. Belki de bu, söz konusu kavramın gerekli ve yeterli koşullar aranarak tanımlanmasının mümkün olmadığı durumlarda ortaya çıkar. Yani kavram, felsefeci Ludwig Wittgenstein'in “akrabalık terimi” adını verdiği bir kavram olabilir. Örneğin, Wittgenstein “oyun” teriminin bir akrabalık terimi olduğunu söylemiştir, yani tüm oyunları tanımlamaya yarayan ortak bir öz olmadığını, oyun dediğimiz şeyler arasında yalnızca bazı benzerlikler olduğunu ileri sürmüştür. Eğer bu konuda haklıysa, “oyun” terimini gerekli ve yeterli koşulları ortaya koyarak tanımlamaya çalışmak boşa kürek çekmek olacaktır.

Sonuç

Bir tanıtın ulaştırdığı temel yargı. Adına karşın, sonuç en sonda yer alarak bir tanıtı (bkz. tanıt/tanıtlama) sonlandırmaz. Genellikle başta söylenir, daha sonra ise kendisini destekleyen kanıtlar gösterilir.

Örneğin aşağıdaki tanıtta sonuç ilk tümcedir:

İngiltere kraliyet ailesi ilga edilmelidir.

Eşitsizlik simgesidir.

Bu ailede yaşanan evlilik sorunları halk için kötü örnek oluşturmaktadır.

Buradan mantıksal bir sonuç ancak monarşinin ortadan kaldırılmasına ilişkin koşullar hakkında bazı varsayımlar (bkz. varsayım) yapılırsa çıkarılabilir: Yani, eşitsizlik simgesi olan ya da halk için kötü örnek oluşturan her şey ortadan kaldırılmalıdır gibi.

Eleştirel düşünmenin ana amaçlarından biri, doğru öncüllerden (bkz. öncüller) doğru bir usullama yoluyla doğru sonuçlara varabilmektir (bkz. sağlam tanıt).

Sorgulamayı Gerektirmek

Aydınlatılmaya çalışılan noktanın kendisi hakkında bir varsayımda bulunulması. Bazen tanıtın (bkz. tanıt/tanıtlama) sonucunun (bkz. sonuç) öncüllerden (bkz. öncüller) birine katılması biçiminde ortaya çıkar. Genellikle döngüsel (bkz. döngüsel tanıtlar). Bu, biçimsel bir yanıltmaca değil, geçerli bir tanıtlama biçimidir (bkz. geçerlilik), yani, eğer öncülleri doğruysa, sonucun da doğru olması gerekir. Ancak, tartışma konusu olan noktanın kendisi hakkında bir varsayımda bulunulduğu için, kafasında bu nokta henüz aydınlanmamış olan kişiler için inandırıcı olmayan bir hamledir. Mantıksal olarak geçersiz değildir ama aydınlatıcı da değildir ve sinir bozucudur.

Örneğin, cinayet suçlamasıyla yargılanan ama suçsuz olduğunu iddia eden birinin davasında bu kişiden, suçu sabitleşene kadar “zanlı” değil de “katil” diye söz etmek sorgulamayı gerektirir. Davanın amacı zaten bu kişinin suçlu olup olmadığını saptamaktır, bu yüzden o kişiye “katil” demek, tartışma konusu olan noktanın kendisi hakkında baştan bir varsayımda bulunmak anlamına gelir. Bir başka bağlamda bu sözü kullanmak sorgulamayı gerektirmeyebilir.

Kimileri filozof René Descartes’ın da “Düşünüyorum, öyleyse varım” şeklindeki ünlü *cogito* tanıtında sorgulamayı gerektiren bir duruma yol açtığını ileri sürmüşlerdir. Burada varolduğum kanıtlanmak istenmekte, ama “düşünüyorum” dendiğinde varlığım zaten varsayılmakta ve tar-

tıslan noktanın yanıtı verilmektedir. Bu eleştiriyi yapanlar Descartes'ın "düşünüyorum" yerine "düşünce diye bir şey vardır" demiş olması gerektiğini söylerler; ama eğer böyle söylemiş olsaydı bile, düşüncenin düşünen birini gerektirdiği varsayımı olmadan, bu önermeden "varım" sonucunu çıkartamazdı. Ancak, hakkını yememek için şunu da söyleyelim: Descartes, "varım" yargısının bir tümdengelim sonucu olmadığını açıkça söylemiştir. Yalnızca düşüncenin varlığından kuşku duymanın psikolojik olanaksızlığına dikkatimizi çekmiştir. Bu yüzden kendisine yöneltilen eleştirinin aslında hayali bir hasıma yöneltilmiş olduğunu söyleyebiliriz (bkz. hayali hasım).

Bazen sorgulanması gereken durum soru sorma biçiminde ortaya çıkar. Kaynaşık sorular genelde bu gruba girer. Örneğin, kocanızı dövüp dövmediğiniz henüz kesinlik kazanmamışken, "Kocanızı ne zaman dövmeye başladınız?" sorusu böyle bir sorudur. Bir akrabanız üniversitede ne okuyacaksın diye sorarsa ve siz henüz üniversiteye gidip gitmemeye karar vermemişseniz, bu sorunun kaynaştırdığı soruları ayırtmak daha doğru olur: "Üniversiteye gidecek misin?" ve "Eğer gideceksen ne okumayı düşünüyorsun?" Aksi takdirde, kaynaşık soru sormak sorgulamayı gerektirir.

Ama neyin sorgulamayı gerektirdiğini saptamak bu örneklerde görüldüğü kadar kolay değildir. Bu gibi durumlarda ilk yapılması gereken hangi noktanın aydınlatılmaya çalışıldığının ve tartışmanın amacının açıkça ortaya konmasıdır. Ancak bu yapıldıktan sonra ortada sorgulanması gereken bir durum olup olmadığı anlaşılabilir.

Sorgulamayı gerektirmek deyiminin bir de günlük kullanımı vardır ki, bununla karıştırılmamalıdır. Bazı gazeteciler bu deymi "akla şu soruyu getiriyor" anlamında kullanırlar. Örneğin şu tümcelerde: "Radyoaktif atıklardan kurtulmanın gücü şöyle bir *sorgulamayı gerektiriyor*: Nükleer enerji gerçekten de söylendiği kadar ekonomik ve güvenli mi?" ve "Kamu sektöründe yaygınlaşan yolsuzluk şöyle bir *sorgulamayı gerektiriyor*: Bu iddialar neden zamanında araştırılmadı?" Bu gibi durumlarda sorgulamayı gerektirmek deyimini kullanmak gerekmez, çünkü onun yerine kullanılabilir olan "akla şu soruyu getiriyor" ve "şu soruyu davet ediyor" gibi daha açık ifadeler vardır.

Sorites Paradoksu

Bkz. siyah-beyaz düşünmek, sınır çizmek, paradoks.

Sorular

Bkz. kaynaşık sorular ve retorik sorular.

Söz Dizimine İlişkin Belirsizlik

Bkz. belirsizlik.

Sözcük Anlamına İlişkin Belirsizlik

Bkz. belirsizlik.

Sözde Derinlik

Görünüşte derinliği olan ama aslında öyle olmayan sözler söylemek. Sözde derinlik izlenimi yaratmanın en kolay yollarından biri görünüşte paradoksal olan tümcelerle konuşmak ya da yazmaktır. Örneğin, aşağıdaki sözleri belli bir ciddiyetle söylerseniz, insanlar derin bir düşünce içerdiklerini sanabilir:

Bilgi bir tür cehalettir.

Hareket etmek sizi olduğunuz yerde bırakır.

Gerçek erdeme götüren yol erdemsizlikten geçer.

Sıhık önemli bir derinlik biçimidir.

Bu sözlerden bazıları hakkında düşününce, ilginç yorumlara ulaşabilemeniz ya da uygun bir bağlamda gerçekten anlamlı olmaları mümkün olsa da, bu tür sözler etmenin ne kadar kolay olduğunu görünce sizi fazla etkilemelerine izin vermezsiniz.

Sözde derinlik izlenimi yaratmanın bir başka yolu da popüler ruhbili-min çok kullandığı bir teknik olan bayağı sözleri sanki çok derin söz-lermiş gibi yinelemektir:

Doğduğunda herkes çocuktur.

Yetişkinler her zaman birbirlerine iyi davranmazlar.

Sözde derinlik yaratmanın üçüncü yolu bir dizi retorik soru sorarak bu soruları havada bırakmaktır:

İnsanlar gerçekten mutlu olur mu?
Hayat anlamsız bir oyun mu?
Kendimizi tanımamız mümkün mü?
Herkes kendisini sorgular mı?

Oysa gerçek derinlik bu soruları sormak değil yanıtlamaktır.

Sözlük Tanımı

Sözcüklerin nasıl kullanıldıklarının açıklamaları. Kimileri anlam konusunda sözlüklerin en yetkin kaynaklar olduğunu düşünür. Örneğin böyle kişiler “Sanat nedir?” gibi bir sorunun yanıtının iyi bir sözlüğe bakılarak bulunabileceğini varsayarlar. Oysa bu çok iyimser bir düşüncedir, çünkü “Sanat nedir?” diye soran insanlar bu tür bir bilgi peşinde değildir. “Sanat” sözcüğünün ne anlamda kullanıldığını hepimiz biliriz ama bu, sanatın gerçekte ne olduğu ve bazı kullanımlarının doğru olup olmadığı sorusuna yanıt oluşturmaz. Doyurucu bir yanıt dildeki kullanımın çok ötesine gider ve bu sözcüğü, örneğin, formaldehite yatırılmış ölü bir koyun için de kullanıp kullanamayacağımızı açıklar.

Sözcüklerin yalnızca nasıl kullanıldıklarının aktarılması onların bu biçimde kullanılması için bağımsız gerekçeler göstermeyen tarafsız açıklamalardır. Dahası, sözlük tanımları genelde oldukça kısa ve biraz bulanıktır (bkz. bulanıklık); bazen yalnızca bir sözcüğün eş anlamlıları ile yakın anlamlı sözcükleri sıralarlar. Adaletin ne olduğu konusundaki bir tartışmaya, sözcüğün nasıl kullanıldığını görmek için güvenilir bir sözlüğe bakarak başlamak doğru gelebilir. Ama bu bir siyaset felsefecisinin “Adalet nedir?” sorusunu yanıtlamaz. En iyi olasılıkla tartışmanın başlangıç noktasını oluşturur. Bu gibi durumlarda bir sözlüğü son sözü söyleme yetkisi olan bir şey olarak görmek, ona sahip olmadığı bir yetki vermek olur. Buradaki varsayım, bir sözcüğün yaygın olarak belli bir anlamda kullanılıyor olmasının o sözcüğün o anlamda kullanılmasını haklı göstereceği gibi yanlış bir varsayımdır.

Elbette bu, bazı durumlarda sözlüğün gerçekten de en son kararın verilmesine yardımcı olmayacağı anlamına gelmez. Örneğin sözcüklerin nasıl kullanılageldiği ya da nasıl yazıldığı konusunda bilgilenmek

için sözlüğe bakmak gerekir. Ama bir sözlüğün “Sanat nedir?” ya da “Adalet nedir?” gibi kuramsal sorulara yanıt vermesini beklemek bir hata olur. (bkz. etimolojik yanıltmaca, humptydumptycilik, Sokrates yanıltmacası ve koşullu tanım.)

Sözlüksel Tanımlar

Sözlük tanımının başka adı.

Suç Ortaklığı Hamlesi

Eldeki vakanın özgün olmadığı gösterilmesi. Bu hamle genellikle bir tanıtın (bkz. tanıt/tanıtlama) etkisini zayıflatmak için kullanılır ve tutarlılık isteniyorsa, tanıtlama yapan kişinin öne sürdüğü ilkelerin başka durumlara da uygulanması gerektiğini öne sürer. Suç ortaklığı hamlesinde, tartışmacı, vardığı sonucu gerçekten savunmak istiyorsa, ondan demir lokmayı yutup başka benzer durumları da aynı biçimde ele alması, ya da eldeki vakanın benzer başka durumlardan niye farklı olması gerektiğini açıklaması istenir (bkz. demir lokma yutmak).

Örneğin, kötü sakatlanmalara ve hatta ölüme yol açtığı gerekçesiyle profesyonel boks karşılaşmalarının yasaklanması gerektiğine inanıyorsanız, boks savunana bir kişi size bu konuda boksun tek örnek olmadığını söyleyebilir. Araba yarışları, kriket, futbol, karate ve tekne yarışlarının da bazen kötü sakatlanmalara neden olabileceğini ve bu bakımdan boks ile aralarında bir suç ortaklığı olduğunu öne sürebilir. Tutarlılık adına, boksa karşı olan kişi bu anda ya adı geçen bütün bu sporlara da karşı olduğunu söyleyecek ya da onların hangi bakımlardan konuyla ilgisiz olduğunu gösterecektir. Elbette örneğin şöyle bir şey söylenebilir: Bu sporlar içinde ana amacı rakibe fiziksel zarar vermek olan tek spor bokstur. Suç ortaklığı hamlesini kullanarak hasmınızın tartışılan konunun özgünlüğünü açıkça ortaya koymasını sağlayabilirsiniz.

Bir başka ve biraz daha açık bir örneğe bakalım. Zina yaptığı için bir kadını taşlamaya hazırlanan bir kalabalığı engellemek için İsa ilk taşı hiç günah işlememiş birinin atmasını istemiştir. Bununla demek istediği şudur: Eğer bu kadın bir günah işlemişse, bu yalnızca ona özgü bir davranış değildir, hepimiz günah işleriz. Ama kadını taşlamak isteyenlerin bazılarının günahlarının kendilerini bu günahkâr kadından ayırma-

ya yetecek ölçüde farklı olması (örneğin onların günahları henüz işlenmemiş, yalnızca düşüncede kalan günahlar olabilir) ve kadının günahının (her ne kadar taşlama gibi zalim bir cezayı haklı çıkaracak ölçüde olmasa da) kendilerinin günahlarından daha büyük bir günah sayılması gerektiğini söylemeleri de mümkündür.

Bazı suç ortaklığı iddiaları ise kuşkuludur. Örneğin, kimileri bu hamleyi herkes çirkin davranıyor diyerek kendi çirkin davranışlarına mazeret bulmak için kullanır (bkz. "herkes böyle yapıyor").

Sürekli Dizi

Bkz. siyah-beyaz düşünmek, sınır çizmek ve kaygan yamaç tanıtı.

Şeytanın Avukatı

Bir görüşe katılmadığı için değil, sırf tartışma olsun diye karşı görüşü savunan kimse. Şeytanın avukatı, görüşlerini büyük ölçüde paylaştığı halde, hasmının tanıtının (bkz. tanıt/tanıtlama) sağlamlığını sonuna kadar sınar. Bu, tanıtlardaki boşlukları göstermek ve savruk düşünmeyi önlemek için kullanılan yararlı bir tekniktir. Eğer bir tanıt, onda bir zayıflık bulmak için çabalayan birinin sürekli saldırılarına karşı koyabiliyorsa, iyi bir tanıt demektir; karşı koyamıyorsa, o zaman ya ekleme yapılmalı (ama sahte *ad hoc* eklemeler olmasa iyi olur), ya da en kötü olasılık olarak terk edilmelidir.

İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler adlı kitabında felsefeci René Descartes, kesin olarak bilebileceğimiz bazı şeylerin varolduğu görüşünü savunmak istemiştir. Ama yalnızca vardığı sonuçları ortaya koymak yerine, “İlk Düşünce”de kendi görüşlerine karşı şeytanın avukatlığını yapmış ve beş duyumuzla elde ettiğimiz bilgilerin kuşkulu olduğuna dair yapılabilecek en aşırı karşı çıkışı yapmıştır. Duyularımızla elde ettiğimiz bilgilerin yalnızca duyular güvenilir olmadığı için değil, aynı zamanda

düş görmediğimizden asla emin olamayacağımız için kuşkulu olacağını ileri sürmüştür. Hatta bir adım daha ileri gitmiş ve (bir fikir cimnastiği yaparak) belki de kötü bir cin tarafından sistematik olarak kandırılmakta olduğunu hayal etmiş ve böyle bir şeyin olmadığından nasıl emin olabileceğini sorgulamıştır. Descartes ancak hiçbir şeyi kesin olarak bilemeyeceğimiz tartışmasını sağlam bir biçimde kurduktan sonra kuşku duymanın, kuşku duyan birinin varlığının kanıtı olduğu fikrini ileri sürmüştür. Böylece, kuşkucular tarafından yapılabilecek olan olası karşı çıkışları önceden saf dışı bırakmış ve tanıtının etkinliğini artırmıştır.

Şeytanın avukatlığını yapanlar bazen ikiyüzlülükle (bkz. ikiyüzlülük) suçlanır. Bu suçlama onlara, özellikle içtenlikle inanmadıkları eleştirileri yaptıkları zaman, yani kendi görüşlerine kendileri de inanmadıkları ya da karşı çıktıkları görüşün sonucunun (bkz. sonuç) doğru olduğunu bildikleri zaman yöneltilir. Oysa bu ikiyüzlülük suçlaması, konunun özünü gözden kaçırmakta ve belki de deyimden içindeki “şeytan” sözcüğünün kötü çağrışımlarının “avukat” sözcüğünün çağrışımlarına baskın çıkması nedeniyle yapılmaktadır. İkiyüzlüler gerçek niyet ve düşüncelerini saklayan kişilerdir, oysa şeytanın avukatlığını yapanlar açıkça, bir görüşü savunanları vardıkları sonuçları tartışmasız bir biçimde tanıtlamaya ve her türlü karşı görüşe dayanıklı hale getirmeye davet ederler. Bu stratejiyi kullanma nedeni çoğunlukla şeytanın avukatının kendisinin de desteklediği sonuçların sağlam gerekçelere dayandırılmasını sağlamak ve böyle yapılmadığı takdirde yalnızca önyargı diye nitelendirilebilecek görüşleri aklamak, ya da sonucu doğru olmasına karşın zayıf gerekçelere dayandırılmış tanıtıları güçlendirmektir (bkz. kötü neden yanılmacası). Bu ise, görünüşün aksine, ikiyüzlülük değil, içtenlikli bir gerçeği arama çabasıdır.

Tanım

Bkz. döngüsel tanım, sözlük tanımı, humptydumptycilik, gerekli ve yeterli koşullar, Sokrates yanıltmacası ve koşullu tanım.

Tanıt/Tanıtlama

Tartışmada varılan bir sonucu desteklemek için öne sürülen nedenler. Buradaki tartışma, anlaşmazlık anlamındaki tartışma ile karıştırılmamalıdır, çünkü anlaşmazlıkta uslamlama yapmak yerine fikirler ve karşı fikirler ileri sürülür (bkz. savlama). Bu kitapta kullanılan anlamıyla “tanıtılma”, bir sonuca inanmak için geçerli nedenler göstermeye denir. Bir savlama yapıldığı zaman ise, ortada yalnızca varılmış bir sonuç vardır, ama bu sonuca niye inanmamız gerektiğini belirten bir neden gösterilmez. Tabii eğer bu sonuç, ilgili konuda yetkili bir ağız tarafından açıklanmışsa, o başka (bkz. yetkili ağız gerçeği).

Mantık kitaplarında tanıtılar, özellikle de tümdengelim tanıtıları, öncüllerin (bkz. öncüller) sonuçtan (bkz. sonuç) dikkatle ayrıldığı ve sonu-

cun “öyleyse” sözcüğüyle başlayan bir tümcede belirtildiği derli toplu bir kalıp olarak öğretilir. Oysa, gerçek yaşamdaki tanıtılarda bu yapıyı saptayabilmek o kadar kolay değildir. Genellikle öncüllerden en az bir tanesi açık değil, örtük olarak bulunur (bkz. varsayım ve *enthymeme*: eksiltili tasımsal çıkarım). Üstelik sonuç öncüllerden sonra değil önce gelir ve başında nadiren “öyleyse” ve “bu nedenle” gibi ifadeler bulunur. İşte bu yüzden, bir tanıtı değerlendirilmeden önce, çoğu zaman sonuç ile öncüller arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmak gerekir.

Örneğin şöyle bir sözle karşılaşabilirsiniz:

Çocuğunuzun *Otomatik Portakal* adlı filmi izlemesine izin vermemelisiniz.

Şiddet içeriyor.

Biraz deşince buradaki tanıtın şöyle bir şey olduğu görülür:

Şiddet içeren filmleri izlemek çocuklardaki şiddet eğilimini artırır. Çocukların şiddet eğilimlerini arttıran şeyler yapmasını engellemelisiniz.

Çocuğunuzun bazı filmleri izlemesine izin vermeyebilirsiniz.

Otomatik Portakal şiddet içeren bir filmidir.

Bu nedenle çocuğunuzun *Otomatik Portakal* adlı filmi izlemesini engellemelisiniz.

Bu, geçerli bir tanıttır (bkz. geçerlilik). Tabii ki birçok durumda tanıtıların bu kalıba dökmek son derece sıkıcı bir şey olabilir. Ama genellikle öncüllerin nasıl olup da sonucu desteklediği pek açık olmaz; böyle durumlarda tanıtın yapısını ortaya koymak yararlı olur.

Yukarıdaki örnekte öncüllerin doğru olması durumunda sonucun da mutlaka doğru olduğunu gözden kaçırmayın. Hiçbir durumda öncüllerin doğru, sonucun ise yanlış olması mümkün değildir. Çünkü bu, geçerli bir tanıttır. Bir başka deyişle, böyle bir tanıt doğruları ortaya koyar, yani doğru öncüller ile başlarsanız doğru sonuca ulaşmanızı garantiler. Eğer bir tanıt geçerli ise, sonucunu doğru olarak kabul etmeniz gerekir; eğer sonucun doğru olmadığını düşünüyorsanız, o zaman öncüllerden en az birinin yanlış olduğunu göstermeniz gerekir. Doğru öncülleri olan geçerli bir tanıtı sağlam tanıtı denir.

Bazı tanıtılar ise tümevarımcı yöntemi kullanır (bkz. tümevarım). Örneğin, aşağıdaki duruma bakalım:

Resim restorasyonu pek çok değerli tabloya zarar vermiştir; dünyadaki ulusal müzeler zarar görmüş tablo örnekleriyle doludur. Resim restorasyonunun çok dikkatli yapılması gerekir, aksi takdirde resimlere zarar gelmesini önlemeye çalışırken daha çok zarar verilebilir.

Bu da bir tanıttır ama tümdengelimci değildir, doğruları ortaya koymaz. Resim restorasyonunun çok dikkatli yapılması gerekir biçimindeki sonuç, geçmişte bazı restorasyon çalışmalarının resimlere zarar vermiş olması kanıtı üzerine temellendirilmiştir. Bu sonuca inanmanın nedeni, geçmişe ilişkin gözlemler ve gelecekte de benzer şeylerin olabileceğinin düşünülmesidir. Tümevarımcı tanıtılar hiçbir şeyi kesin olarak kanıtlamaz; yalnızca olasılıklara ve kesinliğe yakın doğrulara işaret eder. Varılan sonuçları destekler ama tümdengelimci tanıtılamanın şaşmaz doğrularına yaklaşamaz.

Tanıtlama desteksiz savlamaya göre daha değerlidir; çünkü tanıtlamada uslamlama yapılır ve insanlar bunun varılan sonucu destekleyip desteklemediğine karar verebilir. Herhangi bir konudaki karşıt görüşler arasında seçim yapabilmenin en iyi yolu iki tarafın da tanıtılarını değerlendirmektir. Birisi bir tanıtlama yapıyorsa, sonucun söylenen nedenlerle desteklenip desteklenmediğini tartabiliriz. Oysa, eğer önyargı, retorik ya da desteksiz savlama kullanılmışsa, varılan sonuçların doğru olduğu ortaya çıksa bile niye doğru olduklarını ve onlara nasıl ulaşıldığını bilemeyiz.

Taraf Tutma

Bkz. önyargı ve özel çıkar.

Taşralılık

Doğru davranışın ölçüsü olarak yaşadığımız yöredeki insanların davranışlarına bakarak bir genelleme yapmak bazen taşralılık olarak adlandırılır (bkz. hızlı genelleme). Güvenilir olmayan bir tanıtlama yöntemidir (bkz. önyargı). Buna verilen ad, taşrada yaşayan insanlar hakkındaki bir önyargıyı ele verir. Bu önyargıya göre taşralılar fazla seyahat etmediklerinden dünyayı tanımazlar ve kendi yörelerinde yapılan şeylerin dünyanın her yerinde geçerli olduğunu, ya da en azından başka yerlerde yapı-

lanlardan daha iyi olduğunu düşünürler. Elbette, bu, eldeki kanıtlardan varılabilecek güvenli bir genelleme değildir.

Örneğin, Oxford Üniversitesi'nin yemekhanesinde muzun çatal bıçakla soyulması görgüsüne alışmış olan bir hoca, muzun elleriyle soyan birinin kaba olduğunu düşünebilir.

Teferruatçılık

Çoğunlukla asıl önemli konuyu gözden kaçırarak gereksiz ayrıntılarla uğraşma. "Teferruatçılık" sözcüğü her zaman kötü anlamda kullanılır.

Örneğin, bu kitabı okuyan bir teferruatçı, bunun ve diğer birçok maddenin ilk tümcesinde fiil olmadığını, bu yüzden de tümce sayılamayacaklarını söyleyebilir. Oysa, eğer her maddenin açıklamasını gramer açısından doğru ve tam tümcelerle yapmaya kalkışsam, netlik ve kesinlikten ödün vermem gerekirdi ki, bunlar benim açımdan doğru tümce kurmaktan çok daha önemli şeylerdir. Ayrıca, maddeleri bu biçimde açıklamak rastlantısal bir kural dışılık değil, verdiğim bilinçli bir karardı. Kitabın içeriğini göz ardı ederek yalnızca bu yönüne odaklanmak teferruatçılık ve uygunsuz bir davranıştır. Teferruatçının ana özelliği, özellikle gramer ve sözdizimi alanında, sıkı bir kuralcılıktır. Elbette kuralları bir yana bırakalım demek istemiyorum, ama kurallara sıkı sıkıya bağlılık yazının amacına ulaşmasını engelliyorsa, bazı kurallar çiğnenebilir.

Teferruatçı bir park bekçisi "çimlerin üzerinde yürümeyin" yazılarının hepsini "çimlere basmayın" biçiminde değiştirebilir, çünkü ilk uyarının çimlerin üzerinde dans etmeyi, koşmayı, zıplamayı ve yuvarlanmayı kapsamadığını düşünebilir. Dildeki olası belirsizlikler konusunda bu türden aşırı titizlik teferruatçının ana özelliğidir. Teferruatçıların çoğu söylenen şeyi bağlamından ayrı düşünür ve aslında hiç de mümkün olmayan bazı karışıklıkların doğacağından kaygı duyarlar.

Teferruatçılık suçlaması bir retorik biçimi olarak da kullanılabilir. Kendi görüşlerini başkalarına dayatmak isteyen kişiler yapılan eleştirileri teferruatçılık diye sınıflandırabilir. Böyle birinin yaptığı uslamlamanın ve kanıtlarının ayrıntıları üzerinde durursanız haksız bir biçimde teferruatçılıkla suçlanabilirsiniz. Oysa genellikle bu suçlama dikkatli bir biçimde düşünülen kimselere yapılmaktadır. Bu suçlamaya verilecek en iyi yanıt, tartışılmakta olan konuda ayrıntıların ne kadar önemli ve gerekli olduğunu göstermektir. Ne yazık ki teferruatçılık ile ayrıntıya özen göster-

mek arasında kesin bir sınır çizgisi yoktur. Her bir durum için eldeki konunun ne ölçüde bir titizlik gerektirdiğine karar vermek gerekir.

Teknik Terimler

Bkz. jargon.

Titizlenme

Bkz. teferruatçılık.

tu quoque

Latince “sen de” anlamına gelen söz. Suç ortaklığı hamlesinin bir türü olan bu hamle, “bu eleştiri yalnızca benim için değil, senin için de geçerli” demekle eşdeğerdir (bkz. *ad hominem* hamlesi maddesinde anlatılan ikinci anlam).

Tutarlılık

İki inancın her ikisi de doğru ise bunlar tutarlı, yalnızca biri doğru ise tutarsızdır. Örneğin, alkollü araba kullananların sert cezalara çarptırılması gerektiği inancım ile alkolün insanların araba kullanma yeteneklerine fazlaca güvenmeleri gibi bir sonuca yol açtığını düşünmem arasında bir tutarlılık vardır, çünkü bir çelişkiye (bkz. çelişki) yol açmadan her iki düşünceye de sahip olabilirim. Aralarında hiçbir ilgi olmamasına karşın, boğa güreşinin gaddarlık olduğunu düşünmem ile Londra'nın İngiltere'de olduğunu düşünmem de tutarlıdır. Oysa, döllenenmiş insan yumurtasını yok etmenin ahlaken yanlış olduğunu düşünmem ile rahim içi araç kullanmanın ahlaken sakıncası olmadığını düşünmem tutarsızlıktır. Çünkü rahim içi araçlar genellikle yumurtaların döllenmesini engelleyen değil, döllenenmiş yumurtaları yok eden araçlardır. Bu durumda bir yandan döllenenmiş insan yumurtasının yok edilmesine karşı çıkarırken öbür yandan döllenenmiş insan yumurtasını yok eden bir aracın kullanımını ahlaken kabul ediyorum. Buradaki çelişkiyi daha açık ola-

rak ortaya koymak için şöyle de diyebiliriz: Bu hem döllenmiş insan yumurtasının yok edilmesine her koşulda karşı olmak, hem de buna her koşulda karşı olmamak anlamına gelir.

İlkelerin tutarlı bir biçimde uygulanması ortada iyi bir neden yokken özel istisnalar yapmamak demektir (bkz. suç ortaklığı hamlesi ve *ad hoc* eklemeler). Örneğin bir ülke, insani kaygılarla davrandığını söyleyerek bir başka ülkedeki bir iç savaşa karışır, tutarlı olmak için benzer durumların hepsinde de aynı biçimde davranması gerekir. Böyle bir durumdaki tutarsızlık akla, bu ülkenin bir başka ülkedeki iç savaşa, dile getirdiği ilke nedeniyle değil de, bundan özel bir çıkar (bkz. özel çıkar) umduğu için karışmış olabileceğini ve öne sürülen ilkenin aslında bir mantığa bürüme olabileceğini getirir.

Tutarsızlık

Bkz. suç ortaklığı hamlesi, tutarlılık ve ikiyüzlülük.

Tutumluluk İlkesi

Bkz. Ockham'ın usturası.

Tümdengelim

Öncüllerden (bkz. öncüller) sonuca varan (bkz. sonuç) geçerli uslamla-
ma (bkz. geçerlilik). Tümdengelim tanıtıları (bkz. tanıt/tanıtlama) doğru-
ları ortaya koyar, yani, doğru öncüllerle başlarsanız sonucun mutlaka
doğru olması gerekir. Tümevarımın tersine, doğru öncülleri olan bir
tümdengelim doğru sonucu garantiler.

Örneğin aşağıdaki örnek bir tümdengelim tanıtıdır:

Alkollü araba kullanan herkesin cezalandırılması gerekir.

Sen alkollü araba kullanıyorsun.

Öyleyse senin de cezalandırılman gerekir.

Eğer öncüller doğruysa sonuç da mutlaka doğrudur. Sonuç, öncüllerin içinde olan bir şeyi ortaya çıkarır. İşte bir başka tümdengelim örneği:

Bütün tanrılar ölümsüzdür.
 Zeus bir tanrıdır.
 Öyleyse Zeus da ölümsüzdür.

Burada da yine öncüller doğruysa sonuç da mutlaka doğru olur.

Tümevarım

Doğru öncüllerin (bkz. öncüller) sonucu inanılır kıldığı ama kesin olarak doğruluğunu garantilemediği bir uslamlama biçimi. Tümevarım genellikle deneysel gözlemlerden bir genellemeye gider. Öncüllerin doğru olması varılan sonucun da doğru olması olasılığını artırır ama asla kesinleştirmez. Tümevarım çoğunlukla tümdengelim ile karşılaştırılır. Öncülleri doğru olan bir tümdengelim tanıtının (bkz. tanıt/tanıtlama) (sağlam tanıt) sonucu kesin doğrudur, yani eğer öncüller doğru ise, sonuç da mutlaka doğru olur. Bu durum tümevarım tanıtı için geçerli değildir; burada öncüller doğru ve tanıtlama iyi ise, bundan ancak sonucun doğru olma olasılığı çıkar. İyi bir tümevarım tanıtı, sonucunun doğru olma olasılığı çok yüksek olan bir tanıttır. Ama tümevarım tanıtılarında kesinlik elde edilemez. Tümevarım tanıtıları asla geçerli olamaz (bkz. geçerlilik); en azından tümdengelim tanıtılarının geçerliliği anlamında. Tümevarım genellemelerinin ne tür ve hangi sayıda kanıttan çıkartılacağı durumdan duruma değişir.

Hepsi çok güzel kokan bir sürü gül gördüğünüzü düşünün. Bu deneyim üzerine bütün güllerin güzel koktuğu sonucuna varabilirsiniz. Bu bir tümevarım uslamlaması örneği olur. Benzeşim tanıtı üzerine kuruludur (bkz. benzeşim tanıtı), çünkü genellemeyi yapmanızın nedeni şudur: Madem ki gördüğüm bütün güller bir bakımdan birbirlerine benziyor, o zaman bundan sonra görülebilecek bütün güllerin de bu bakımdan benzer olacağını söyleyebilirim. Oysa bu tümevarım genellemesi yanlış olabilir. Karşılaştığınız güller hakkında yaptığınız gözlemin doğru olması, vardığınız sonucun tüm güller için geçerli olacağını garanti edemez. Bu sonuca şimdilik, yani bir karşıt örnek ortaya çıkıp genellenemeyi çürütene (bkz. çürütme) kadar inanabilirsiniz. Nitekim, insan burnunun alabileceği kokuya sahip olmayan güller vardır. Demek ki bu genelleme, onu destekleyen kanıtlar olmasına karşın, yanlıştır.

Elbette, bu, tümevarımın bütünüyle yararsız bir uslamlama türü olduğu anlamına gelmez. Aslında her gün tümevarım yaparız: Geleceğin

geçmişe nasıl benzeyeceği konusundaki tüm beklentilerimiz ona dayalıdır. Bugüne kadar hep öyle yaptı diye suyun susuzluğumuzu gidermesini bekleriz. Hayatımızın her gününde doğmuş olduğu için güvenle yarın da güneşin doğmasını bekleriz. Ama tümevarım tanıtılarının sonuçları kesin değil, ancak büyük olasılıkla doğru olur.

Van Gogh Yanıltmacası

Adını aşığıdaki durumdan alan ve güvenilir olmayan bir tanıt biçimi:

Van Gogh yaşadığı sürece yoksuldu ve onu kimse anlamadı, oysa şimdi herkes onu büyük bir sanatçı olarak tanıyor; ben de yoksulum ve beni kimse anlamıyor, öyleyse bir gün beni de büyük bir sanatçı olarak tanıyacaktlar.

Tümüyle geçersiz (bkz. geçerlilik) olmasına karşın bu tarz uslamlama özellikle kendilerini kanıtlamaya çalışan sanatçılara çekici gelir ve ham hayalciliğin çok yaygın bir biçimidir (bkz. ham hayalcilik). Genellikle böyle açıkça dile getirilmez ama yaşam tarzından anlaşılır. Bir başka bağlamda aynı tanıtılmaya şu biçimde rastlayabilirsiniz: "Mick Jagger ile ben aynı ilkokula gittik; Mick Jagger çok ünlü oldu, öyleyse ben de olacağım."

Van Gogh yanıltmacasının yanıltıcı olmasının nedeni, dünyadaki yoksul, anlaşılmamış ve tanınmamış insanların sayısının büyük sanat-

çılar ve rock yıldızlarına göre çok daha fazla olmasıdır. Büyük bir insanla genel bir özelliği paylaşıyor olmam benim de büyük olmamın garantisi olamaz. Bu ancak söz konusu özellik onların büyük insanlar olmalarının nedeni ise ya da bu özellikle büyüklük arasında bire bir bağıntı varsa (bkz. bağıntı ile nedenin karıştırılması) mümkündür. Hatta o zaman bile bu, yalnızca ender olarak üne yol açan bir özellik olabilir. Bu öncül-lerden (bkz. öncüller) çıkarılabilecek tek sonuç, yoksul ve anlaşılmamış biri olmanın (ya da belli bir ilkokula gitmiş olmanın) büyük insan olma olasılığını ortadan kaldırmayacağı olabilir.

Van Gogh yanıltmacasına bel bağlamanın budalalığı parodi yoluyla kolayca gösterilebilir: "Beethoven'ın bir kalbi ve omuriliği vardı ve büyük bir besteciydi; benim de bir kalbim ve omuriliğim var, öyleyse ben de büyük bir besteci olacağım". Böyle söylendiği zaman Van Gogh yanıltmacasının zayıf bir benzeşime dayandırıldığı görülür; ünlü birine sırf önemsiz bir bakımdan benziyorum diye ona diğer bakımlardan da benze-mem gerekmez.

Varsayım

Söze dökülmeyen, açıkça söylenmeyen ama doğruluğu kabul edilen bir öncül. Aslında "varsayım" sözcüğünde bir belirsizlik vardır, çünkü bir tanıtın başlangıç noktası olan ve belirtilmiş bir öncüle de varsayım denir (bkz. kabul, bazen önkabul de denir). Genellikle varsayımlarla konuşuruz, çünkü eğer böyle yapmazsak, o kadar çok ön hazırlık yapmamız gerekir ki asıl konuya bir türlü gelemeyiz. Bu varsayımların çoğu paylaşıldığından birbirimizle anlaşmamız zor olmaz. Ama farklı varsayımlardan yola çıkan iki kişi tartıştığında, karışıklıkların ve yanlış anlamaların olması kaçınılmazdır.

Örneğin, bilgisayar virüslerinin ne olduğu konusundaki bir tartışmada, değerli bir bilim adamı, doğal virüsler gibi onların da canlı sayılması gerektiğini, çünkü her ikisinin de parazit olduğunu ve çoğalma yetenekleri bulunduğunu söylemiştir. Bir başka bilim adamı ise, bilgisayar virüslerinin doğal virüslere çok benzediğini kabul etsek bile, bunun onların canlı organizmalar olduğunu kanıtlamaya yetmeyeceğini, çünkü doğal virüslerin kendilerinin canlı sayılıp sayılamayacağını tartışmalı olduğunu belirtmiştir. Birinci bilim adamı doğal virüsler ile bilgisayar virüsleri arasındaki büyük benzerlikten yola çıkmaktadır (bkz. benzeşim tanıtı), ikinci bilim adamı ise, benzerlik doğru olsa bile buradan varılan

sonucu (bkz. sonuç) sorgulamaktadır. İkinci bilim adamının söylediği şey, birinci bilim adamının doğal virüslerin canlı olup olmadığı konusunda büyük bir varsayımdan yola çıkmış olduğudur. Dolayısıyla vardığı sonuç, yalnızca doğal virüsler canlı ise doğru kabul edilebilir. Bu varsayım, birinci bilim adamının tanıtında (bkz. tanıt/tanıtlama) açıkça belirtilmemiştir, çünkü o yalnızca bilgisayar virüsleri ile doğal virüsler arasındaki büyük benzerliği göstermiştir. Bu varsayım ortaya çıkartıldığında ise tartışılabilir ve ne kadar doğru olduğu değerlendirilir (bkz. *enthymeme*: eksilteli tasımsal çıkarım). Bu durumda, önce virüsün bir canlı türü olup olmadığı ele alınır ve bu konuda karar verildikten sonra doğal virüsler ile bilgisayar virüsleri arasındaki benzerlik incelenir.

Kimileri, latife olsun diye, varsayımlarda bulunmanın karşımızdakini eşek yerine koymak olduğunu söylerler.* Bu yalnızca kötü bir sözcük oyunu değil, aynı zamanda çok yanıltıcı bir şeydir. Hepimiz her zaman varsayımlarda bulunuruz. Bu varsayımların ne olduğunu bildiğimiz sürece ve varsayımlarımızın doğru olması koşuluyla bunda bir yanlışlık yoktur. Yalnızca belirli durumlarda nedensiz varsayımlarda bulunmamak gerektiğini söylemek istiyorum. Bu, *bütün* varsayımlardan kaçınılmalıdır anlamına gelmez; zaten böyle yapmak olanaksızdır (bkz. bazı/bütün karışıklığı).

Varsayımlar Üzerine Konuşmayalım

Olasılıklara ilişkin zor soruları yanıtlamaktan kaçınmak için kullanılan bir retorik tekniği. Varsayımsal bir durum, ortaya çıkması olanak dahilinde olan bir durumdur. Örneğin, kendimizi içinde bulabileceğimiz varsayımsal bir durum, dünyadaki denizlerin ve ırmakların aşırı kirlenmesi sonucunda, buralardan çıkan balıkları yemenin tehlikeli olacağı durumdur. Şu anda durum böyle değildir ama gelecekte pekala böyle olabilir. Geleceği planlarken çoğunlukla böyle varsayımlar dikkate alınır ve bunların gerçekleşmesi durumunda alınacak önlemler kararlaştırılır. Örneğin, askeri eğitim, olabilecek şeyler üzerine kuruludur; bir spor antrenörü oyuncularını büyük karşılaşmaya hazırlarken bir sürü varsayımsal durumu düşünür; bir baraj inşa eden mühendisler hesaplarını yaparken olası yağışları ve su seviyesini göz önünde bulundurur vb.

* İngilizce varsaymak anlamına gelen 'assume' sözcüğünün, içinde eşek 'ass', sen 'u' ('you' okunur), ve ben 'me' sözcüklerini barındırdığı düşünülerek yapılmış bir sözcük oyunu. (ç.n.)

Ama bazı yetkili kişiler kendilerini bağlamamak için bir yol bulmuşlardır. Kendilerine varsayımsal bir durumda ne yapacakları sorulduğunda bunun konuyla ilgisiz bir soru olduğunu, olabilecek şeylere ilişkin soruları yanıtlamak zorunda olmadıklarını, hayali değil gerçek dünyanın sorunları ile ilgilendiklerini söylerler. Yani, bazı sorulara sırf varsayımsal oldukları gerekçesiyle yanıt vermek istemezler. Oysa bu, varsayımlar üzerine konuşmayalım hamlesi olarak bilinen bir retorik hilesidir. Gerçekten de çok uzak olasılıklara ilişkin bazı sorulara yanıt vermek gerekemeyebilir (ama bunların bile bazılarının üzerinde durmaya değer; bkz. fikir cimnastiği).

Örneğin biri "İngiltere kraliyet ailesinin Sicilyalı mafya üyeleri olduğu ortaya çıksa ne yaparsınız?" diye bir soru sorsa, bu soruyu yanıtlanmaya değer bulan kimse çıkmaz, çünkü burada çok uzak bir olasılıktan söz edilmektedir. Ama "Monarşinin kaldırılması İngiliz Anayasası açısından ne anlama gelir?" biçiminde bir soru çok daha gerçekçidir ve olasılık dahilinde olan bir duruma değindiği için yanıtlanmaya değer. Bu sorunun yanıtı büyük önem taşımaktadır ve monarşinin kaldırılması ile sonuçlanacak eylemleri başlatabilecek kişileri etkiler. Bu soruyu yanıtlamayı sırf varsayımsal bir duruma ilişkin olduğu için reddetmek önemli bir konuda konuşmaktan kaçınmak anlamına gelir.

Varsayımlar üzerine konuşmayalım hamlesini sık kullanan siyasetçiler bilmelidirler ki, herhangi bir konuda siyasetlerinin ne olduğunun açıklanması partilerinin bir dizi varsayımsal durumda alacağı tavrın açıklanmasından başka bir şey değildir (buna en başta kendi partilerinin iktidara gelme olasılığı dahildir). Eğer parti siyasetini oluştururken varsayımsal durumlar üzerinde kafa yoruyorsa, o zaman olasılıklara ilişkin soruları yanıtsız bırakmalarına bunların olan şeyler değil, olabilecek şeyler hakkında oldukları gerekçesinden daha sağlam bir gerekçe bulmaları gerekir (bkz. tutarsızlık ve suç ortaklığı hamlesi).

Varsayımlı

Bkz. varsayımlar üzerine konuşmayalım hamlesi.

Yalan Söylemek

Doğru olmadığını bildiğiniz bir şeyi yazmak ya da söylemek. Yalan herkesin lanetlediği ama yaygın olarak kullanılan bir şeydir.

Kimileri yalanın her koşulda kötü bir şey olduğunu ve yararlı sonuçlar doğursa bile haklı gösterilemeyeceğini düşünürler. Bu görüşün kaynağı dini inançtır. Kimileri ise yalan söylemenin çoğunlukla kötü sonuçlar doğurduğu için yanlış bir şey olduğunu düşünürler. Herhangi bir durumda söylenen yalanın kötü bir sonucu olmasa da, yalan, ortaya çıkarıldığında insanlar arası iletişimin temeli olan doğru söyleme alışkanlığına duyulan güveni zayıflatan bir şey olduğu için yine de ahlaken yanlıştır. Örneğin, kendimi genç göstermek için yaşım konusunda yalan söylersem ve bu yalanım ortaya çıkarsa, kimseye bir zarar vermemiş olmama karşın, bana olan güveninizi sarsmış olurum ve siz bundan sonra söyleyeceğim başka şeylere de inanmayabilirsiniz. Bu yüzden her türlü yalanın böyle dolaylı etkileri vardır. Ama çok sınırlı durumlarda bazen bir yalanın yararı vereceği zarardan daha büyük olabilir. Örneğin, ciddi bir hastalığı olan birine, ne kadar ömrü kaldığı konusunda yalan

söylemek o kişinin yaşamını biraz daha uzatabilecekken, gerçeği öğrenmesi fiziksel çöküntüyü hızlandıran bir ruhsal çöküntüye neden olabilir. Böyle durumlarda yalan söylemek yalnızca iki kötü şey arasında istemeden yapılmak zorunda kalınan bir seçim olur (bkz. gerçeğin tamamını söylememek).

Yanılıcı “Öyleyse” ve Yanılıcı “Bu Yüzden”

Dinleyici ya da okuyucuları bir şey tanıtılmamışken tanıtıldığına inandırmak için “öyleyse” ve “bu yüzden” sözcüklerinin yanılıcı bir biçimde kullanılması (bkz. tanıt/tanıtlama). “Öyleyse” ve “bu yüzden” ifadeleri genellikle bir tanıtın sonucunu belirtmek için kullanılır (bkz. sonuç). Örneğin, aşağıdaki tanıtta “öyleyse” sözcüğü eldeki öncüllerden (bkz. öncüller) tümdengelim yöntemiyle doğru olarak varılmış olan bir sonucu belirtir:

Bütün balıklar suda yaşar.

Sokrates bir balık.

Öyleyse Sokrates suda yaşıyor.

“Bu yüzden” sözcüğü, kolayca “öyleyse” sözcüğünün yerini alabilir. Günlük konuşmalarda bir tanıtın öncüllerini ortaya koymak çoğunlukla gereksiz ve sıkıcı bir şeydir, çünkü konuştuğumuz kişiyle birçok varsayımı paylaştığımızı düşünürüz. Onun için yukarıdaki örnekte olduğu gibi tam tanıtlama yapmak yerine, “Sokrates bir balık, bu yüzden tabii ki suda yaşıyor” gibi bir şey söyleyebiliriz. Bu bir *enthymeme*, yani bir öncülü (bütün balıkların suda yaşadığı öncülü) eksiltilmiş olan bir tasımdır. Eksiltmenin ne olduğu bilindiği sürece bunda yanlış olan bir şey yoktur.

Ama, bazı yazarlar ve konuşmacılar, “öyleyse” ve “bu yüzden” sözcüklerinin ikna gücünden yararlanırken sonuca varmak için herhangi bir tanıtlama yapmazlar. Bu durum, tanıtlama yapmak yerine kolay yoldan sonuç bildirme anlamına gelir ki, bazı dikkatsiz okuyucular buna aldandabilir. Oysa, gerçekte, yanılıcı “öyleyse” ve yanılıcı “bu yüzden” kullanılarak ortaya konulan sonuçlar *non sequitur* olur. Örneğin, biri “Boks beyne zarar verir, bu yüzden yasaklanmalıdır” diyen birinin sözlerinde “bu yüzden” ibaresini izleyen sonuç, bir sürü farklı eksiltilmiş öncülden çıkabilir. Örneğin “Beyne zarar veren her türlü eylem yasaklanmalıdır” ya da “Beyne zarar verdiği sıkça saptanmış olan sporlar yasaklanmalıdır”

gibi. Daha başka bir sürü öncül de olabilir. Ama eksiltelen öncülün ne olduğu içinde yer aldığı bağlamdan çıkarılamıyorsa, o zaman “bu yüzden” sözcüğünün kullanımı sahte bir kullanım olur, çünkü burada yanıltıcı bir biçimde bir tanıtlama yapıldığı izlenimi verilirken, aslında yalnızca savlama yapılmaktadır. Bu ya bir savruk düşünce örneği ya da ikna amacıyla kullanılan bilinçli bir retorik tekniğidir.

Yanıltmaca

Bkz. biçimsel yanıltmaca, biçimsel olmayan yanıltmaca, “bu bir yanıltmaca” ve kitaptaki başka bir sürü madde.

Yanıltmaca Olmayana Yanıltmaca Suçlaması

Bkz. “bu bir yanıltmaca”.

Yanlış İzin Ardından Sürüklemek

Av köpeklerini yanlış kokunun ardından sürüklemek için tilkinin geçtiği yerlerde sürüklenen kuru balık gibi, dikkatsiz kişileri konuyla ilgisiz bambaşka bir yöne götüren konuşma (bkz. konuyla ilgisizlik). Bir tartışmada ilgisiz konulardan bahsetmek çok sık kullanılan bir hiledir. İlgisiz konular kendi içlerinde ilginç olabileceğinden ve asıl tartışmanın başka bir mecraya kaydığını anlamak biraz zaman alabileceğinden oldukça etkili bir yöntemdir. Özellikle tartışma süresi kısıtlı olduğunda çok zararlı olabilir (bkz. siyasetçi yanıtı).

Örneğin, ifade özgürlüğü konusu tartışılırken birisi internetin yapısı ve işleyişini anlatmaya başlarsa başlangıçta bu, konuyla ilgili gibi görünebilir. Ama bu konu sonunda ifade özgürlüğüne bağlanmazsa, konuşmacının asıl konuya teğet geçtiğini ve kendi başına ilginç olsa da, tartışılmakta olan konu ile ilgisi olmayan bir şeyden söz ettiğini anlarsınız.

Yaşanmış Örnek Kanıtı

Kendinizin ya da tanıdığınız birinin başından geçmiş olan bir olayın

kanıt olarak kullanılması. Birçok durumda bu çok zayıf bir kanıttır ve tek bir örnekten genellemeye gitmek anlamına gelir (bkz. hızlı genelleme).

Örneğin, akupunkturun geleneksel tıbbın yerini alabilecek bir tedavi seçeneği olup olmadığı tartışılırken, birisi çıkıp bir arkadaşının akupunktur yaptırdığını ve bundan çok yararlandığını söyleyebilir. Kendi başına bu yalnızca bir yaşanmış örnek kanıtıdır. Öncelikle, öykünün anlatılırken değiştirilmiş olma tehlikesi vardır. Daha da önemlisi, tek bir örnekten yola çıkarak akupunkturun geleneksel tıbbın yerini alabilecek bir seçenek olduğunu ileri sürmek sorumsuzluktur, çünkü yaşanmış örnek kanıtı, akupunkturun ne derece etkili bir yöntem olduğuna ilişkin kontrollü bilimsel araştırmalardan çok farklıdır. Örneğin, konuyu araştıran bir bilim adamı, insanların hiç tedavi görmeden kendiliklerinden iyileşmelerinin mümkün olup olmadığını görmek için bir kontrol grubu kullanır. Ayrıca birden çok vaka üzerinde çalışır ve sağlıklarında gözlenen iyileşmenin kısa erimli olup olmadığını araştırmak için hastaları uzun süre izler. Ve elbette, kendiliğinden iyileşme olasılığı ve ilaç diye verilen tesirsiz maddelerin psikolojik etkisi de hesaba katılarak akupunktur ile geleneksel tıp tekniklerinin etkilerinin karşılaştırılması gerekir. Yaşanmış örnek kanıtı bu bilgilerin hiçbirini içermez; güvenilir bir biçimde sunamaz ve ham hayalcilik ile bulanıklaşmış olabilir.

“Yaşanmış örnek kanıtı” ifadesi genellikle kanıtın *yalnızca* yaşanmış örneklere dayalı olduğu, yani güvenilir olmadığı anlamında kullanılır. Oysa yaşanmış örnek kanıtlarının hepsi de böyle değildir. Eğer kanıtın kaynağına güveniyorsanız bir sonucu desteklemek ya da zayıflatmak için kullanılabilir. Aslında bilimsel araştırmaların çoğu yaşanmış örneklerden yola çıkarak başlar ve bunların gerçeğe götürüp götürmediğini sınar. Örneğin yaşlı hastalardaki gece kramplarının tedavisine ilişkin bir araştırma, tonik içine konan kinin maddesinin krampları azalttığı yolundaki yaşanmış örnekleri inceleyerek başlayabilir. Ancak kontrollü deneylerde bu hastaların incelenmesi, yaşanmış örneklerin güvenilir kanıt sağlamadığını, çünkü kinin maddesinin kramplar üzerinde çok küçük bir etkisi olduğunu ortaya koyabilir.

Yaşanmış örneklerin kanıt olarak kullanılıp kullanılamayacağı bağlama ve eldeki örneklerin türüne bağlıdır.

Yenidil

yöneticiler tarafından yaratılan dile verdiği ad. Bu dilin bazı şeyleri düşünmeyi olanaksız kılarak düşünceyi denetleyeceği varsayılmıştır.

Örneğin, bu dilde her türlü cinsel birleşmenin adı "cinsel suç"tur (ancak bir erkekle karısı arasındaki üreme amaçlı birleşme bunun dışındadır ve ona "iyi cinsellik" denir). Başka her türlü cinsel etkinliği "cinsel suç" adı altında toplayarak yapılmak istenen şey, üreme amaçlı olmayan cinselliğin ayrıntılı olarak düşünülmesini engellemektir. Dile bu yaklaşım, tartışmalı bir varsayım olan şu görüşten kaynaklanır: Dil, düşüncemizi öylesine biçimlendirir ki, eğer bir şeyi tanımlayan bir sözcük yoksa, onun hakkında düşünemezsiniz.

"Yenidil" sözcüğü bazen sanki yalnızca jargon anlamındaymış gibi kullanılır; örneğin, "Bu bilgisayar yenidiline katlanamıyorum" tümcesinde olduğu gibi. Oysa bu yanlış bir kullanımdır; çünkü yenidil, jargon-dan çok daha ürkünçtür; o, (dili anlaşılmasız kılmaktan öte) bazı şeyleri düşünmeyi engellemeye yöneliktir.

Yeterli Koşullar

Bkz. gerekli ve yeterli koşullar.

Yetki

Bkz. secdeye varmak, yetkili ağız gerçeği ve her konuda uzmanlık.

Yetkili Ağız Gerçeği

Sırf bir konuda yetkili olduğu düşünülen biri söyledi diye söylenen şeyin doğru olduğuna inanmak. Birçok konuda uzmanların görüşlerine başvurmak için iyi gerekçeler bulunur. Hayat bir insanın her konuda uzmanlaşamayacağı kadar kısıdır ve bilinebilecek şeyler tek bir insanın zihnine sığmayacak kadar çoktur. Bu yüzden kendi bilgimizin ve görüşlerimizin sınırlı olduğunu hissettiğimiz bir alanda uzman görüşüne başvurmamızı mantıklı kılan bir entelektüel iş bölümü vardır.

Örneğin, bacağıma kırarsam, kırığın nasıl tedavi edileceği konusunda kendi yetersiz bilgilerime güvenmek yerine, yıllarca tıp eğitimi görmüş ve kırıklar üzerine çalışmış bir doktora danışmam çok daha doğru olur.

Bacağımda yalnızca bir burkulma mı yoksa kırık mı olduğuna ya da alçıya alınıp alınmayacağına karar verecek olan kişi doktordur. Ama hakımda vereceği kararın büyük olasılıkla doğru olmasını sağlayan şey kırıklar konusunda kendini yetkili bir ağız sanması değil, vardığı sonuca aldığı tıp eğitimi ve doğru bir uslamlama yoluyla ulaştığı olması ve bu sonucun başka doktorlar tarafından yapılacak olan değerlendirmeye ve hatta karşı çıkmaya açık olmasıdır. Ben bu konuda gerekli olan tıp bilgisine sahip olmadığım için doktorun teşhisini kabul etmem gerekir. Aynı biçimde, hukuki yardıma gereksinim duyduğumda bir avukata başvurmam gerekir, çünkü konu hakkında yeterli hukuk bilgim olmadığından kendi yargılarıma güvenemem.

Bu gibi durumlarda uzmanlardan yararlanırsınız, çünkü onlar konuya ilişkin eğitim almıştır ve uygulamaları mesleki bir kuruluş tarafından denetlenir, bu yüzden onların yargılarına güvenebiliriz. Ama burada bile belli ölçüde bir kuşkuçuluğa yer vardır. Doktorlar ve avukatlar her zaman aynı görüşte olmayabilir, bu yüzden başvurduğunuz uzmanın yanlış öncüllerden (bkz. öncüller) yola çıktığından, hatalı bir uslamlama yaptığından ya da kararını etkileyen bir özel çıkarı (bkz. özel çıkar) olduğundan kuşkulanırsanız, başka bir uzmanın da görüşünü almanız iyi olur.

Diğer bazı durumlarda ise uzmanlara bel bağlamak tümüyle uygunsuz olabilir (bkz. secdeye varmak). Birçok kişide bulunan tehlikeli bir psikolojik eğilim, yetkili kişilere, uzmanlık alanlarının dışındaki konularda konuştukları zaman bile aşırı güvenmektir. Örneğin, bu nedenle Nobel Ödüllü bir fizikçi ahlaki çöküş konusunda bir görüş bildirdiğinde ciddiye alınabilir (bkz. her konuda uzmanlık). Uzmanların üzerinde anlaşma sağlayamadığı tartışmalı konularda da uzman görüşüne çok güvenmek doğru bir şey değildir. Örneğin, felsefede ve siyasette bu tür konularda kabul ettirmek istediğiniz görüşün doğruluğunu kanıtlamak için bu görüşü savunan bir felsefeciyi ya da siyaset kuramcısını anmak gülünç olur. Çünkü bu gibi durumlarda karşı görüşü savunmak için de birçok isim anılabilir. Bazı felsefeciler bir görüşün (ünlü bir yirminci yüzyıl felsefecisi olan) Ludwig Wittgenstein tarafından öne sürülmüş olmasını o görüşün doğruluğunun kanıtı sayarlar. Oysa Wittgenstein'in bir şeyin doğru olduğuna inanması o görüşün bu yüzden doğru olduğunun kanıtı sayılamaz (bkz. yanıltıcı "öyleyse" ve yanıltıcı "bu yüzden"). İleri sürdüğü şeyin doğruluğunun saptanması için kanıtlarının incelenmesi, diğer felsefecilerin de karşı görüşlerinin değerlendirilmesi gerekir. Yetkili bir kişi olarak bir felsefeciyi anmak yetkili bir kişi olarak bir tıp uzmanını

anlamaktan farklıdır, çünkü tıbbın tersine felsefede birçok görüşün karşısında olan başka görüşler de vardır.

Bir uzman görüşüyle karşılaşan birinin güçlüğü bu görüşe ne kadar ağırlık vermesi gerektiğini bilememekten gelir. Akıldan çıkarılmaması gereken noktalar şunlardır: Birinin bir konuda uzman olduğu saptansa bile her zaman yanılma olasılığı vardır; özellikle kanıtların kesin olmadığı durumlarda uzmanların kendi aralarında fikir birliği yoktur; uzmanlık genellikle çok sınırlı bir alanı kapsar ve uzmanların kendi alanlarının dışındaki alanlarda bildirdiği görüşler kendi alanlarına ilişkin olanlar kadar ciddiye alınmamalıdır.

Yetkili Ağızlara Başvurmak

Bkz. yetkili ağız gerçeği.

Yönlendirici Sorular

Bkz. kaynaşık sorular.

Yüklü Sorular

Bkz. kaynaşık sorular.

Z

Zayıf Benzeşimler

Bkz. benzeşim tanıtıları.

Zıtlık

İkisinin de yanlış olması mümkün iken, ikisinin birden doğru olması mümkün olmayan iki önerme. Zıtlık, çelişki ile karıştırılmamalıdır, çünkü çelişkide önermelerden biri diğerinin tersini söyler ve ikisinin birden doğru ya da ikisinin birden yanlış olması mümkün değildir.

Örneğin, "bedeni en çok güçlendiren spor kürekçiler" önermesi ile "bedeni en çok güçlendiren spor yüzmedir" önermesi birbirine zıt önermelerdir. İkisi birden doğru olamaz, çünkü bedeni en çok güçlendiren spor bir tane olur. Eğer bu önermelerden biri *doğruysa*, diğerinin yanlış olması gerekir. Ama diyelim, bedeni en çok güçlendiren sporun boks olduğu anlaşılırsa, ikisinin de yanlış olması da mümkündür. Yukarıdaki iki önerme birbiriyle çelişmez. Doğrudan çelişmenin örneği, "bedeni en

çok güçlendiren spor kürektir” ve “bedeni en çok güçlendiren spor kürek değildir” önermeleridir. Ama eğer biri çıkıp da doğru olarak “bedeni en çok güçlendiren spor yüzmedir” diye ilan ederse, o zaman küreğin bedeni en çok güçlendiren spor olmadığını ima etmiş olur. Bu durumda dolaylı olarak ima edilen bu önerme, “bedeni en çok güçlendiren spor kürektir” önermesiyle çelişir.

Zikzak Yapmak

Bir tartışmada eleştirilere karşı savunma yapmak amacıyla konudan konuya atlamak. Bu, kale direklerinin yerini değiştirmek ve siyasetçi yanıtı ile yakından ilişkilidir. Ama kale direklerinin yerini değiştirmekte tartışmanın amacından sapılır, siyasetçi yanıtı ise konuyla tümüyle ilgisiz bir yanıttır. Oysa zikzak yapmak konudan konuya atlamak demektir ve genellikle konular birbiriyle ilişkilidir. Tartışmada bu çok sinir bozucu bir durumdur çünkü zikzak yapanlar bir konu üzerinde asla eleştiri yapılmasına izin verecek kadar uzun durmazlar. Tam siz itirazlarınızı söylemeye başlarken onlar başka konuya geçerler. Bu eleştiriden sakınmak için başvuru bir retorik tekniği olabilir, böylece kendi görüşlerini daha inandırıcı kılarlar. Ama çoğunlukla yetersiz bilgiden ve bu kişilerin bir tartışmayı sonuna kadar götürecek zihinsel enerjiye sahip olmamalarından kaynaklanır.

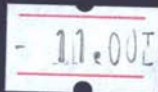
Örneğin, biri şiddet içeren suçların daha uzun süreli hapisle cezalandırılması gerektiğini, bunun bu gibi suçlarda caydırıcı rol oynayacağını, yasalara saygılı insanların güvenliğini artıran bir önlem olduğu için de hükümete maliyetinin önemli olmayacağını öne sürebilir. Ama tam bir başkası bu tür önlemlerin suç oranında bir düşüşe yol açmadığını deneysel kanıtlar göstererek söylemeye hazırlanırken ilk konuşmacı zikzak yaparak konuyu polislerin silah taşımasının gerekli olup olmadığına getirebilir. Bu tür zikzaklar ciddi bir tartışmayı baltalar çünkü yapılan her eleştiri o anda tartışılmakta olan konuyla ilgisiz kalır.

A'DAN Z'YE DÜŞÜNMEK

Nigel Warburton

Türkçesi: Sevda Çalışkan

İnsanı doğanın diğer tüm canlılarından farklı kılan düşünme yetisi, insanoğlunun tarihin başlangıcından bu yana elde ettiği kazanımların da temel harcı kuşkusuz. Bu süreçte üretilen kavram, kalıp, olgu ve dizgeler insanın düşünme ve yaratma uğraşının da temel taşları. Bu anlayışı temel alarak bazı kilit kavramlar üzerinden giriştiği çözümlemede, Warburton, eleştirel düşünme çabasının kavramsal iskeletini titizlikle oluşturuyor. İşlevsel bir başvuru kitabı olarak hazırlanan bu yapıt, eleştirel düşünme pratiğinin tüm belirleyici dinamiklerini toplu ve özlü bir bakışla bir araya getiriyor.

felsefe

eleştirel düşünce

ISBN 975-298-209-3

9 789 752 98 209 3